

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 20

Одеса
2016

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до списку друкованих періодичних видань,
що входять до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.
Додаток № 5.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 1 від 30.08.2016 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. П. Коваленко**
Відповідальний секретар серії – **О. М. Назарук**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Б. В. Буркинський, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.; **А. І. Бутенко**, д-р екон. наук, проф.; **В. С. Дога**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. В. Гнилицька**, д-р екон. наук, доц.; **В. І. Захарченко**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Котлубай**, д-р екон. наук, проф.; **Є. В. Лазарева**, д-р екон. наук; **П. Сауэр**, канд. екон. наук, проф.; **Р. Габдуллін**, канд. екон. наук, член-кореспондент МАІН; **В. Ласло**, д-р екон. наук; **Б. А. Волков**, д-р екон. наук, проф.; **В. М. Осипов**, д-р екон. наук, проф.; **Д. М. Пармаклі**, д-р екон. наук, проф.; **Л. А. Бахчиванжи**, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Сталінська**, д-р екон. наук, проф.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 20001-9801 ПР від 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Економіка і менеджмент», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

© Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України, 2016

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Мандра В.В.,

*к.э.н., заместитель директора по экономике и финансам,
ГП «Мариупольский морской торговый порт»*

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ПЕРСОНАЛА ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОГО ЦЕНТРА НА ОСНОВЕ КОРПОРАТИВНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация. В статье предложены классификация персонала транспортно-логистического центра и его характеристика. Разработана концептуальная схема управления развитием кадрового потенциала транспортно-логистического центра на основе методологии корпоративного университета. Предложены направления развития компетенций в зависимости от категорий персонала.

Ключевые слова: транспортно-логистический центр (ТЛЦ), развитие персонала, корпоративный университет.

Постановка проблемы. Персонал транспортно-логистического центра во многом отличается от персонала обычного предприятия, поэтому уже при подборе кадров выдвигаются обязательные требования к кандидатам. Учитывая специфику работы персонала транспортно-логистического центра, возникает необходимость организации непрерывного обучения, которое ориентировано на перспективу, подготовку персонала к работе в новых условиях с учетом прогноза потребности транспортно-логистического центра в системе подготовки и переподготовки кадров, изменений во внешней среде, технологических, управленческих и производственных инноваций и т. п.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы управления персоналом в экономических системах разной природы посвящены работы ученых-экономистов. В частности, Алексис О., Георгис Г., Салтер А. Дж. [1] рассматривают вопросы эффективного управления персоналом как неотъемлемую часть процесса внедрения инноваций. Кларди А. [3], Фаркас М. Ф., Торк Л. Г. [4] рассматривают основные показатели эффективности управления персоналом и кадровым потенциалом в целом. Амстеус М. А. [2] уточняет особенности прогнозирования и планирования показателей эффективности управленческого труда. Общетеоретическая концепция управления персоналом на основе методологии корпоративного университета представлена в работе Мэлоуна С. А. [6].

Выделение нерешенной ранее части общей проблемы. Транспортно-логистический центр как специфический объект управления требует детализации общетеоретических подходов к процессам формирования и поддержания высокого интеллектуального уровня работников, что и определило выбор темы и постановку цели данного исследования.

Цель статьи заключается в разработке концепции управления развитием персонала транспортно-логистического центра на основе методологии корпоративного университета, а также комплекса требований к компетенциям различных категорий работников.

Изложение основного материала исследования. Эффективная подготовка сотрудников для работы в системе управления деятельностью транспортно-логистического центра

(далее – ТЛЦ) требует разделения персонала на категории с четким определением необходимых знаний, умений, навыков, компетенций, а также квалификации. С учетом подходов, представленных в [1; 6], предлагается разделить персонал транспортно-логистического центра на следующие категории: лидеры, топ-менеджеры, драйверы, администраторы и операторы. Рассмотрим каждую категорию более подробно на базе методологии, представленной в [6].

1. Лидер – руководитель ТЛЦ, который осуществляет выполнение следующих задач: составление логистических прогнозов и планов; координация проведения работ по проектированию логистических систем и их внедрению; расчет затрат в рамках логистических операций; разработка бюджета логистических операций и обеспечение контрольных мероприятий по его выполнению и т. п.

2. Топ-менеджеры – руководители региональных филиалов (структурных звеньев, обособленных подразделений), которые подчиняются лидеру и выполняют следующие задачи: координация и поиск клиентов; реализация условий договоров перевозок и надежности перевозок; координация и заключение договоров с клиентами; анализ планов перевозок и отчетов по их выполнению.

3. Драйверы – специалисты ТЛЦ, обладающие креативным и аналитическим мышлением. Выполняют следующие задачи: разработка планов перевозок; помощь в решении нестандартных проблем; разработка перспективных направлений деятельности ТЛЦ, повышающие эффективность его функционирования; оценка затрат на перевозки; составление оптимальных маршрутов перевозок; моделирование схем перевозок; разработка методов учета, оценки и моделирования перевозок.

4. Администраторы – работники ТЛЦ, выполняющие базисные, ключевые и поддерживающие логистические функции. Ориентированы на выполнение следующих задач: управление складскими операциями, развитие, размещение и организация складского хозяйства; формулировка требований к операторам и контроль над их выполнением; поддержание стандартов обслуживания клиентов; формирование и поддержание хозяйственных связей по перевозке грузов или оказанию услуг.

5. Операторы – работники ТЛЦ, выполняющие интегрирующую функцию логистической системы и нацеленные на следующие задачи: выполнение планов перевозок; организация технологического процесса перевозки (передача грузов перевозчикам, контроль над доставкой грузов грузополучателям, координация погрузочно-разгрузочных работ); работа с клиентами; составление отчетности; ведение документооборота [5; 6].

В табл. 1 представлены обязательные требования к персоналу ТЛЦ по рассмотренным выше категориям.

В дополнение к представленным в табл. 1 требованиям следует отметить, что для всех рассмотренных категорий

управленческого персонала необходимым минимальным квалификационным требованием является наличие высшего профессионального образования. Для категории «Лидер» и «Топ-менеджер» желательным является наличие ученой степени либо аналогичных углубленных знаний и навыков управленческой работы.

Представленное разделение персонала ТЛЦ и соответствующих требований дает следующие преимущества [1; 4]:

- оптимизация кадрового состава;
- анализ и непрерывное развитие имеющегося кадрового потенциала, а также переподготовка персонала на новые перспективные виды деятельности;

– сохранение кадрового ядра. Совершенствование системы адаптации новых кадров и удержание ценных для ТЛЦ работников благодаря возможности непрерывного кадрового роста;

– укрепление кадрового резерва. Выявление, поддержка, постоянное развитие компетенций и продвижение по службе работников, проявляющих лидерские качества и стремящихся к новым подходам в управлении;

– повышение эффективности работы как над типовыми, так и над специфическими проблемами ТЛЦ за счет реализации новых инициатив, креативных решений, «драйва» работников;

Таблица 1

Требования к отдельным категориям персонала ТЛЦ

Категория персонала	требования к			
	знаниям	умениям	навыкам	компетенциям*
Лидер	· проектирование логистических систем · экономика и организация перевозок	· оперативно принимать управленческие решения · контролировать, анализировать и прогнозировать стратегические процессы · делегировать полномочия · оценивать эффективность деятельности ТЛЦ	· ведения деловых переговоров · стратегического планирования · управления изменениями · управления логистическим персоналом	· управление исполнением · воздействие и оказание влияния · ориентация на достижение · аналитическое и системное мышление · сотрудничество · решение проблем · эффективная коммуникация
Топ-менеджер	· экономическое обеспечение логистики · экономика и организация перевозок	· оперативно принимать управленческие решения · внедрять логистические системы · координировать процессы поиска клиентов · оценивать эффективность деятельности филиала (звена, подразделения) ТЛЦ	· ведения деловых переговоров · разработки планов перевозок · подготовки и заключения договоров · управления логистическим персоналом	· управление исполнением · воздействие и оказание влияния · ориентация на достижение · аналитическое и системное мышление · сотрудничество · решение проблем · эффективная коммуникация
Драйвер	· основы логистики · моделирование логистических систем · информационные системы и технологии	· решать нестандартные проблемы · моделировать схемы перевозок · составлять оптимальные маршруты перевозок · оценивать логистические затраты	· ведения учета и оценки перевозок · стратегического планирования · координации · управления логистическим персоналом	· управление исполнением · управление человеческими ресурсами · ориентация на результат · креативное и аналитическое мышление · инициативность · решение нестандартных проблем · консультирование
Администратор	· складской учет · организация перевозок · теория логистики	· содействовать в составлении логистических прогнозов и внедрении логистических систем · контролировать, анализировать свою область работы · оценивать эффективность деятельности сотрудников	· управления складскими операциями · обслуживания и работы с клиентами · управления документооборотом · управления командной работой · составление отчетов	· развитие подчиненных · эффективная коммуникация · ориентация на результат · стремление к развитию · сотрудничество · сбор информации и внимание к деталям · следование нормам и стандартам
Оператор	· основы логистики · информационные системы и технологии	· оперативно обрабатывать информацию · вести документацию и архивировать ее · осуществлять поиск клиентов · составлять и оформлять отчетность	· ведения документооборота · командной работы · коммуникации · ведения баз данных	· работа в команде · самостоятельность · гибкость · сбор информации и внимательность к деталям · следование нормам и стандартам

- повышение результативности работы при выполнении отдельного задания в комплексе взаимосвязанных вопросов, обеспечивающих повышение эффективности работы ТЛЦ в целом;

- постоянная оценка работы персонала и вклад каждого работника в конечные результаты деятельности ТЛЦ.

Дополнительные преимущества представленной классификации персонала ТЛЦ и соответствующая группировка требований заключаются также в следующем:

- рост эффективности функционирования и сокращение затрат на систему управления ТЛЦ;
- повышение уровня мобильности, компетентности и конкурентоспособности персонала;
- совершенствование системы оплаты труда в соответствии с качеством выполняемой работы;
- прозрачность процессов управления подбором, расстановкой и планированием карьеры персонала.

Степень приспособляемости и гибкости ТЛЦ зависит от способности персонала накапливать опыт и обучаться на его основе. В таком окружении только та экономическая система, сотрудники которой обучаются наиболее быстро, способна выжить. Чем выше темп изменений, тем значительнее потребность в ускорении обучения категорий персонала ТЛЦ. Персонал должен развивать свои способности, основанные на знаниях, которые являются одновременно и долговременными, и хорошо приспособляемыми.

Персонал ТЛЦ должен непрерывно изучать свои собственные бизнес-процессы и их связи с внешним окружением, а также применять современные модели и методы управления ими.

Таким образом, возникает необходимость в непрерывном образовании сотрудников ТЛЦ, что связано с такими внутренними факторами и влияниями внешней среды [5; 6]:

1. Внедрение новой техники, технологии, рост коммуникативных возможностей создают условия для ликвидации или изменения некоторых видов работ. В связи с этим необходимая квалификация не может быть гарантирована базовым образованием.

2. Непрерывные и быстрые изменения в технологии и информационных системах требуют непрерывного обучения персонала.

3. Более эффективным и экономичным для транспортно-логистического центра является повышение отдачи от уже работающих сотрудников на основе их непрерывного обучения, чем привлечение новых работников.

В этом плане важное место занимает «инновационное обучение», которое ориентировано на перспективу, подготовку персонала ТЛЦ к работе в новых условиях. Разработке инновационных обучающих программ должен предшествовать прогноз потребности ТЛЦ в изменении профессионально-кадрового потенциала исходя из соответствующих изменений во внешней среде, в технологии деятельности и системе управления [5; 6].

Приоритетным направлением развития персонала в современных условиях становится система управления талантами. Такая система включает в себя четыре элемента: выявление талантов; привлечение талантов; сохранение талантов; управление талантами [2].

Прежде чем заниматься поиском новых талантливых людей во внешней среде, руководители должны выявить и раскрыть таланты уже работающих в ТЛЦ категорий персонала. Постоянное привлечение и развитие талантов должно быть основной стратегией управления. Недостаток талантов – это серьезное препятствие росту ТЛЦ, его преодоление может быть огромным стратегическим преимуществом. Всем руководителям следует создавать соответствующие условия работы, которые привлекут талантливых людей для создания новых знаний [3].

В рамках ТЛЦ должны быть определены основные задачи деятельности системы непрерывного обучения кадров и взят курс на широкомасштабную качественную подготовку, переподготовку и повышение квалификации персонала по современным методикам на основе научно-методических разработок и специфических персонал-технологий с учетом мирового опыта развития человеческих ресурсов.

Управление развитием персонала ТЛЦ должно рассматриваться как систематический процесс, ориентированный на формирование кадров, отвечающих его потребностям.

Инструментом, который обеспечивает ТЛЦ квалифицированными кадрами в долгосрочной перспективе, а также служит средством формирования и реализации кадровой стратегии может быть корпоративный университет, который представляет собой специфическую систему обучения кадров с единой для всех уровней концепцией [6].

Корпоративный университет объединяет различные форматы обучения, как традиционные, так и инновационные. Целью корпоративного университета для ТЛЦ должно выступать обеспечение профессионального развития сотрудников посредством формирования и совершенствования специфических компетенций (табл. 1), необходимых для реализации профессиональных задач, а также достижения стратегических и тактических целей транспортно-логистического центра в целом [6].

Рис. 1. Концептуальная схема управления развитием кадрового потенциала ТЛЦ на основе методологии корпоративного университета

Концептуальная модель управления развитием кадрового потенциала ТЛЦ на основе методологии функционирования корпоративного университета может быть представлена в виде схемы (рис. 1).

В рамках предлагаемого подхода предусматривается постоянное развитие компетенций сотрудников ТЛЦ, поиск талантов

и стимулирование инноваций, что позволяет увеличить общую эффективность управлением персоналом и экономической системой в целом.

С учетом особенностей, сформулированных в концепции управления развитием кадрового потенциала ТЛЦ (рис. 1), необходимо уточнение направлений развития конкретных

Таблица 2

Направления развития компетенций отдельных категорий персонала транспортно-логистического центра

Направления обучения	Категория персонала			
	Лидер, топ-менеджер	Драйвер	Администратор	Оператор
<i>Программа-минимум (общая квалификационная подготовка)</i>				
Ведение деловых переговоров и публичных выступлений	1 раз в год с отрывом от производства (не более 1 недели)	1 раз в год с отрывом от производства (не более 1 недели)	1 раз в год с отрывом от производства (не более 1 недели)	1 раз в год с отрывом от производства (не более 1 недели)
Основы экономики и финансов				
Правовые аспекты работы ТЛЦ				
Методы эффективного использования сети Интернет				
Основы логистики				
Офисные пакеты (Word, Excel)				
Моделирование экономических процессов				
Складской учет и анализ				
Методы работы в команде				
<i>Регулярное профессиональное обучение (общие методы принятия управленческих решений)</i>				
Методы управленческих решений принятия решений	1 раз в неделю не более 2 часов (дист.)			
Методы оценки эффективности принимаемых решений				
Методы оценки эффективности деятельности ТЛЦ		1 раз в неделю не более 2 часов (дист.)		
Методы управления персоналом ТЛЦ	1 раз в полгода (очно) и 1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)			
Методы прогнозирования деятельности ТЛЦ		1 раз в полгода (очно) и 1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)	1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)	
Методы оценки эффективности деятельности персонала	1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)		1 раз в неделю не более 2 часов (дист.)	
Методы решения нестандартных проблем		1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)		
Методы управление проектами		1 раз в полгода (очно) и 1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)		
Развитие креативности и творческого мышления		1 раз в полгода (очно)		
Проектирование логистических систем		1 раз в неделю не более 2 часов (дист.)		
Методы управления командной работой			1 раз в полгода (очно) и 1 раз в месяц не менее 2 часов (дист.)	
Методы и методы управления складскими операциями				
<i>Углубленное профессиональное обучение (специальные модели и методы управления деятельностью ТЛЦ)</i>				
Методы проектирования логистических систем	1 раз в год с отрывом от производства (не менее 1 недели)	1 раз в год с отрывом от производства (не менее 1 недели)		
Методы эффективной организации перевозок				
Методы идентификации сложных экономических систем				
Методы стратегического планирования				
Моделирование схем перевозок				
Имитационное моделирование				

компетенцій с учетом выявленных ранее требований по категориям персонала (табл. 2).

Как видно из данных табл. 2, процесс повышения квалификации и развития компетенций сотрудников ТЛЦ можно условно разделить на три составляющих:

– программа-минимум, которая предусматривает реализацию комплекса базовых мероприятий по поддержанию достаточного уровня квалификации персонала ТЛЦ и связана с изменениями общих условий хозяйствования;

– регулярное профессиональное обучение, которое ориентировано на обучение работников современным инструментам и методам подготовки и принятия решений, связанным с обеспечением текущей работы ТЛЦ;

– углубленное профессиональное обучение нацелено на формирование навыков стратегического управления и связано с подготовкой к внедрению и реализации управленческих и производственных инноваций.

На основе представленных подходов появляется возможность разработки комплекса мероприятий по формированию необходимой компетенции работников ТЛЦ, особенно в условиях внедрения инноваций.

Выводы. Функционирование и развитие ТЛЦ предусматривает необходимость постоянного роста кадрового потенциала за счет повышения мотивации и расширения компетенций, необходимых для реализации целей и задач любой экономической системы. В этой связи следует рассматривать специфические требования к персоналу ТЛЦ в рамках следующих функциональных групп: лидеров, топ-менеджеров, драйверов, администраторов и операторов.

Выбор корпоративного университета как метода повышения эффективности системы управления кадровым потенциалом ТЛЦ предусматривает необходимость реализации комплекса методов обучения, которые предполагают развитие практических и теоретических знаний у персонала в процессе его деятельности.

Создание корпоративного университета является важнейшим рычагом развития персонала ТЛЦ, поскольку корпоративный университет является инструментом внутрифирменного управления персоналом, функционирование которого направлено на реализацию стратегических целей ТЛЦ. Последнее позволяет не только максимизировать эффективность от использования внутреннего потенциала, знаний, навыков и идеи для достижения своих стратегических целей, но и обеспечить качественное развитие всех составных элементов бизнеса,

создать условия для эффективного внедрения управленческих и производственных инноваций.

Литература:

1. Alexy, O., George, G., Salter, A. J. Cui Bono? The selective revealing of knowledge and its implications for innovative activity / O. Alexy, G. George, A.J. Salter // Academy of Management Review. – 2013. – Vol. 38. – № 2. – P. 270–291.
2. Amsteus, M.A. Valid Matter for Managerial Foresight / M.A. Amsteus // Journal of Futures Studies. – 2012. – Vol. 17. – № 2. – P. 59–74.
3. Clardy, A. Competencies: Methods for diagnosis and assessment human resource development and the resource-based model of core / A. Clardy // Human Resource Development Review. – 2008. – № 7. – P. 387–407.
4. Farkas, M.F., Török L.G. Knowledge workers, competencies, virtuality and management / M.F. Farkas, L.G. Török // Polish journal of management studies. – 2011. – № 4. – P. 67–76.
5. Корнієцький О.В. Теоретичні засади розвитку регіональних та міжрегіональних транспортно-логістичних систем / О.В. Корнієцький // Бізнес-навігатор. – 2015. – № 1(36). – С. 107–112.
6. Мэлоун С.А. Корпоративный учебный центр. Создание и управление / С.А. Мэлоун. – Минск: Гревцов Паблшер, 2008. – 208 с.

Мандра В.В. Управління розвитком персоналу транспортно-логістичного центру на основі корпоративного університету

Анотація. У статті запропоновано класифікацію персоналу транспортно-логістичного центру та його характеристики. Розроблено концептуальну схему управління розвитком кадрового потенціалу транспортно-логістичного центру на основі методології корпоративного університету. Запропоновано напрями розвитку компетенцій залежно від категорій персоналу.

Ключові слова: транспортно-логістичний центр (ТЛЦ), розвиток персоналу, корпоративний університет.

Mandra V.V. Staff development management of transport and logistics center on the basis of corporate university

Summary. The classification of the staff of transport and logistics centre and its characteristics are proposed. The conceptual scheme of staff development management of transport and logistics center on the basis of the corporate university is developed. The directions of competences development depending on the staff categories are proposed.

Keywords: transport and logistics center, staff development, corporate university.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

*Адамович М.П.,
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу,
Національний авіаційний університет*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПОСТУПУ «ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ»

Анотація. Статтю присвячено виокремленню та розкриттю сутності соціокультурних чинників глобального економічного розвитку в умовах поступу «економіки знань». Визначено сутність, основні ознаки та особливості розвитку «економіки знань», сформульовано відповідні їй соціокультурні чинники економічного розвитку. Розкрито категорії «освіта», «знання», «людський капітал», «людський потенціал», «технології» та «інновації» в контексті соціокультурних чинників глобального економічного розвитку.

Ключові слова: «економіка знань», соціокультурні чинники, людський капітал, людський потенціал, знання, інформація, освіта, глобальний економічний розвиток.

Постановка проблеми. Прискорення науково-технічного прогресу і його еволюція до рівня науково-технологічного прогресу в ХХ ст. спричинили суттєві зміни суспільного розвитку людства і сформували нову парадигму глобального економічного розвитку. Як наслідок, на початку ХХІ ст. людство увійшло в нову постіндустріально-інформаційну еру, в якій усі сфери суспільного життя тісно пов'язані з використанням технологій та інновацій, сфера послуг суттєво переважає промисловий сектор у структурі світового господарства і відбувається інтелектуалізація світової економіки.

Разом із тим тенденції глобального економічного розвитку та інтенсифікація всіх господарських процесів указують на те, що інформації в її первозданному вигляді (як сукупність даних) уже недостатньо для забезпечення економічного зростання та конкурентоспроможності суб'єктів світової економіки. І саме оброблена інформація, перетворена на знання, та здатність їх використовувати поступово перетворилися на визначальні фактори економічного розвитку світової економіки та суспільства в цілому. Це дає підстави говорити про формування економіки нового типу – «економіки знань» і відповідні їй чинники глобального економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика становлення «економіки знань» широко та всебічно розкрита у працях вітчизняних та іноземних науковців, таких як: Ф. Алтбах, Л. Антонюк, Г. Бехманн, В. Геєць, А. Даунсон, П. Друкер, Д. Лук'яненко, Б.-А. Лундвалл, Б. Малицький, Ф. Махлуп, Р. Нельсон, А. Попович, Н. Розенберг, В. Соловйов, Л. Федулова, Ф. фон Хайєк, І. Ханін та ін.

Окремо слід відзначити внесок експертів та аналітиків Організації економічного співробітництва та розвитку і Світового банку у визначення сутності поняття «економіка знань», розкриття її основних рис та тенденцій розвитку.

Глибокий аналіз смислу поняття «економіка знань», його співвідношення з поняттям «економіка, заснована на знаннях», меж застосування та ключових рис представлений у працях В.В. Іванової.

Грунтовне дослідження людського капіталу представлено науковому світу Р.В. Короленком, В.Т. Смирновим та І.В. Скоблякової; людського потенціалу – А.В. Замараєвим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність численних ґрунтовних праць вітчизняних та іноземних науковців, присвячених усебічному дослідженню проблематики «економіки знань», досі недостатньо розкритим залишається соціокультурний контекст чинників, що забезпечують глобальний економічний розвиток в умовах поступу «економіки знань».

Мета статті полягає у виокремленні та аналітичній оцінці соціокультурних чинників глобального економічного розвитку в умовах поступу «економіки знань».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше категорію «економіка знань» (knowledge economy) було використано Ф. Махлупом ще в 1962 р. для позначення нового агрегованого виду економічної діяльності, пов'язаного з інформацією та знаннями, що поширювався на сферу освіти, НДДКР, ЗМІ, інформаційну техніку та послуги [1, с. 48]. Тобто нове поняття було введено для позначення окремого сектору економіки, де знання – продукт діяльності.

Подальший розвиток наукової думки, НТП та інноваційно-технологічний розвиток світової економіки призвели до появи поняття «економіка, заснована на знаннях» (knowledge-based economy), яке ОЕСР з 1996 р. тлумачить як економіку, засновану на виробництві, розповсюдженні, використанні знань та інформації [2, с. 7]. У цьому разі знання з продукту перетворюються на засіб виробництва.

Поступово поняття «економіка знань», по суті, підмінило собою поняття «економіка, заснована на знаннях», тобто коротше у написанні поняття замінило собою довше у написанні. І нині як у вітчизняній, так і в іноземній науковій думці переважно саме поняття «економіка знань» використовується для відображення сутності економіки нового типу, що притаманна постіндустріальному суспільству.

Отже, «економіка знань» – інтелектуальна економіка, в якій конкурентоспроможність суб'єктів господарювання досягається за рахунок продукування знань, технологій, інновацій та наукомісткої продукції, збільшується питома вага високотехнологічного сектору у структурі суспільного виробництва, актуалізується творча та інтелектуальна діяльність людини тощо.

Ключовими ознаками «економіки знань» є дематеріалізація ринку, переважання в структурі ВВП сфери послуг та високотехнологічних галузей, виникнення нових форм економічного обміну, формування значної частки національного прибутку за рахунок інноваційної/технологічної ренти, перетворення інформації, «ноу-хау», комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на основний ресурс та рушій економічного зростання і фактор забезпечення конкурентоспроможності, втрата багатством матеріального субстрату, високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких форму-

ється завдяки нематеріальним активам, тобто за рахунок інтелектуального складника.

Протягом багатьох років основним вимірником інноваційної економіки та «економіки знань» були ІКТ, але НТП, становлення Шостого технологічного укладу (ТУ) та формування засад Сьомого ТУ спричиняють появу нових високотехнологічних секторів економіки.

Загалом частка ІКТ-вмістних товарів у світовій торгівлі в 2014 р. становила 11,27%, у зовнішньоторговельному обороті розвинених країн – 5,54% і країн, що розвиваються, – 19,96% [3]. Суттєвий відрив країн, що розвиваються, від розвинених країн за цим показником спричинений процесом інтернаціоналізації виробництва й розміщення виробництва ТНК не в розвинених країнах, а у країнах, що розвиваються, конкурентними перевагами яких є дешеві фактори виробництва, низькі екологічні стандарти та ін., а також динамічним економічним зростанням окремих країн, що розвиваються. Хоча частка ІКТ-вмістних товарів у світовій торгівлі поступово скоротилася з початку ХХІ ст. (рис. 1), як наслідок подальшого розвитку ІКТ, розширення ІКТ-вмістних послуг і становлення «Інтернету речей».

Незважаючи на низьку частку ІКТ-вмістних товарів у зовнішньоторговельному обороті, саме розвинені країни володіють та здатні продукувати передові та найсучасніші високі технології, що підтверджує аналіз Індексу розвитку ІКТ (ICT Development Index) – агрегованого показника, який складається з 11 індикаторів і використовується для оцінки та порівняння ступеня розвитку ІКТ у різних країнах світу (табл. 1).

Розвиток «економіки знань» супроводжується зміною характеру взаємодії між людиною та технологіями. Тобто технології та інновації є не тільки продуктом інтелектуальної діяльності людини і невід'ємною складовою частиною більшості засобів виробництва, але й тісно увійшли в усі сфери суспільного життя.

Наприклад, до таких змін належать становлення «Інтернету речей» – сучасної похідної ІКТ; глобальна інфраструктура розвитку інформаційного суспільства, що робить можливим удосконалення послуг шляхом установа тисного фізичного та

віртуального зв'язку на основі існуючих та майбутніх сумісних ІКТ [5]. Очікується, що надалі «Інтернет речей» відіграватиме ключову роль у розвитку таких галузей економіки, як промисловість, освіта, охорона здоров'я, бізнес-послуги, транспорт та зв'язок, інфраструктура, сільське господарство, а також у розвитку системи «розумний дім» та ін.

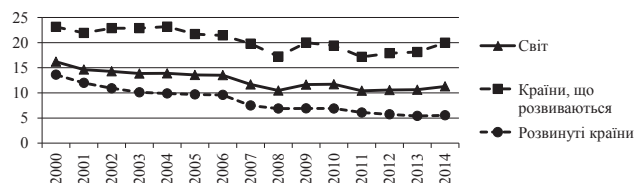

Рис. 1. Частка ІКТ-вмістних товарів у зовнішньоторговельному обороті, %

Джерело: побудовано автором за [3]

У цілому ж глобальний економічний та цивілізаційний розвиток супроводжується еволюцією самих ІКТ технологій, зміною характеру та типу зв'язку між людиною та технологіями (рис. 2).

Як соціокультурні чинники глобального економічного розвитку в умовах поступу «економіки знань» можна виокремити людський капітал та людський потенціал. Ці дві економічні категорії традиційно розглядають як економічні фактори розвитку «економіки знань» та постіндустріально-інформаційного

Рис. 2. Еволюція від ІКТ до «Інтернету всього»

Джерело: побудовано автором за [4, с. 153]

Таблиця 1

Топ-30 країн за Індексом розвитку ІКТ у 2015 р.

Країна	2015		2010		Країна	2015		2010	
	Місце	Оцінка	Місце	Оцінка		Місце	Оцінка	Місце	Оцінка
Республіка Корея	1	8,93	1	8,64	Нова Зеландія	16	8,14	19	7,17
Данія	2	8,88	4	8,18	Франція	17	8,12	18	7,22
Ісландія	3	8,86	3	8,19	Монако	18	8,10	22	7,01
Великобританія	4	8,75	10	7,62	Сінгапур	19	8,08	11	7,62
Швеція	5	8,67	2	8,43	Естонія	20	8,05	25	6,70
Люксембург	6	8,59	8	7,82	Бельгія	21	7,88	24	6,76
Швейцарія	7	8,56	12	7,60	Ірландія	22	7,82	20	7,04
Нідерланди	8	8,53	7	7,82	Канада	23	7,76	21	7,03
Гонконг	9	8,52	13	7,41	Макао	24	7,73	14	7,38
Норвегія	10	8,49	5	8,16	Австрія	25	7,67	23	6,90
Японія	11	8,47	9	7,73	Іспанія	26	7,66	30	6,53
Фінляндія	12	8,36	6	7,96	Бахрейн	27	7,63	48	5,42
Австралія	13	8,29	15	7,32	Андорра	28	7,60	29	6,60
Німеччина	14	8,22	17	7,28	Барбадос	29	7,57	38	6,04
США	15	8,19	16	7,30	Мальта	30	7,52	28	6,67

Джерело: побудовано автором за [4, с. 46]

суспільства. Але більш доречно віднести їх саме до групи соціокультурних, оскільки кожна з них має як соціальну, так і культурну компоненту.

Людський капітал – інтенсивний продуктивний чинник економічного розвитку, що відображає якість робочої сили, оскільки становить сукупність знань, навичок та умінь людини, які вона використовує в процесі здійснення професійної діяльності, сформованих унаслідок інвестицій в освіту, професійне зростання, здоров'я та ін. Традиційно виокремлюють такі складники людського капіталу, як освіта, наука та менталітет [6, с. 190] чи інтелект, знання, здібності, здоров'я та якість життя людини [7].

Поняття «людський потенціал» часто ототожнюють із поняттям «людський капітал». Але якщо відштовхуватися від сутності утворюючого економічну категорію поняття «потенціал» як можливості, наявних засобів, сил та запасів, що можуть бути використані, то «людський потенціал» – це сукупність здібностей людини до виконання певного виду діяльності, сформованих унаслідок інвестицій в освіту, професійне зростання, здоров'я та ін. [8], що можуть бути використані, але ще не задіяні.

Наприклад, здоров'я як складова частина людського капіталу – здатність людини продуктивно здійснювати свою діяльність у певний момент часу. Тоді як здоров'я як складова частина людського потенціалу включає ще й показник довголіття, тобто те, як довго можна використовувати людський ресурс.

Отже, людський капітал та людський потенціал можна розглядати як соціокультурні чинники глобального економічного розвитку, відштовхуючись від того, що центральним елементом кожного поняття є людина та сукупність її зв'язків з оточуючим світом, а освіта, знання та культура вже самі по собі – складники культури.

Сутність соціокультурних чинників глобального економічного розвитку в умовах поступу «економіки знань» може бути розкрита через аналіз освіти, знань, енергії індивіда, технологій та інновацій. Фактично технології та інновації – це практичне втілення знань, освіти та енергії людини, тобто перетворена та реалізована у практичних рішеннях інформація.

Із 60-х років ХХ ст. суттєво зросли витрати на освіту в усіх країнах світу [9], фінансування якої, особливо на етапі початкової та середньої освіти, здійснюється з державного чи місцевого бюджету.

Нині освіта займає чинне місце у витратах суспільства і знаходиться на одному щаблі важливості з витратами на оборону, соціальний захист населення, охорону здоров'я та ін. Лідерами за обсягом витрат на освіту є Данія, Нова Зеландія, Ісландія, Швеція, Бельгія, Норвегія, Ірландія та Великобританія, де щорічні витрати становлять більше 6% ВВП [10, с. 208, 242, 254].

За оцінками Світового банку, освіченість людської спільноти з кожним роком зростає. Станом на 2015 р. 92% дітей у світі отримали початкову освіту і 74% – неповну середню. Але низьким залишається ступінь охоплення вищою освітою – близько 30% населення Земної кулі. Тобто в умовах розвитку «економіки знань» загальноосвітній спільноті слід зосередити увагу саме на збільшенні доступу населення до вищої освіти, яка є невід'ємною умовою формування в країнах продуктивної, талановитої та диверсифікованої робочої сили та законослухняних громадян.

Прогрес у сфері освіти був досягнутий за кількома напрямками. По-перше, починаючи з 1990 р. усе більше учнів відвідують та закінчують початкові школи: загальноосвітній показник завершення початкової освіти зріс із 81% у 1990 р. до 92% у 2013 р. По-друге, країни Південної Азії, Тихоокеанського регі-

ону, Європи та Центральної Азії близькі до охоплення 100% населення початковою освітою.

Хоча від загальноосвітніх тенденцій досі відстають країни Африки на південь від Сахари (Суб-Сахара), незважаючи на збільшення частки населення, охопленого початковою освітою, до 69% у 2013 р.

Незважаючи на досягнутий прогрес, у світі досі залишаються діти, що ніколи не відвідували школу, відвідують її з перервами чи не закінчують початкову освіту. У 2013 р. таких дітей налічувалося 59 млн. на противагу 102 млн. у 1990 р. [11, с. 8]. Ці діти належать до найбідніших верств населення чи прошарків суспільства, яким недоступна освіта, і становлять утрати світової економіки, оскільки не зможуть не тільки споживати сучасні високотехнологічні товари та послуги і продукувати технології та інновації у дорослому віці, а навіть забезпечити себе мінімумом, необхідним для проживання (їжею, медикаментами, одягом, житлом). І проблема освіти найбільш гостро відчувається в країнах із низьким рівнем доходів населення: співвідношення дітей, що відвідують заклади початкової, середньої та вищої освіти, становить 1:5 для груп країн із найнижчим та найвищим рівнями доходу.

Поступ «економіки знань» також вносить свої корективи у розвиток системи освіти. Так, освіта вже не ототожнюється винятково з академічною освітою, а переходить у площину тренінгів, спеціалізованих курсів та навчальних програм, МВА тощо. Крім того, в умовах постіндустріальної економіки та постійного оновлення інформаційного простору людина постає перед необхідністю навчання протягом усього життя (lifelong learning). Це, своєю чергою, супроводжується широким поширенням самозайнятості, часткової зайнятості та розвитком віртуальних форм організації праці.

Хоча для розвитку «економіки знань» надзвичайно важливим є охоплення освітою якомога більше населення Земної кулі, але для економічного прогресу необхідною умовою є не просто окрема розпорошена інформація, а комплексна система знань.

Для оцінки якості знань кожна країна використовує власну національну систему, що практично не корелюються між собою. Незважаючи на спроби уніфікувати оцінку знань на рівні окремих регіонів (наприклад, для Європи це Болонський процес), досягти прийнятних результатів так і не вдалося. Основні причини цього: невідповідність навчальних програм і самостійності навчальних закладів у їх складанні, що унеможливорює уніфікацію навчальних програм не тільки на регіональному, але й часто на національному рівні; різні вимоги до обсягу засвоєних знань та якості освіти; відмінності в методах та підходах до викладання та навчання; різна якість педагогічних кадрів; різний рівень доступу до навчальних матеріалів, інформації, передових досягнень науки та техніки та ін.

Дисципліною, що є однією з визначальних для розвитку «економіки знань», є математика, що лежить в основі всіх сучасних технологій та багатьох наук. Найвищим є рівень знань математики в розвинутих країнах, тоді як у країнах Суб-Сахари мінімальні знання по математиці демонструють тільки 50% учнів п'ятих класів. Хоча й рівень знань математики 80% учнів четвертих класів у країнах Європи, Центральної Азії, Близького Сходу та Північної Африки відповідно до вимог міжнародного стандарту є низьким. Окрім того, оцінки результатів математичної освіти учнів восьмих класів свідчать, що 30% підлітків у світі не здатні опанувати навіть математичний мінімум [11, с. 9].

Знання та освіта, своєю чергою, залежать від енергії індивіда, оскільки як вибір напряму отримання освіти, так і процес

навчання й успішність засвоєння нових знань та їх подальша реалізація передусім залежать від енергії та креативності індивіда. Тобто на всіх етапах формування та практичного втілення людський капітал та людський потенціал передусім залежать від індивідуальних особливостей людини, її природних інтелектуальних здібностей, уроджених схильностей та психотипу, який визначає енергійність та спрямованість практичної реалізації отриманих знань. Наприклад, генії здійснюють проривні наукові дослідження, індивіди-інноватори продукують інновації та високі технології, а від енергійності та креативності інших індивідів залежить їх удача комерціалізація.

Формування та реалізація людського капіталу та людського потенціалу суттєво залежать від соціокультурного середовища: від престижності освіти в суспільстві, ментальних особливостей нації, культури та усталених традицій тощо. Наприклад, японці схильні до самоосвіти, засвоєння максимального обсягу доступних знань та своєрідного «поглинання» знань з інформаційного простору. Компанії США чималу увагу приділяють розвитку корпоративної культури, що, з одного боку, супроводжується створенням злагодженого колективу, а з іншого – формуванням в американців схильності до розкриття визначальних досягнень компанії-роботодавця, що може включати повне чи часткове розголошення комерційної таємниці. Єдність японської нації знаходить відображення й у колективному інтелектуальному творенні, продукуванні більшості технологій та інновацій ТНК і, відповідно, їх орієнтованості на вдосконалення продукції та створення комерційного прибутку. Тоді як індивідуалізм американської нації зростив індивідуала-інноватора, необмеженого колективним баченням і здатного здійснити науковий прорив. У США провідне місце у продукуванні технологій та інновацій займають саме університети та дослідні центри, компанії – стартапи та спін-офи.

Втілення інформації та знань у технологіях та інноваціях залежить від обсягу витрат на НДДКР. Загальносвітові витрати на НДДКР зросли з 1,6% ВВП у 2007 р. до 1,7% у 2013 р., навіть

незважаючи на глобальну фінансову кризу 2007–2009 рр. [11, с. 21]. Країни – лідери у продукуванні технологій та інновацій витрачають 2–3% ВВП на дослідження та розробки, менш економічно розвинені країни та країни, що розвиваються, – 1–2% (табл. 2).

Яскраво вираженою є тенденція до формування мультиполярного світу науки та техніки. Так, частка основних продуцентів об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) у загальносвітових витратах суттєво скоротилася, тоді як значно збільшили свої витрати на НДДКР країни Південно-Східної Азії. Хоча США досі залишаються основним продуцентом високих технологій та інновацій. У 2013 р. США були й глобальним лідером за обсягом витрат на дослідження та розробки (research and development) – 456,1 млрд. дол., що становило 27% загальносвітових витрат на дослідження та розробки. Тоді як 20% (336,5 млрд. дол.) припадало на Китай, 10% (160,2 млрд. дол.) – на Японію, 6% (101 млрд. дол.) – на Німеччину. У топ-15 також увійшли Південна Корея, Франція, Росія, Великобританія, Індія, Тайвань, Бразилія, Італія, Канада, Австралія та Іспанія.

Загальносвітовий обсяг витрат на дослідження та розробки зріс у два рази за період 2003–2013 рр.: 34% зростання забезпечив Китай, 20% – США, 16% – ЄС, по 5–6% – Японія та Південна Корея [12].

Інформація та знання, втілені у технологіях та інноваціях, – об'єкти інтелектуальної власності. За оцінками Всесвітньої організації інтелектуальної власності, у 2014 р. у світі нараховувалося 10,2 млн. чинних патентів, з яких 25% припадало на США, 19% – на Японію. Кількість чинних патентів Китаю подвоїлася з 600 тис. у 2010 р. до 1,2 млн. у 2014 р. На Китай також припадає 84% усіх чинних правоохоронних документів на корисні моделі, але слід урахувати, що в регіоні Північна Америка законодавчо взагалі не передбачено можливість реєстрації корисних моделей.

Кількість чинних товарних знаків у 2014 р. становила 33,3 млн. у 124 країнах світу. Більшість товарних знаків приходилося на Китай – близько 8,4 млн., тоді як на США – тільки 1,85 млн., на Японію – 1,8 млн., а на Індію – майже 1 млн.

Таблиця 2

Витрати окремих країн на дослідження та розробки, % ВВП

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	2,17	2,38	2,37	2,43	2,59	2,61	2,74	2,68	2,89	2,96	2,99
Бельгія	1,81	1,78	1,81	1,84	1,92	1,99	2,05	2,16	2,36	2,43	2,46
Великобританія	1,61	1,63	1,65	1,68	1,69	1,74	1,69	1,69	1,62	1,66	1,7
Данія	2,42	2,39	2,4	2,51	2,78	3,07	2,94	2,97	3	3,06	3,05
Нідерланди	1,81	1,79	1,76	1,69	1,64	1,69	1,72	1,9	1,94	1,96	1,97
Німеччина	2,42	2,42	2,46	2,45	2,6	2,72	2,71	2,79	2,87	2,83	2,84
Словенія	1,37	1,41	1,53	1,42	1,63	1,82	2,06	2,42	2,58	2,6	2,39
Фінляндія	3,31	3,33	3,34	3,35	3,55	3,75	3,73	3,64	3,42	3,3	3,17
Франція	2,09	2,04	2,05	2,02	2,06	2,21	2,18	2,19	2,23	2,24	2,26
Швеція	3,39	3,39	3,5	3,26	3,5	3,45	3,22	3,25	3,28	3,31	3,16
ЄС-28	1,67	1,67	1,69	1,7	1,77	1,84	1,84	1,88	1,92	1,93	1,94
ЄС-15	1,79	1,79	1,82	1,83	1,91	2	1,99	2,03	2,06	2,07	2,08
Канада	2,01	1,99	1,96	1,92	1,87	1,92	1,84	1,8	1,79	1,69	1,61
Ізраїль	3,88	4,04	4,13	4,41	4,33	4,12	3,93	4,01	4,13	4,09	4,11
Республіка Корея	2,53	2,63	2,83	3	3,12	3,29	3,47	3,74	4,03	4,15	4,29
США	2,49	2,51	2,55	2,63	2,77	2,82	2,74	2,76	2,7	2,74	-
Японія	3,13	3,31	3,41	3,46	3,47	3,36	3,25	3,38	3,34	3,47	3,58
країни ОЕСР	2,13	2,16	2,19	2,22	2,29	2,34	2,3	2,33	2,34	2,37	2,37
Китай	1,22	1,32	1,38	1,38	1,46	1,68	1,73	1,79	1,93	2,01	2,05

Джерело: складено автором за [12]

Розподіл заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності за групами країн відповідно до рівня їх економічного розвитку в 2014 р.

Рівень економічного розвитку країн (рівень доходів)	Патентні заявки		Заявки на реєстрацію корисних моделей		Заявки на реєстрацію товарного знаку		Заявки на реєстрацію промислових зразків	
	тис. од.	%	тис. од.	%	тис. од.	%	тис. од.	%
Високий рівень	1564,8	58,4	58,0	6,1	3368,6	45,2	436,0	38,3
Вище середнього	1033,1	38,5	879,2	92,7	3308,0	44,4	656,3	57,6
Середній	72,9	2,7	11,7	1,2	713,4	9,6	44,4	3,9
Низький	10,1	0,4	0,1	0,01	59,3	0,8	1,8	0,2

Джерело: складено на основі [13, с. 9–10]

Більше 3 млн. зареєстрованих промислових зразків були дійсними у 2014 р., з яких близько 1,2 млн. – у Китаї, більше ніж по 300 тис. – у Франції та Південній Кореї [13, с. 15].

Найбільше заявок на реєстрацію ОІВ припадає на патентні бюро розвинених країн (табл. 3). У 2014 р. до патентних бюро найбільш економічно розвинених країн (країн із високим рівнем доходу) було подано найбільший обсяг патентних заявок у світі (58,4% загальносвітового обсягу) та заявок на реєстрацію товарних знаків (45,2%). На патентні бюро країн із рівнем доходу, вищим за середній, припадає найбільший обсяг заявок на реєстрацію корисних моделей (92,7%) та більше ніж половина заявок на реєстрацію промислових зразків (57,6%), з яких на Китай – відповідно 91,5% та 49,6%.

Висновки. Перехід людства з індустріальної стадії розвитку світового господарства до постіндустріальної та формування інформаційного суспільства супроводжуються й становленням «економіки знань», для якої притаманним є перетворення на повноцінний фактор виробництва вже не інформації в її первозданному вигляді, а обробленої інформації, тобто втіленої у знаннях людини, які можуть бути ефективно використані нею у процесі здійснення професійної діяльності.

Соціокультурним виміром «економіки знань» є людський капітал та людський потенціал, центральними елементами яких виступає людина як соціальна істота і втілення культури в особистості (освіти, науки, ставлення до себе та світу). Таким чином, соціокультурними чинниками глобального економічного розвитку й є людський капітал та людський потенціал, розкриті через призму освіти, знань, енергії індивіда, технологій та інновацій, які є концентрацією та практичним вираженням освіти, знань та енергії індивіда.

Література:

1. Іванова В.В. Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань: адекватність використання категорій / В.В. Іванова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3. – С. 47–54.
2. The knowledge-based economy / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris, 1996. – 46 p.
3. Information economy / UNCTADSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>.
4. Measuring the Information Society Report 2015 / International Telecommunication Union. – Geneva, 2015. – 234 p.
5. Recommendation ITU-TY.2060 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.itu.int/rec/T-REC-Y.2060-201206-I>.
6. Короленко Р.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «людський капітал» / Р.В. Короленко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2(40). – С. 189–192.
7. Смирнов В.Т. Классификация и виды человеческого капитала в инновационной экономике / В.Т. Смирнов, И.В. Скоблякова [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/library/prd165.php>.

8. Замахаев А.В. Сутьность понятия «человеческий потенциал» в контексте человеческого развития / А.В. Замахаев // Государное управление. – 2015. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=895>.
9. Белоёдова О.В. Особенности постиндустриальной экономики / О.В. Белоёдова, О.В. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2009_03_18/ek8_beloedova.php.
10. Human Development Report 2015. Work for Human Development. – New York, 2015. – 273 p.
11. World Development Indicators 2016 / World Bank Group. – 156 p.
12. Main Science and Technology Indicators (MSTI database) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB.
13. WIPO IP Facts and Figures. Economics & Statistics Series, 2015. – 64 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_943_2015.pdf.

Адамович М.П. Социокультурные факторы глобального экономического развития в условиях расцвета «экономики знаний»

Аннотация. Статья посвящена выявлению и раскрытию сущности социокультурных факторов глобального экономического развития в условиях расцвета «экономики знаний». Определены суть, основные черты и особенности развития «экономики знаний», сформулированы соответствующие ей социокультурные факторы экономического развития. Раскрыты категории «образование», «знания», «человеческий капитал», «человеческий потенциал», «технологии» и «инновации» в контексте социокультурных факторов глобального экономического развития.

Ключевые слова: «экономика знаний», социокультурные факторы, человеческий капитал, человеческий потенциал, знания, информация, образование, глобальное экономическое развитие.

Adamovych M.P. Socio-cultural factors of global economic development under the raising of knowledge economy

Summary. The article is devoted to separation and disclosure of the nature of socio-cultural factors of global economic development under the raising of knowledge economy. The essence, key features and characteristics of knowledge economy are defined. Socio-cultural factors of economic development under the progress of knowledge economy are formulated. The category of «education», «knowledge», «human capital», «human potential», «technology» and «innovation» are defined in the context of socio-cultural factors of global economic development.

Keywords: knowledge economy, socio-cultural factors, human capital, human potential, knowledge, information, education, global economic development.

Тіпанов В.В.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри міжнародної торгівлі,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ВИСОКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті доведено важливість застосування високих та середньовисоких технологій. Зазначено, що на світовому ринку кожна з країн намагається дотримуватися окремої спеціалізації, закріплюючи за собою певний сегмент. Зроблено висновок про те, що головним трендом світового інноваційного розвитку стає підвищення ролі Китаю та Індії на високотехнологічних сегментах глобального ринку.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, інновації, нововведення, інноваційна активність, високі технології, високотехнологічна продукція.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. науково-технічний прогрес (НТП) набуває цілої низки нових рис. При цьому, однією з основних форм його прояву стають нововведення (інновації). Починає утворюватися зовсім інша якість у сфері взаємодії науки, техніки і виробництва. Це знаходить своє відображення в різкому скороченні строку реалізації наукових відкриттів. Так, якщо середній період освоєння інновацій з 1885 по 1919 р. становив 37 років, з 1920 по 1944 р. – 24 роки, з 1945 по 1964 р. – 14 років, то в 90-ті роки ХХ ст. для найбільш перспективних відкриттів (електроніка, атомна енергетика, лазери) – три-чотири роки [1].

Важливо акцентувати увагу на тому, що швидкість, з якою з'являються новинки і формуються нові напрями науково-технічних розробок, суттєво збільшується, що, своєю чергою, впливає на посилення дифузії інновацій і конвергенції технологій (від англ. convergence – сходження в одній точці). При цьому кордони між окремими технологіями стираються, а багато цікавих результатів виникають саме в рамках фундаментальних і прикладних досліджень на стику окремих галузей. Експерти McKinsey Global Institute виділяють 12 ключових технологій, які належать до групи конвергентних технологій, остаточно формування повного комплексу яких слід чекати не раніше 2025 р. Їх практичне використання в майбутньому буде характеризуватися такими особливостями, як усепроникнення (тобто нові технології сформують невидиму технічну інфраструктуру) і необмежена інформаційна доступність (можливість отримати інформацію про будь-які процеси і властивості) [2].

Слід також визнати, що на сучасному етапі, в умовах посилення конкурентної боротьби на міжнародних товарних ринках стійке економічне зростання і добробут держави значною мірою залежать від розвитку сектору високих технологій та інноваційної діяльності (активності). Сировинна економіка, яка властива цілій низці країн світу (у тому числі більшості пострадянських країн), фактично нівелює можливість досягнути їм високого рівня конкурентних переваг у галузях, де формується високий ступінь доданої вартості і робить їх украй залежними від кон'юнктури світових цін на сировинну продукцію.

Отже, беззаперечним є той факт, що альтернативи інноваційному варіанту розвитку для цих країн сьогодні фактично не існує. Таким чином, питання модернізації економік, розвиток нових, перспективних галузей і, як наслідок, поява можливостей виходу на нові ринкові сегменти стають для них першочерговими. У цьому сенсі перехід на інноваційну модель господарювання повинен стати не тільки ключовим чинником підвищення їх конкурентоспроможності, а й забезпечити безперервний процес народження інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку науково-технічної та інноваційної сфер займається багато відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників-економістів. Проблемами сектору високих технологій та обґрунтуванням необхідності його розвитку займається велика кількість авторів, зокрема: Борнер К., Глазьев С., Иванова Н., Лук'яненко Д., Лундвалл Б.-А., Нельсон Р., Пахомов С., Розенберг Н., Сіденко В., Тоффлер Е., Шумпетер Й., Фріман К. та ін.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану світової інноваційної економіки, дослідженні сектору високих технологій, виявленні глобальних тенденцій і трендів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнано, що високі технології кардинальним чином впливають на зниження рівня матеріалоємності та енергоємності виробництва, є джерелом формування високої частки доданої вартості і підвищення продуктивності праці.

Варто зазначити, що для визначення рівня технологічності продукції застосовується підхід на основі «інтенсивності НДДКР», розроблений ОЕСР. У цьому разі критерієм визначення технологічної активності є інтенсивність науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), яка характеризується часткою витрат на R&D (англ. Research and Development, R&D) у виробництві. Отже, використовуючи цей критерій, ОЕСР ідентифікує групи галузей/види діяльності високого, середнього (із виділенням верхньої і нижньої підгруп) і низького технологічного рівнів. Група галузей *високого рівня* включає виробництво фармацевтичної продукції, офісного і телекомунікаційного устаткування, медичних, точних і оптичних приладів, авіаційної і космічної техніки; *верхня підгрупа технологій середнього рівня* – хімічну промисловість, машинобудування і металообробку, автомобілебудування; у *нижню підгрупу* входять суднобудування, металургійна промисловість, виробництво гумових і пластмасових виробів, коксу, продуктів нафтопереробки й ядерного палива, неметалевих мінеральних продуктів; *група низькотехнологічних галузей* – легка і харчова промисловість, деревообробна промисловість, виробництво паперу і виробів із нього, поліграфічна промисловість і видавнича справа (OECD, 2011) [3].

Методологію ОЕСР у розробці власних класифікацій використовують у різних країнах, у тому числі в країнах ЄС (Статистичне управління ЄС – Евростат). Так, згідно із затвердженою

класифікацією видів діяльності на основі статистичної класифікації економічної діяльності в ЄС (NACE), промисловість ЄС також поділяється на групи високих, середньовисоких, середньонизьких і низьких технологій. При цьому, як видно з табл. 1, в ЄС виділяють пороги технологічної інтенсивності галузей промисловості: для високотехнологічних галузей – вище 5%, для середньовисоких – від 2 до 5%, для середньонизьких – від 1 до 2%, для низьких галузей – менше 1% відповідно.

Таблиця 1

Класифікація галузей виробництва
за рівнем технологічної інтенсивності

Сектори/ інтенсивність R&D	Галузі виробництва (за класифікацією NACE)
Високі технології (High technology) (вище 5%)	Виробництво фармацевтичної продукції і біотехнологій. Програмне забезпечення і комп'ютерні послуги. Виробництво комп'ютерного, електронного і оптичного обладнання. Виробництво медичного, точного і оптичного устаткування. Виробництво літальних апаратів і космічної техніки.
Середньовисокі технології (Medium-high-technology) (2–5%)	Автомобілебудування. Виробництво електроніки і електроапаратури. Виробництво зброї. Машинобудування. Виробництво хімічної продукції.
Середньонизькі технології (Medium-low-technology) (1–2%)	Виробництво коксу і нафтопродуктів. Виробництво резинових і пластмасових виробів. Суднобудування. Виробництво ядерного палива. Виробництво заліза.
Низькі технології (Low-technology) (менше 1%)	Виробництво продуктів харчування. Виробництво текстильної продукції. Виробництво деревини, паперу і паперової продукції. Виробництво меблів. Виробництво іншої продукції.

Джерело: складено на основі [9]

В ЄС моніторинг науково-дослідної діяльності проводиться регулярно починаючи з 2004 р. За його результатами складається «Європейське табло інвестицій в R&D у промисловому секторі» (EU Industrial R&D Investment Scoreboard). Згідно з дослідженнями, проведеними в 2013 р., найбільш інтенсивно за

показником інвестицій у НДДКР розвивалися: фармацевтична промисловість і біотехнології, виробництво комп'ютерного устаткування і програмного забезпечення, автомобільна промисловість. Проте провідним сектором за інвестиціями в R&D залишається фармація і біотехнології, які збільшили в 2013 р. свою частку від загального обсягу інвестицій на 18,0%. Водночас інвестиції в секторі виробництва комп'ютерного устаткування і програмного забезпечення зменшилися та становили 16,1% (порівняно з 16,4% у 2012 р.), а в автомобільній промисловості 15,5% (порівняно з 15,7% у 2012 р.) відповідно. Загалом у період з 2004 по 2013 р. частка цих перших трьох секторів змінилася з 55,3% до 49,6%, а перших 15-ти – з 94,0% до 92,1% відповідно.

Водночас зазначимо, що в сучасній світовій інноваційній економіці склалися три основні центри: США, ЄС і Японія, на які припадає 83,6% та 83,0% усіх світових витрат на R&D у секторах high technology і medium-high-technology відповідно (табл. 2).

При цьому, як свідчать дані табл. 2, одноосібним світовим лідером у 2013 р. за витратами у R&D у сектор високих технологій із часткою 51,5% є США, тоді як ЄС із часткою 37,1% домінує в інвестуванні R&D сектору середньо-високих технологій. Практично не змінилася ситуація і на локальних ринках. Так, США 73,8% усіх інвестицій у НДДКР від їх загального обсягу спрямовують у сферу high technology (у 2012 р. 73,3%), а ЄС і Японія більше інвестують у проекти, які пов'язані із секторами medium-high-technology – 45,7% та 60,0% (у 2012 р. 44,5% і 58,2%) відповідно. Що стосується R&D спеціалізації головних регіонів, то трьома провідними галузями в ЄС є автомобілебудування (25,6%), фармацевтична продукція і біотехнологія (17,3%), комп'ютерні технології й устаткування (9,2%); у США – комп'ютерні технології й устаткування (24,8%), фармацевтична продукція і біотехнологія (21,4%), програмне забезпечення і комп'ютерні послуги (19,7%); в Японії – автомобілебудування (27,6%), електроніка й електроапаратура (13,0%), фармацевтична продукція і біотехнологія (11,1%).

Відмітимо, що на глобальному високотехнологічному ринку кожна з країн намагається дотримуватися окремої спеціалізації, закріплюючи за собою певний сегмент. Так, наприклад: Фінляндія домінує у секторі комунікаційного і телевізійного обладнання; Ірландія поступово нарощує свою частку на фармацевтичному ринку; Китай зайняв монополічне положення в сегменті офісного та комп'ютерного обладнання тощо.

Немаловажним також є той факт, що в 2013 р. спостерігалося збільшення загального обсягу корпоративних інвестицій у НДДКР, що здійснювалися першими 2 500 корпораціями світу, до 538,3 млрд. євро, у післякризовому 2010 р. цей показник становив 455,9 млрд. євро. Зазначимо, що всі компанії, які досліджувалися, поділяються на чотири групи: 804 організації зі США, 633 – з ЄС, 387 – з Японії і 676 – з інших країн світу (Швейцарії, Китаю, Тайваню, Республіки Корея, Канади тощо). Регіональну структуру корпоративних інвестицій у R&D представлено в табл. 3.

Таблиця 2

Частка затрат на R&D за секторами промисловості та регіонами світу в 2013 р. (%)

Регіон \ Сектор	High technology, %		Medium-high- technology, %		Medium-low- technology, %		Low-technology, %		Усього, %
	світ	місцевий	світ	місцевий	світ	місцевий	світ	місцевий	
ЄС	22,3	38,1	37,1	45,7	38,9	5,9	45,8	10,3	100,0
США	51,5	73,8	20,2	20,8	31,3	4,0	7,5	1,4	100,0
Японія	9,8	31,9	25,7	60,0	15,3	4,4	8,7	3,7	100,0
Інші країни	16,4	46,9	17,0	35,0	14,5	3,7	38,0	14,4	100,0
Усього, %	100,0		100,0		100,0		100,0		

Джерело: складено на основі [9]

Таблиця 3

Інвестиції 2 500 корпорацій світу в R&D
за країнами походження в 2013 р.

Країна	Кількість компаній	Обсяги інвестицій в R&D, млрд. євро	Частка, %
США	804	193,6	36,0
Японія	387	85,6	15,9
ЄС	633	162,3	30,1
Інші країни світу	676	96,8	18,0
Швейцарія	62	22,9	4,2
Китай	199	20,3	3,7
Тайвань	104	9,8	1,8
Південна Корея	80	19,8	3,7
Разом 7 країн	2269	514,3	95,4
Разом усі країни	2500	538,3	100,0

Джерело: складено на основі [9]

Також слід акцентувати увагу на тому, що якщо до 2003 р. основна частина наукових розробок прикладного характеру була сконцентрована в корпоративному секторі переважно вузького кола країн (США, Японії, країн Європи), то в період 2003–2013 рр. спостерігається значне збільшення кількості компаній з інших країн світу, насамперед Азійського і Латиноамериканського регіонів. Так, за витратами на НДДКР передусім розширилося представництво корпорацій із Китаю, Тайваню, Республіки Корея, Індії, Бразилії (табл. 4).

Таблиця 4

Країни базування провідних корпорацій світу
за витратами НДДКР у 2003 р. та 2013 р.

Кількість корпорацій у 2003 р. з ЄС (187)	Кількість корпорацій у 2013 р. з ЄС (633)
Німеччина – 53; Великобританія – 39; Франція – 35; Швеція – 15; Данія – 8; Нідерланди – 8; Бельгія – 6; Фінляндія – 6; Італія – 6; Іспанія – 4; Австрія – 2; Ірландія – 2; Люксембург – 2; Греція – 1.	Великобританія – 140; Німеччина – 138; Франція – 89; Швеція – 52; Нідерланди – 41; Італія – 37; Фінляндія – 29; Данія – 25; Іспанія – 17; Австрія – 17; Ірландія – 17; Бельгія – 14; Люксембург – 6; Португалія – 4; Греція – 2; Чехія – 1; Угорщина – 1; Мальта – 1; Польща – 1; Словенія – 1.
Кількість корпорацій у 2003 р. з інших регіонів (513)	Кількість корпорацій у 2013 р. з інших регіонів (1867)
США – 296; Японія – 154; Швейцарія – 20; Республіка Корея – 10; Тайвань – 8; Канада – 7; Норвегія – 3; Бермуди – 3; Китай – 2; Бразилія – 2; Австралія – 2; Ізраїль – 2 й інші 4 країни.	США – 804; Японія – 387; Китай – 199; Тайвань – 104; Республіка Корея – 80; Швейцарія – 62; Канада – 25; Кайманові Острови – 62; Ізраїль – 26; Індія – 24; Бермуди – 19; Австралія – 15; Норвегія – 12; Бразилія – 9 й інші 14 країн.
Усього 700 компаній	Усього 2500 компаній

Джерело: складено на основі [9]

Маємо також зауважити, що азійські країни (насамперед Південна Корея та Китай) уже сьогодні становлять гідну конкуренцію ключовим гравцям на світовому ринку високотехнологічної продукції за цілою низкою напрямів. Зокрема,

корпорація Samsung Electronics (Республіка Корея) займає другу позицію в рейтингу Top-50 компаній світу за обсягами затрат на НДДКР, корпорація Huawei (Китай) – 26-е місце, LG Electronics (Республіка Корея) – 49-е місце відповідно (табл. 5).

Але все ж таки лідером інвестиційного рейтингу другий рік поспіль залишається автозавод Volkswagen (Німеччина), який збільшив інвестиції в R&D у 2013 р. на 23,0%, до 11,7 млрд. євро. Третє і четверте місця займають корпорації зі США (Microsoft та Intel), далі розташовані ТНК із Швейцарії і Японії. При цьому, як видно з наведеної таблиці, серед 20 провідних глобальних компаній за витратами на дослідження і розробки дев'ять американських, вісім європейських та три азійські транснаціональні корпорації. Більш того, сім із 20 ТНК зосереджують свою R&D діяльність у секторі автомобілебудування, шість – у фармацевті та біотехнології, решта в галузях, які пов'язані з комп'ютерними технологіями і програмним забезпеченням, виробництвом електроніки й електроапаратури.

І, нарешті, необхідно зазначити, що найбільшу R&D-інтенсивність, за даними EU Industrial R&D Investment Scoreboard 2014, демонструють галузі охорони здоров'я (14,4%) і програмного забезпечення (10,4%), а серед провідних ТНК: Intel – 20,1%; Roche – 18,6%; Novartis – 17,1%; Merck – 16,2%; Sanofi-Aventis – 14,4%; Microsoft – 13,1% тощо.

Висновки. У сучасній глобальній економіці визначальну роль у зміцненні конкурентоспроможності країн грає здатність до продуктивних змін. Головним джерелом перетворень виступають інновації, які втілюються у формі нової або вдосконаленої продукції, послуг, технологій і бізнес-процесів [4]. При цьому саме інновації в галузях є одним з основних факторів, що впливають на розвиток секторів high technology і medium-high-technology, які стають однією з вирішальних передумов у конкурентній боротьбі на міжнародних товарних сегментах. Водночас варто відзначити, що кількісним критерієм для визначення технологічних рівнів є інтенсивність науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) у галузі, яка характеризується часткою прямих витрат на R&D у виробництві. Слід також додати, що глобальні інвестиції в R&D у 2014 р. мали позитивну динаміку і становили 1,618 трлн. дол. США на відміну від 1,517 трлн. дол. США в 2012 р., а основними інвесторами в R&D у 2014 р. залишилися США, Китай та Японія, на які припадало близько 56% усіх глобальних надходжень у НДДКР. Частка ж першої десятки країн світу за обсягами інвестицій у R&D становила 1,282 трлн. дол. США, або 80% усіх витрат [5].

Особливістю глобальної інноваційної економіки є те, що на три основні центри – США, ЄС і Японію – припадає 83,6% та 83,0% усіх світових витрат на R&D у секторах high technology і medium-high-technology відповідно. Проте в останні два десятиліття відставання Європи від інших регіонів за такими показниками, як економічне зростання і конкурентоспроможність, безперервно збільшувалося.

Водночас головним трендом світового інноваційного розвитку стає підвищення ролі Китаю, Бразилії та Індії, які поступово залучаються у боротьбу за лідерство на високотехнологічних сегментах глобального ринку. Так, у той час коли валові витрати на R&D у країнах ОЕСР становили лише 1,6% у період 2008–2012 рр., що в половину менше, ніж у 2001–2008 рр., Китай подвоює ці витрати в зазначений період і стає основною рушійною силою глобальних R&D [6]. Прогнозується, що за збереження наявних сучасних тенденцій до 2025 р. США та країни ЄС утратять науково-технічне і технологічне лідерство на користь азійських країн. Зокрема, США та ЄС будуть поступатися за таким показником, як інвестиції у R&D (частка Китаю та Індії в сукупному обсязі світових інвестицій становитиме 20%) [7].

Витрати провідних компаній світу на R&D у 2013 р.

№ 2014	№ 2013	Корпорація	Країна походження	Галузь	Витрати на R&D, 2013 р., млрд. євро
1	1	VOLKSWAGEN	Німеччина	автомобілі	11743,0
2	2	SAMSUNG ELECTRONICS	Республіка Корея	комп'ютерні технології	10154,9
3	3	MICROSOFT	США	програмне забезпечення	8252,5
4	4	INTEL	США	комп'ютерні технології	7694,1
5	7	NOVARTIS	Швейцарія	охорона здоров'я	7173,5
6	6	ROCHE	Швейцарія	охорона здоров'я	7076,2
7	5	TOYOTA MOTOR	Японія	автомобілі	6269,9
8	9	JOHNSON & JOHNSON	США	охорона здоров'я	5933,6
9	13	GOOGLE	США	програмне забезпечення	5735,6
10	11	DAIMLER	Німеччина	автомобілі	5379,0
11	12	GENERAL MOTORS	США	автомобілі	5220,8
12	8	MERCK US	США	охорона здоров'я	5165,0
13	27	BMW	Німеччина	автомобілі	4792,0
14	15	SANOI-AVENTIS	Франція	охорона здоров'я	4757,0
15	10	PFIZER	США	охорона здоров'я	4750,2
16	14	ROBERT BOSCH	Німеччина	автомобільні і промислові технології	4653,0
17	23	FORD MOTOR	США	автомобілі	4640,7
18	18	CISCO SYSTEMS	США	комп'ютерні технології	4563,8
19	17	SIEMENS	Німеччина	електроніка й електроапаратура	4556,0
20	16	HONDA MOTOR	Японія	автомобілі	4366,7
Разом					112140,6

Джерело: складено на основі [11]

Вагому роль в інноваційному процесі надалі відіграватимуть інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), оскільки активно будуть впливати на формування сучасної інноваційної інфраструктури [8].

Література:

1. Инновационный процесс в странах развитого капитализма (методы, формы, механизм) / Под ред. И.Е. Рудаковой. – М.: МГУ, 1991. – 296 с.
2. Формирование высокотехнологичного сектора в индустриальном регионе / А.И. Татаркин, О.А. Романова, В.В. Абердина // Журнал НЭА. – 2014. – № 2(22). – С. 195–200.
3. OECD (2011) ISIC rev. 3 technology intensity definition. Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities. OECD Directorate for Science, Technology and Industry. Economic Analysis and Statistics Division [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>.
4. Гершман М.А. Программы инновационного развития компаний с государственным участием: первые итоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2014/05/15/1321458176/2013-1-3-Gershman-28-43.pdf>.
5. Global R&D Funding Forecast 2013, R&D Magazine, December 2012. – 36 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf.
6. Перспективы науки, технологий и промышленности ОЭСР [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/sti_outlook-2014-sum-ru.pdf?expires=1434004487&id=id&accname=guest&checksum=0C5BF440A0EFCB84BC1FB8A9D8649634.
7. The world in 2025 – Rising Asia and socio-ecological transition. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2009 – 28 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/the-world-in-2025-report_en.pdf.
8. Богдан Н.И. Международные индикаторы инноваций: оценка сильных и слабых сторон национальной инновационной системы Беларуси / Н.И. Богдан [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://bem.bseu.by/rus/archive/4.13/2013-Bohdan.pdf>.
9. The 2014 EU Industrial R&D Investment Scoreboard / European Commission. Joint Research Centre. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. – P. 92.
10. Unctad, World investment report 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf.
11. The 2013 EU Industrial R&D Investment Scoreboard / European Commission. Joint Research Centre. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – P. 87.

Типанов В.В. Высокие технологии как главная предпосылка глобального экономического развития

Аннотация. В статье доказана важность применения высоких и средневысоких технологий. Отмечено, что на мировом рынке страны пытаются придерживаться отдельной специализации, закрепляя за собой определенный сегмент. Сделан вывод о том, что главным трендом мирового инновационного развития становится повышение роли Китая и Индии на высокотехнологических сегментах глобального рынка.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, инновации, нововведения, инновационная активность, высокие технологии, высокотехнологическая продукция.

Tipanov V.V. High-tech as the main pre-condition for global economic development

Summary. In the article importance of application of high and middling high technologies is well-proven. It is marked that in the world market each of countries tries to adhere to separate specialization, fastening after itself a certain segment. A conclusion is done that the main trend of world innovative development is become by the increase of role of China and India in the highly technological segments of global market.

Keywords: scientific and technological advance, innovations, innovations, innovative activity, high-tech, highly technological products.

Цибуляк А.Г.,
*к.політ.н., здобувач кафедри міжнародних фінансів,
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

АСИМЕТРИЧНІСТЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

Анотація. У статті досліджено передумови появи асиметричності екологізації світових товарних ринків. Визначено напрями прояву зазначених процесів та шляхи зниження їх впливу на екологічність розвитку міжнародного торговельного співробітництва. Обґрунтовано необхідність застосування інструментів пом'якшення та зменшення впливу асиметричних хвиль у розвитку екологічних аспектів торговельної взаємодії.

Ключові слова: асиметричність, екологізація, асиметричність екологізації світової торгівлі, світові товарні ринки, екологічно збалансований розвиток.

Постановка проблеми. Глобальний економічний простір розвивається у тісній взаємодії всіх його складових частин, у тому числі виробничої, інвестиційної, інноваційної, фінансової, торговельної. Функціонування та розширення світових товарних ринків здійснюється під впливом явищ та процесів, притаманних міжнародному економічному співробітництву. Суттєвим фактором, що, безумовно, визначає вектори та пріоритети їх розвитку, нині є екологізація. Йдеться передусім про зростання значення екологічних аспектів формування процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання на світових ринках, підвищення екологічності господарювання в цілому. Розширення та зміцнення механізмів торговельного співробітництва держав світової спільноти у сфері екології, поширення позитивного досвіду природокористування та охорони природи є гарантом міжнародної екологічної безпеки, орієнтації економічного співтовариства на пошук ефективних шляхів розв'язання нагальних глобальних та регіональних екологічних проблем. Поряд із цим нерівномірність розвитку світових товарних ринків, відмінності у механізмах їх регулювання, використанні екологічних засад їх функціонування призводять до асиметричності їх екологізації, що, своєю чергою, вимагає розробки системи заходів сприяння екологічному розвитку торговельної взаємодії на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження взаємодії процесів екологізації та розвитку світового господарства, у тому числі міжнародних торговельних відносин, знайшло відображення в наукових працях таких зарубіжних учених, як Андерсон К., Бегін Дж., Дейлі Г., Есті Д., Ерліх П., Коупленд Б., Уолтер І., Фарлей Дж. та ін. Обґрунтуванню тенденцій розвитку міжнародної торгівлі з урахуванням екологічного складника присвячено дослідження вітчизняних науковців: Андреевої Н., Балацького О., Буркинського Б., Веклич О., Грабинського І., Грищенко В., Купінець Л., Мельник Л., Семєнюка Е., Туниць Ю., Харичкова С. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо висвітленими залишаються питання виникнення асиметрій екологізації світових товарних ринків, їх вплив на екологічні аспекти глобального торговельного співро-

бітництва, напрями трансформацій міжнародної торговельної взаємодії з урахуванням екологічних викликів.

Мета статті полягає у визначенні передумов появи асиметричності екологізації світових товарних ринків та обґрунтуванні напрямів зниження її впливу на екологічність розвитку міжнародної торговельної співпраці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологізація розвитку світового господарства свідчить, що це складний багатогранний та всеохоплюючий процес, який здійснює вплив на розвиток усіх його структурних ланок, зокрема на світову торгівлю. Розширення торговельної взаємодії об'єктивно сприяє лібералізації експортно-імпорتنих відносин, що призводить до загострення проблеми взаємодії суспільства з навколишнім середовищем. Невідповідність системи господарської діяльності та екологічних можливостей світового простору вимагає обґрунтування таких напрямів реалізації торговельної співпраці у глобальному масштабі, які б ураховували необхідність забезпечення раціонального розвитку екологічного складника цього процесу. Серед передумов екологізації світової торгівлі варто виокремити невідповідність виробничо-господарської діяльності та ресурсно-екологічних можливостей світового торговельного простору; зростання обсягів споживання внаслідок збільшення чисельності населення, що висуває нові вимоги до якісних характеристик продукції, що є предметом міжнародних торговельних угод; розширення екологічної свідомості споживачів, що вимагає від провідних світових виробників товарів та послуг урахування екологічного складника в розвитку торговельної взаємодії; підвищення попиту на екологічно чисті та безпечні для використання товари та послуги; зростання рівня конкуренції на світовому ринку; необхідність комплексної імплементації екологічних підходів та принципів у процес міжнародної торговельної співпраці.

Розвиток процесів міжнародного розміщення виробництва, розширення взаємодії між суб'єктами світового господарства на ринку товарів та послуг, поява нових форм трансферу капіталу, транснаціоналізаційна співпраця поряд з економічними вигодами для їх учасників здійснюють негативний вплив на навколишнє середовище. Тісний зв'язок між зазначеними процесами дає змогу визначати еколого-економічні проблеми розвитку світових товарних ринків як наслідок впливу економічної діяльності їх суб'єктів на розвиток глобальної екологічної системи [1]. Сучасний етап розвитку екологізації світових товарних ринків характеризується наявністю сукупності асиметрій їх функціонування. Йдеться передусім про те, що закономірні процеси, які супроводжують розвиток глобального торговельного простору, здійснюють негативний вплив на природно-ресурсний та соціально-демографічний потенціал, що, своєю чергою, виступає вимушеним підґрунтям для пошуку раціональних шляхів екологізації його розвитку. Глобалізація економічного простору поряд із низкою вигод від зростання

участі країн у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання пов'язана зі збільшенням ступеня ризикованості для її учасників. Причини цього слід убачати в тому, що країни стають не тільки взаємозалежними у формуванні системи міжнародного виробництва, зростанні обсягів торговельних, капітальних, технологічних, інвестиційних потоків, але й більш уразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків, оскільки переваги від глобалізації нерівномірно розподіляються між суб'єктами економічної діяльності.

Важливими складниками функціонування світових товарних ринків в екологічній площині виступають своєрідність екологічних інструментів торговельної політики під час розв'язання національних і глобальних природоохоронних проблем; узгодженість національних інструментів екологічної політики з правилами міжнародної торгівлі та їх можливе взаємне лімітування; використання інструментів технологічної безпеки в міжнародній торгівлі з метою зрівноваження стану навколишнього середовища та його елементів; посилення взаємодоповнюваності заходів у сфері лібералізації торгівлі, охорони довкілля та стійкого розвитку [2]. Разом із тим їх функціонуванню притаманні певні асиметричні явища, які у найбільш загальному вигляді корелюються з асиметріями розвитку світового господарства в цілому. Серед них варто виокремити нерівномірність доступу до екологічно чистої сировини та ресурсів; різний рівень розвитку науково-технологічного потенціалу країн світової спільноти, що значною мірою визначає диспропорції у можливостях розвитку екологічного виробництва; відмінності у забезпеченості енергетичними ресурсами та можливостях розвитку відновлюваної енергетики; різний ступінь забруднення навколишнього середовища та екологічної безпеки; рівень розвитку законодавчих інституцій, які відіграють важливу роль у регулюванні екологізаційного складника функціонування національних ринків.

Більш конкретні асиметричні коливання екологізаційного складника світових товарних ринків стосуються нерівномірності зростання виробництва екологічних товарів та відсутності комплексного підходу до розуміння цієї категорії, наявності значної асиметрії в структурі та масштабах розвитку торговельної взаємодії, проявів екологізації світових товарних ринків в їх регіональному розрізі, що полягає в поєднанні в межах окремих країн найбільшого експортного потенціалу з точки зору участі в торгівлі екологічними товарами та найвищих ступенів виробничої забрудненості, значної диспропорційності ресурсів, що виділяються країнами світової спільноти для фінансування екологізаційних основ їх розвитку.

Зазначене вище вимагає пошуку оптимальних інструментів пом'якшення та зменшення впливу асиметричних хвиль у розвитку екологізації світових товарних ринків. Серед них слід виділити такі. По-перше, запровадження єдиних стандартів екологічної сертифікації, яка слугує дієвим інструментом на шляху до екологічно безпечного розвитку країн світу та торговельних зв'язків між ними. Перешкодою цьому є передусім відсутність чітких вимог до процедури проведення екологічної сертифікації та відсутність належної законодавчої підтримки у вигляді відповідних нормативних норм. Комплексний захист прав споживачів, у тому вигляді, в якому він існує сьогодні, почав розвиватися лише наприкінці XIX ст. у США та Європі, що стало результатом промислової революції.

У цьому зв'язку важлива роль належить Міжнародній організації зі стандартизації (International Organization for Standardization – ISO), яка розробляє стандарти, дотримання

яких гарантує, що продукти та послуги є безпечними, надійними й якісними і допомагають компаніям отримати доступ до нових ринків, забезпечують рівні умови для країн, що розвиваються, і сприяють розвитку міжнародної торгівлі з урахуванням умов сталого розвитку. До складу ISO входять національні органи зі стандартизації зі 163 країн. ISO є незалежною неурядовою організацією, членами якої є національні органи стандартизації, які забезпечують інтереси своєї держави в ISO, а також представляють її в своїй країні. ISO налічує понад 21 000 міжнародних стандартів, що стосуються всіх аспектів техніки і бізнесу. У контексті розгляду екологізаційного складника міжнародної торговельної взаємодії особливе значення має стандарт 14000, який відповідає засадам екологічного менеджменту [3].

Екологічна сертифікація набула важливого значення в країнах світової спільноти. Мета і завдання екологічної стандартизації зумовлені рівнем науково-технічного розвитку. Сутність діяльності у сфері стандартизації залежить від рівня промислового, соціального розвитку країни, розвитку науки, техніки, технологій, наявності гармонізованих стандартів, участі в роботі міжнародних організацій із метрології, стандартизації і сертифікації. Світовими лідерами у цій сфері є Китай, Італія, Великобританія, Японія, Німеччина. Виробники та імпортери несуть відповідальність за безпеку товарів, які вони продають. У цьому зв'язку в кожній країні повинні існувати органи, відповідальні за перевірку відповідності вимогам і виведення у разі необхідності небезпечної продукції з ринку [4, с. 126].

Наступним інструментом зменшення впливу асиметричних явищ на розвиток світових товарних ринків слід уважати розробку відповідних інструментів доступу на ринок для виробників продукції та товарів, які не відповідають екологічним вимогам. На ринках розвинених країн, урахувавши потреби захисту екології, розробляються заходи щодо обмеження імпорту, використовуються нетарифні бар'єри у вигляді спеціальних технічних стандартів та маркування товарів, що підтверджують їх екологічні характеристики. Своєю чергою, для ринків країн, що розвиваються, це створює перешкоди для розвитку їх експорту. Прикладом взаємодії між ринковими суб'єктами зазначених груп країн є так званий «зелений протекціонізм», який за допомогою торговельних інструментів обмежує імпорт продуктів із низькими екологічними індикаторами з країн, що розвиваються [5]. Такий вид протекціонізму є системою заходів, спрямованих на обмеження доступу на ринок товарів, які не володіють повною мірою екологізаційними ознаками (якість сировини, безпечна для оточуючого середовища технологія виробництва, екологічність утилізації, повна безпека використання тощо), і може бути реалізований у таких напрямках: застосування нетарифних заходів щодо підтримки екологічно безпечного виробництва на внутрішньому ринку; використання інструментів екологічної політики з метою захисту національної промисловості або розвитку конкретного товарного ринку; застосування інструментів державної екологічної політики, які сприяють зменшенню доступу на внутрішній ринок іноземних виробників із продукцією, що не відповідає екологічним вимогам, тощо.

Заходи зеленого протекціонізму можуть бути використані з метою запобігання зростанню рівня конкуренції на окремих товарних ринках, проте їх позитивний (в окремих випадках) вплив на функціонування глобального ринкового середовища є безперечним, оскільки відповідає умовам сталого розвитку та сприяє екологізації товарних ринків.

Поряд із цим слід зауважити, що згідно з дослідженням Світового банку, скасування тарифних і нетарифних обмежень у

торгівлі екологічно чистими технологіями може призвести до 14%-го збільшення обсягів торгівлі цією продукцією. У 2014 р. низка країн, у тому числі США, країни ЄС, Китай і Японія, на які припадає переважна частка торгівлі цими товарами, взяли на себе зобов'язання укласти угоду про вільну торгівлю екологічною продукцією у співпраці з іншими країнами – членами СОТ. Проте в даному разі йдеться про свідоме співробітництво, засноване на екологічних засадах і справедливій конкурентній боротьбі [6].

Суттєве значення в процесі подолання асиметричності екологізації світових товарних ринків має збільшення частки ресурсів, що виділяються країнами світової спільноти для фінансування екологізаційних основ їх розвитку. Зважаючи на те, що виробництво та реалізація на світовому ринку екологічної продукції тісно пов'язані із застосуванням інноваційних рішень, методів та підходів, йдеться про частку коштів, що виділяються на дослідження та розробки. У цілому переважна частка бюджетних ресурсів, що виділяються із цієї метою, у розвинутих країнах спрямовується на енергетику та екологію. Питома частка таких витрат у різних країнах коливається, зокрема в Мексиці, Латвії, Японії, Канаді, Новій Зеландії, Аргентині, Італії, у межах 10–20%.

Варто зазначити, що перелік держав, які виділяють значні обсяги фінансування на розвиток екологічного складника своїх ринків, не обмежується розвинутими країнами, а включає також країни, що розвиваються. На екологічні технології, що забезпечують ефективний розвиток світових товарних ринків, припадає близько 10% усіх запатентованих винаходів у світі. Традиційними лідерами у цьому є країни, що виступають провідними експортерами екологічних товарів: США, Південна Корея, Японія, Німеччина, Китай [7, с. 42].

У цілому в умовах загострення екологічних проблем розвитку світового господарства важливе значення має розробка системи взаємодії всіх країн у сфері природокористування, що зумовлює необхідність узгодження передусім національних природоохоронних екологічних норм і стандартів; спільної розробки та реалізації міждержавних програм і проєктів у галузі природокористування; узагальнення методів нормування антропогенних впливів на природне середовище; проведення узгодженої політики в галузі екології та охорони навколишнього середовища; впровадження загальних принципів стимулювання природоохоронної діяльності, а також санкцій за порушення природоохоронного законодавства; розширення співпраці багатосторонніх організацій у цій сфері; посилення взаємодії ТНК, міжнародних асоціацій та неурядових організацій, які відіграють провідну роль у міжнародному співробітництві.

Із метою забезпечення екологічного спрямування міжнародної торговельної взаємодії доцільно використовувати такі заходи, як: заборона торгівлі певними видами товарів; урахування екологічної шкоди в ціні на світовому ринку; сертифікація товарів за місцем і способом виготовлення; створення ринку для екологічно безпечних товарів; безмитна торгівля природозбережними технологіями; забезпечення оптимального розподілу глобального виробництва; врахування різниці у порівняльній вартості природоохоронних заходів у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються [8, с. 24]. Разом із тим, оскільки екологічні витрати впливають на конкурентні позиції окремих виробників і країн, ефективно координувати екологічну та зовнішньоторговельну політику варто на міждержавному рівні з урахуванням міжнародних угод. Зважаючи на вищезазначене, основними джерелами фінансування міжнародних природоохоронних проєктів є надходження від опо-

даткування різних видів господарської екологічно небезпечної діяльності, які варто акумулювати на рахунках спеціальних міжнародних фондів.

Суттєвим джерелом екологізації світової торгівлі може стати запровадження глобального податку на емісію шкідливих газів. Це дасть можливість стабілізувати викиди CO₂ до 2040 р. та забезпечити їх повне припинення до 2100 р. У грудні 2015 р. на Всесвітній конференції ООН з клімату в Парижі схвалено глобальну угоду, яка має прийти на зміну Кіотському протоколу. Головна мета угоди – досягти значного зниження викидів парникових газів і тим самим утримати глобальне потепління на планеті в межах 1,5–2 градусів за Цельсієм щодо до середньої температури доіндустріальної епохи [9].

Сьогодні масштаби світового виробництва екологічної продукції є незначними і становлять близько 3% світового ВВП, проте внесок цієї галузі у розвиток господарського комплексу окремих країн, які концентрують основну частину своїх потужностей та інвестицій на виробництві екологічної продукції, є значно вищим.

Із перспективою реалізації стратегії сталого екологічно безпечного соціально-економічного розвитку пов'язані можливості створення оптимальних інструментів екологічного регулювання світової торгівлі. Вони мають бути спрямовані на використання природних умов і ресурсів як на національному, так і на міжнародному рівні. До найважливіших напрямів міжнародної торговельної політики слід віднести запровадження плати за природні ресурси; доведення до ринкової ціни продукції витрат, необхідних для компенсації екологічної шкоди; застосування такого оподаткування забруднень і відходів, за яким податок стягується пропорційно до їх обсягу.

Висновки. У цілому економічна природа, діалектична взаємодія та спрямованість процесу екологізації та світової торгівлі проявляються в його прямій залежності від рівня конкуренції, обсягів витрат на екологічно безпечне виробництво та технології здійснення торговельних угод, рівня цін на екологічно безпечні товари та послуги, ступеня регулювання екологічних аспектів світової торговельної взаємодії, рівня лібералізації зовнішньоторговельних потоків, що супроводжується наявністю певних асиметрій глобального спрямування. Загальна екологічна спрямованість екологізації світової торгівлі знаходить свій прояв у низці нормативно-правових документів, двосторонніх та багатосторонніх угод на регіональному, інтеграційному та міжнародному рівнях, які регламентують провідні засади розвитку торговельної взаємодії з урахуванням її екологічного складника.

Забезпеченню екологічно збалансованого розвитку світових товарних ринків та усуненню асиметрії їх екологізації сприятиме розробка єдиних екологічних стандартів, узгодження обмежувальних інструментів національного та міжнародного спрямування щодо доступу на ринок товарів, що не відповідають екологічним вимогам.

Література:

1. Tamames R. World Economic and Environmental Order / R. Tamames, J. M. Chairholder. – UNESCO. Madrid, 2000. – P. 25–26.
2. Пінчук І.В. Еколого-економічна ефективність зовнішньої торгівлі: методологічні проблеми аналізу / І.В. Пінчук // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія» / 3.В. Герасимчук. – Луцьк: ЛНТУ, 2010. – Вип. 7(28). – Ч. 2. – С. 178–192.
3. Environmental management. The ISO 14000 family of international standards [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/ru/home>.

4. Скрипчук П.М. Теоретико-методологічні основи формування системи екологічної стандартизації і сертифікації: [монографія] / П.М. Скрипчук. – Рівне: НУВГП, 2011. – 367 с.
5. Steenblik R. Green protectionism. Trade implications of policy responses to the crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/ctei/shared/CTEI/4272/WB_CEPR/Steenblik.pdf.
6. Trade and Environment at the WTO // Trade and Environment Division / World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_env_e.pdf.
7. UNEP Annual report 2015.– UNEP. – 2016. – 62 p.
8. Frankel J. A., Rose A. K. Is Trade Good or Bad for the Environment? Sorting Out the Causality / Jaffrey A. Frankel, Andrew K. Rose // NBER working paper series. – 2002. – 53 p.
9. Итоги конференции ООН (COP21) в Париже по изменению климата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecobeing.ru/news/2015>.

Цибуляк А.Г. Асимметричность экологизации мировых товарных рынков

Аннотация. В статье исследованы причины возникновения асимметричности экологизации мировых товарных рынков. Определены направления проявления указанных процессов и пути снижения их влияния

на экологичность развития международного торгового сотрудничества. Обоснована необходимость применения инструментов смягчения и уменьшения влияния асимметричных волн в развитии экологических аспектов торгового взаимодействия.

Ключевые слова: асимметричность, экологизация, асимметричность экологизации мировой торговли, мировые товарные рынки, экологически сбалансированное развитие.

Tsybuliak A.G. Asymmetry of ecologization of world commodity markets

Summary. In the article reasons for appearance of asymmetry of the world commodity markets ecologization are researched. The directions of manifestation of these processes and reasonable ways of reducing their impact on the ecological development of international trade cooperation are determined. Grounded the necessity of the use of tools to mitigate and reduce the impact of asymmetric waves in the development of ecological aspects of trade relations.

Keywords: asymmetry, ecologization, asymmetry of ecologization of world trade, world commodity markets, ecologically balanced development.

Аль Ширафі Мохаммед Авад,
аспірант,
Полтавська державна аграрна академія

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. У статті підкреслено необхідність дослідження ефективності функціонування системи охорони здоров'я. З'ясовано, що загальним показником, який характеризує ефективність функціонування медичної галузі, є показник очікуваної тривалості життя населення. Проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності рівня очікуваної тривалості життя населення від обраних показників: кількості лікарень, забезпеченості стаціонарними ліжками, забезпеченості лікарями, загальних витрат на охорону здоров'я, державних витрат на охорону здоров'я. Визначено, що найбільший вплив на ефективність функціонування медичної галузі в розвинутих країнах мають такі фактори: кількість лікарень, державні витрати на охорону здоров'я. Проведено детальний аналіз впливу факторів на ефективність функціонування медичної галузі в Україні. Побудовано графік залежності очікуваної тривалості життя в Україні від загальних витрат на охорону здоров'я, забезпеченості лікарями, забезпеченості стаціонарними ліжками. За отриманими результатами розроблено рекомендації для підвищення ефективності функціонування української системи охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, кореляційно-регресійний аналіз, ефективність, фактори, фінансування.

Постановка проблеми. Головною метою державної політики в галузі охорони здоров'я є задоволення потреб населення в якісній і доступній медичній допомозі. В умовах обмеженого фінансування необхідно підвищувати ефективність витрачання коштів на розвиток медичної галузі. У зв'язку із цим виникає необхідність дослідження впливу факторів на ефективність функціонування охорони здоров'я, а саме впливу державних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження ефективності функціонування медичної галузі, фінансування системи охорони здоров'я присвячено праці: Гнидюк І.В. [1], Сіташ Т.Д. [2], Сон Л.М. [3], Стародубова В.І. [3], Стерлікова С.А. [3], Устинова О. [4] та ін. Гнидюк І.В., Сіташ Т.Д. успішність та ефективність функціонування системи охорони здоров'я вбачають у розвитку ефективних механізмів фінансування галузі. Стосовно методики оцінки ефективності системи охорони здоров'я, Стародубов В.І. пропонував оцінювати ефективність діяльності регіональних систем охорони здоров'я на основі статистичних даних, поділених на відповідні блоки: медико-демографічні показники, вартісні показники, рівень життя населення, ресурси охорони здоров'я, первинна захворюваність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість наукових робіт пов'язана з теоретичним дослідженням проблеми ефективності функціонування системи охорони здоров'я. Недостатньо приділено уваги дослідженню та проведенню оцінки впливу факторів на ефективність функціонування системи охорони здоров'я в країнах із розвиненими медичними системами порівняно з більш відсталими.

Мета статті полягає у дослідженні факторів, що впливають на стан медичної галузі, на прикладі країн із розвиненими медичними системами для розробки рекомендацій для країн із відсталою системою охороною здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зарубіжні підходи до оцінки ефективності системи охорони здоров'я базуються на трьох рівнях: загальному рівні, пов'язаному з показниками ресурсного забезпечення галузі та стану здоров'я населення; рівні організацій, що надають медичну допомогу; рівні захворюваності. Кожний із представлених рівнів оцінки ефективності медичної галузі має свої недоліки та переваги.

Перевагою використання оцінки загального рівня є доступність показників. Серед показників оцінки ресурсного забезпечення галузі виділяють: долю витрат на охорону здоров'я в обсязі валового внутрішнього продукту, загальні витрати на охорону здоров'я у розрахунку на душу населення, загальну кількість лікарів та середнього медичного персоналу. Серед показників стану здоров'я населення – очікувану тривалість життя населення.

На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що загальним показником, який характеризує стан медичної галузі, є показник очікуваної тривалості життя населення. Проаналізуємо цей показник (від народження) в різних країнах (рис. 1).

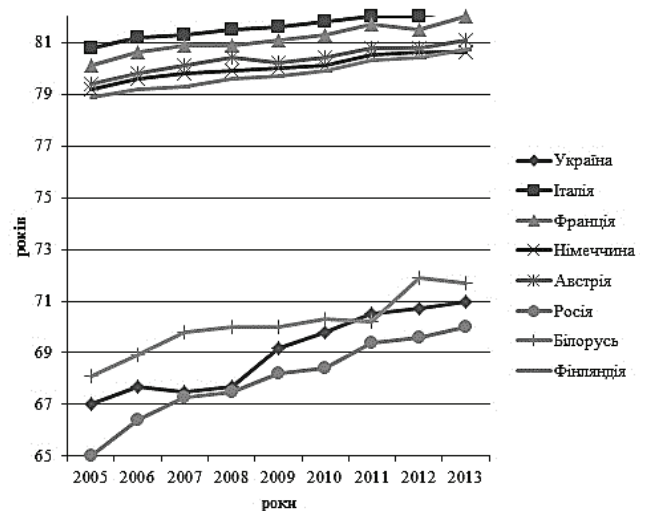

Рис. 1. Очікувана тривалість життя населення (від народження) в країнах, років

Джерело: побудовано на основі [5–7]

Згідно з даними рис. 1, за аналізований період 2005–2013 рр. відстежується тенденція зростання показника очікуваної тривалості життя населення практично в усіх аналізованих країнах, що свідчить про ефективне впровадження результатів науково-технічного прогресу в розвиток медичної галузі. Очікувана тривалість життя населення України за 2013 р. становить 71 рік і значно відстає від розвинутих країн. Так, у Фран-

ції очікувана тривалість життя населення становить 82 роки, в Італії – 82,3 роки.

Проаналізуємо долю державних витрат на охорону здоров'я (рис. 2).

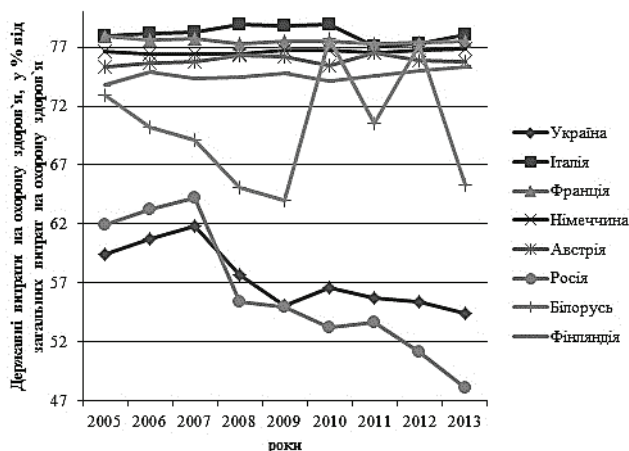

Рис. 2. Доля державних витрат на охорону здоров'я, % від загальних витрат на охорону здоров'я в країнах

Джерело: побудовано на основі [5–7]

Згідно з даними рис. 2, доля державних витрат за аналізований період в Україні постійно зменшується: у 2005 р. – 59,46%, у 2013 р. – 54,45%. У Росії спостерігається схожа ситуація: у 2005 р. – 61,98%, у 2013 р. – 48,05%. У Білорусі за 2005–2013 рр. треба відзначити різкі стрибки долі державних витрат на охорону здоров'я: то різке падіння в 2009 р. – 64,02%, то стрімке зростання – до 77,69% в 2010 р. У країнах із розвинутою медичною системою (Італії, Франції, Німеччині, Австрії, Фінляндії) доля державних витрат на охорону здоров'я значно не змінювалася за аналізований період та становила близько 75–80%.

Проаналізуємо загальні витрати на охорону здоров'я в 2010–2013 рр. в країнах (рис. 3).

Згідно з даними рис. 3, за аналізований період спостерігається збільшення загальних витрат на охорону здоров'я практично в усіх країнах. Найменша кількість загальних витрат в Україні – 686,7 ПКС \$ на душу населення в 2013 р., Білорусії – 1081,39 ПКС \$ на душу населення в 2013 р., Росії – 1586,56 ПКС \$ на душу населення в 2013 р.

Для проведення кореляційно-регресійного аналізу нами були обрані такі показники (X):

- 1) кількість лікарень на 100 000 населення (X1);
- 2) забезпеченість стаціонарними ліжками на 100 000 населення (X2);
- 3) забезпеченість лікарями на 100 000 населення (X3);
- 4) загальні витрати на охорону здоров'я, ПКС \$ на душу населення (X4);
- 5) державні витрати на охорону здоров'я, у % від загальних витрат на охорону здоров'я (X5).

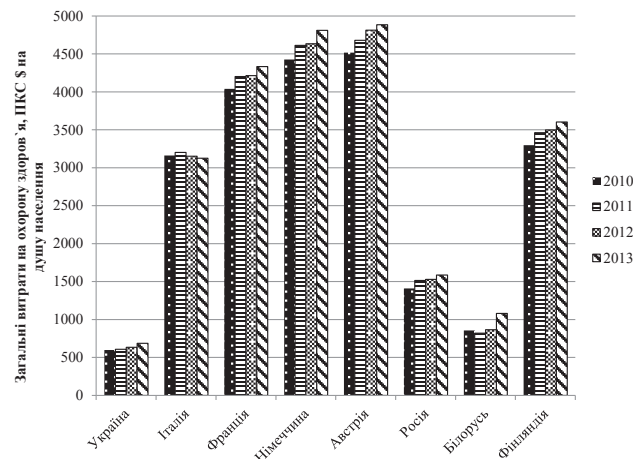

Рис. 3. Загальні витрати на охорону здоров'я в 2010–2013 рр., ПКС \$ на душу населення

Джерело: побудовано на основі [5–7]

Результативний показник (Y) – показник очікуваної тривалості життя населення (від народження).

Вплив вибраних факторів на результативний показник визначається за допомогою рівняння лінійної множинної регресії, представленої нижче:

$$Y = A + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3, \quad (1)$$

де Y – значення показника очікуваної тривалості життя населення;

A – вільний член регресії;

b_1, b_2, b_3 – коефіцієнти множинної регресії;

x_1, x_2, x_3 – факторні змінні.

Кореляційно-регресійний аналіз проводився з використанням спеціального програмного забезпечення STATISTICA модуля «Поглиблені методи аналізу – Загальні лінійні моделі – Множинна регресія». На основі даних обраних показників за аналізований період 2005–2013 рр. для країн було розраховано коефіцієнти регресії та побудовано рівняння.

Таблиця 1

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на ефективність охорони здоров'я в країнах

№	Країна	Рівняння регресії
Країни з розвинутою медичною системою		
1	Італія	$Y = 85,91 - 5,27x_1 + 0,13x_2 + 0,007x_3 + 0,0004x_4 - 0,02x_5$
2	Франція	$Y = 59,26 + 0,15x_1 + 0,006x_2 + 0,07x_3 + 0,001x_4 + 0,52x_5$
3	Німеччина	$Y = 119,04 - 3,11x_1 + 0,0007x_2 - 0,004x_3 + 0,0008x_4 - 0,38x_5$
4	Австрія	$Y = 35,73 + 2,509x_1 - 0,012x_2 + 0,46x_3 - 0,001x_4 + 0,397x_5$
5	Фінляндія	$Y = 71,16 + 0,15x_1 - 0,005x_2 + 0,0014x_3 + 0,0007x_4 + 0,111x_5$
Країни з відсталою медичною системою		
6	Росія	$Y = 89,89 - 0,63x_1 - 0,02x_2 - 0,037x_3 + 0,002x_4 + 0,13x_5$
7	Білорусь	$Y = 36,45 + 0,66x_1 + 0,008x_2 + 0,035x_3 + 0,0045x_4 + 0,053x_5$
8	Україна	$Y = 54,3 - 0,284x_1 - 0,021x_2 + 0,096x_3 - 0,0001x_4 + 0,072x_5$

STATISTICA - Workbook5* - [Regression Summary for Dependent Variable: Очікувана тривалість життя (зосб.ста)] - [Work

File Edit View Insert Format Statistics Data Mining Graphs Tools Window Help

Workbook5*
Multiple Regress
Regression
Summar
Regress

Regression Summary for Dependent Variable: Очікувана тривалість життя
R= ,99448846 R²= ,98900730 Adjusted R²= ,97068614
F(5,3)=53,982 p<,00387 Std. Error of estimate: ,26696

	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t(3)	p-level
Intercept			54,30340	14,71693	3,689860	0,034520
Кількість лікарень	-0,073591	0,491321	-0,28377	1,89455	-0,149783	0,890439
Забезпеченість стац. ліжками	-0,389334	0,657150	-0,02150	0,03628	-0,592458	0,595233
Забезпеченість лікарями	1,363596	0,471101	0,09613	0,03321	2,894489	0,062783
Загальні витрати на охорону здоров'я	-0,043896	0,189401	-0,00080	0,00345	-0,231764	0,831630
Державні витрати на охорону здоров'я	0,122656	0,143787	0,07175	0,08397	0,854432	0,456668

Рис. 4. Розрахункові дані для аналізу впливу факторів на ефективність функціонування медичної галузі в Україні

У табл. 1 представлено результати кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на ефективність охорони здоров'я в країнах.

Згідно з даними табл. 1, найбільший вплив на ефективність функціонування медичної галузі в розвинутих країнах мають такі фактори: кількість лікарень (X1), державні витрати на охорону здоров'я (X5). У країнах із відсталою медичною системою найбільш вагомими показниками є: кількість лікарень (X1), забезпеченість лікарями (X3), державні витрати на охорону здоров'я (X5).

Проведемо більш детальний аналіз впливу факторів на ефективність функціонування медичної галузі в Україні. Розрахункові дані представлені на рис. 4.

Аналізуючи дані рис. 4, слід зробити певні висновки.

1. Між ендогенною ознакою Y та екзогенними змінними існує практично функціональний зв'язок (коефіцієнт множинної кореляції $R=0,989$). Унаслідок цього рівняння є точним, надійним, адекватним.

2. Значення рівня F-критерію = 53,982 та рівня р-значущості = 0,00387 вказує, що побудована регресія високозначуща.

3. Коефіцієнти регресії рівняння показують, що з підвищенням показника:

– забезпеченість лікарями на 1 результативний показник збільшиться на 0,096;

– долі державних витрат на охорону здоров'я на 1 результативний показник збільшиться на 0,072.

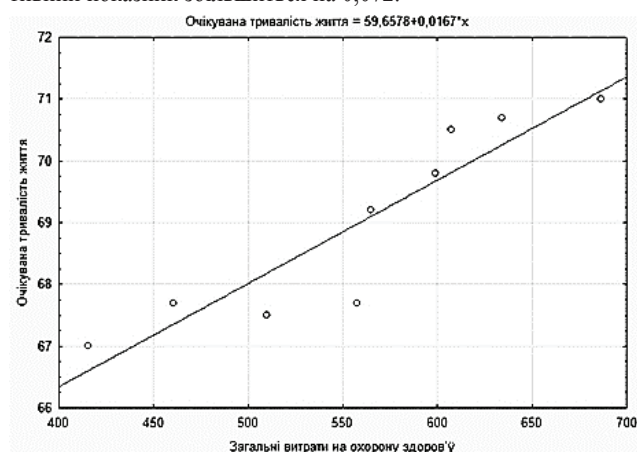

Рис. 5. Графік залежності очікуваної тривалості життя від загальних витрат на охорону здоров'я

Побудуємо графік залежності очікуваної тривалості життя від загальних витрат на охорону здоров'я (рис. 5).

Згідно з даними рис. 5, нами було отримано таке рівняння прямої:

$$Y = 59,6578 + 0,0167 * X_1 \quad (2)$$

Побудуємо графік залежності очікуваної тривалості життя від забезпеченості лікарями (рис. 6).

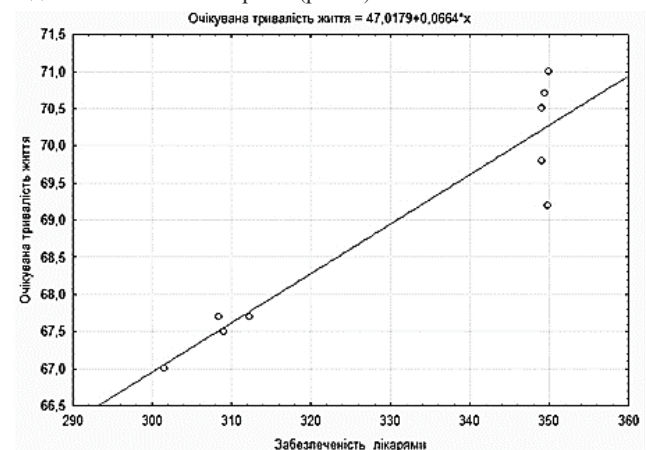

Рис. 6. Графік залежності очікуваної тривалості життя від забезпеченості лікарями

Згідно з даними рис. 6, було отримано таке рівняння прямої:

$$Y = 47,0179 + 0,0664 * X_3 \quad (3)$$

Проте показник очікуваної тривалості життя має межу насичення. Згідно з даними рис. 6, за забезпеченості лікарями в 350 осіб на 100 000 населення спостерігаються значні відхилення даних від прямої, що свідчить про втрату оптимальності моделі та неможливість стверджувати про пропорційну залежність очікуваної тривалості життя населення від забезпеченості лікарями.

Побудуємо графік залежності очікуваної тривалості життя від забезпеченості стаціонарними ліжками (рис. 7).

Згідно з даними рис. 7, було отримано таке рівняння прямої:

$$Y = 46,1344 + 0,0256 * X_2 \quad (4)$$

Проте наявність значних відхилень даних від прямої на діаграмі розсіювання свідчить про низьку якість отриманої моделі. Метод найменших квадратів дуже чутливий до спостережень, які різко виділяються. Отже, не можна стверджувати

про пропорційну залежність між очікуваною тривалістю життя та забезпеченістю стаціонарними ліжками.

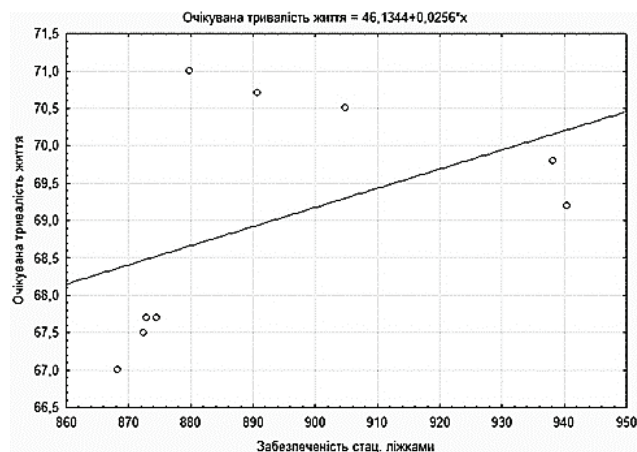

Рис. 7. Графік залежності очікуваної тривалості життя від забезпеченості стаціонарними ліжками

Проведене дослідження підкреслило тісний зв'язок між результативним показником очікуваної тривалості життя та державними витратами на охорону здоров'я. Проте, як показують експерти, показник очікуваної тривалості життя має межу насичення. За даними дослідників ВООЗ, якщо показник загальних витрат на охорону здоров'я дорівнює 100–500 доларів на душу населення середня (очікувана), тривалість життя становить 47–67 років. За збільшення витрат до 1 тис. доларів середня (очікувана) тривалість життя збільшується до 70–75 років, а в проміжку від 1 тис. до 3 тис. доларів середня (очікувана) тривалість життя збільшується до 75–80 років. За подальшого збільшення загальних витрат на охорону здоров'я середня (очікувана) тривалість життя зростає ще менш суттєво.

Висновки. Отже, проведений кореляційно-регресійний аналіз дав змогу виявити тісний зв'язок між результативним показником очікуваної тривалості життя та державними витратами на охорону здоров'я. Очевидно, що для України, враховуючи сучасний економічний стан, нарощувати державні витрати на охорону здоров'я неможливо. У зв'язку із цим виникає необхідність у розвитку добровільного медичного страхування в країні.

Література:

1. Гнидюк І.В. Сучасний стан фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я / І.В. Гнидюк // *Economic Annals-XXI*. – 2015. – С. 73–77.
2. Сіташ Т.Д. Фінансування системи охорони здоров'я в Україні: тенденції та реформування / Т.Д. Сіташ // *Механізм регулювання економіки*. – 2012. – № 1. – С. 164–169. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2012_1_19.
3. Стародубов В.И. Оценка эффективности деятельности региональных систем здравоохранения / В.И. Стародубов [и др.] // *Менеджер здравоохранения*. – 2010. – № 3. – С. 15–25.
4. Устинов О. Актуальні проблеми охорони здоров'я у III тисячолітті / О. Устинов // *Український медичний часопис*. – 2013. – № 3(95). – С. 28–31.
5. Центр медичної статистики МОЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medstat.gov.ua/ukr/statreports.html>.

6. The World Bank [Electronic source]. – Available at: <http://www.worldbank.org/>.
7. World Health Organization [Electronic source]. – Available at: <http://www.who.int/en/>.

Аль Ширази Мохаммед Авад. Оценка эффективности системы здравоохранения

Аннотация. В статье подчеркнута необходимость исследования эффективности функционирования системы здравоохранения. Установлено, что общим показателем, который характеризует эффективность функционирования медицинской отрасли, является показатель ожидаемой продолжительности жизни населения. Проведен корреляционно-регрессионный анализ зависимости уровня ожидаемой продолжительности жизни населения от выбранных показателей: количества больниц, обеспеченности стационарными койками, обеспеченности врачами, общих расходов на здравоохранение, государственных расходов на здравоохранение. Определено, что наибольшее влияние на эффективность функционирования медицинской отрасли в развитых странах имеют следующие факторы: количество больниц, государственные расходы на здравоохранение. Проведен детальный анализ влияния факторов на эффективность функционирования медицинской отрасли в Украине. Построен график зависимости продолжительности жизни в Украине от общих расходов на здравоохранение, обеспеченности врачами, обеспеченности стационарными койками. По полученным результатам разработаны рекомендации для повышения эффективности функционирования украинской системы здравоохранения.

Ключевые слова: здравоохранение, корреляционно-регрессионный анализ, эффективность, факторы, финансирование.

Mohammed A.Y. Alshrafi. Assessment of health system effectiveness

Summary. The article highlights the need to study the efficiency of the health system. The overall efficiency of the functioning of the healthcare industry is found. This is the life expectancy of the population. Correlation-regression analysis of this indicator is made depending on the selected criteria, in particular: number of hospitals, provision of hospital beds, number of doctors, overall cost of health care, government spending on health care. The factors influencing the efficiency of the healthcare industry in developed countries are the number of hospitals and public health costs. The detailed analysis of the impact of factors on the efficiency of the healthcare industry in Ukraine is conducted. Constructed a graph of the life expectancy in Ukraine on a number of factors: total cost of health care of doctors, availability of hospital beds. As a result recommendations to enhance the functioning of the national health system are developed.

Keywords: health, correlation and regression analysis, effectiveness, factors funding.

Богма О.С.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту,
Запорізький національний університет

АРГУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ШКОЛАХ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню внеску різних економічних шкіл в аргументування та розвиток сутності та змісту економічної безпеки як наукової категорії. Розглянуто погляди прихильників класичної економічної школи, концепції загальної економічної рівноваги, марксистської політекономічної та кейнсіанської шкіл, теорії катастроф, теорії ризиків, теорії конфліктів і теорії впорядкування та самоорганізації систем різного характеру на проблематику економічної безпеки. Зроблено висновок, що наукові дослідження цих економічних шкіл є вагомим внеском у процес розуміння сутності категорії «економічна безпека» і можуть використовуватися як теоретичне підґрунтя під час проведення подальших досліджень зазначеної категорії.

Ключові слова: економічна безпека, ризик, економічні інтереси, економічний суб'єкт, економічна система, економічна рівновага.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки виступає найголовнішою метою та базовою, фундаментальною потребою будь-якої соціальної, економічної, технічної, політичної, екологічної, природної системи на протязі всього існування людського роду. Відповідно, сьогодні дослідження проблематики безпеки знаходяться в центрі уваги політичних, економічних, природознавчих, філософських, психологічних, технічних та інших наук. При цьому особливе місце з поміж цих наукових досліджень займають питання забезпечення саме економічної безпеки, необхідність чого не втрачала своєї актуальності з моменту виникнення перших держав і, відповідно, зародження і розвитку національних економічних інтересів, і до сьогодні. Ще більше актуалізує проблематику економічної безпеки розвиток глобалізаційних процесів, зростання взаємозалежності та відкритості національних економік в умовах дії світової фінансової кризи, що створює нові економічні загрози та небезпеки для будь-якої країни світу. Отже, для пошуку дієвих інструментів захисту від наявних та потенційних економічних загроз та небезпек і досягнення бажаного стану безпеки економічної системи існує необхідність чіткого розуміння сутності зазначеної категорії, що, своєю чергою, зумовлює доцільність вивчення еволюційного шляху її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним та прикладним аспектам забезпечення економічної безпеки присвячено роботи провідних закордонних учених-економістів: Т. Аллісона, Дж.К. Ван Хорна, Х. Маула, Т. Парсонса, Б. Райзберга, Г. Тостера, Й. Шумпетера та ін., а також російських учених: Л. Абалкіна, С. Афонцева, С. Глазьева, С. Головніна, А. Городецького, А. Ілларіонова, І. Лазарева, Б. Михайлова, В. Медведева, Є. Олейникова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, Л. Терехова. Вагомий внесок у дослідження проблематики забезпечення економічної безпеки країни зро-

били вітчизняні вчені: О. Барановський, І. Бінько, О. Білорус, З. Варналій, О. Власюк, В. Гесць, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Кіреєв, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Шлемко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць із досліджуваної проблематики, є низка проблем, які висвітлюються недостатньо. Зокрема, потребують більш детального розгляду особливості наукових досліджень проблематики економічної безпеки в різних економічних школах.

Мета статті полягає в розгляді внеску різних економічних шкіл в аргументування та розвиток сутності та змісту економічної безпеки як наукової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі дослідження еволюції економічної безпеки як наукової категорії не можна обминути увагою вивчення теоретичних основ для розуміння досліджуваної категорії, що були закладені представниками відомих економічних шкіл.

Так, відзначимо, що представники класичної економічної школи вважали, що економічну безпеку забезпечує «невидима рука» ринку, яка упорядковує цілі, інтереси, умови діяльності окремих економічних суб'єктів. Так, А. Сміт відзначав, що «кожна окрема людина намагається вжити свій капітал так, щоб продукт його мав найбільшу вартість. Вона має на увазі лише власний інтерес, переслідує лише власну вигоду, причому в цьому разі вона невидимою рукою направляється до мети, яка не входила в її наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дієвим чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне служити їм» [1, с. 332]. Тобто теорія А. Сміта передбачає, що шляхом реалізації власних економічних інтересів, ґрунтуючись на власному економічному егоїзмі, економічний суб'єкт забезпечує реалізацію цілей суспільства, роблячи, таким чином, свій внесок у забезпечення безпеки економічної системи.

Концепцію загальної економічної рівноваги М. Вальраса можна розглядати в тому числі з точки зору розуміння цим економістом сутності економічної безпеки. Так, за допомогою своєї моделі Вальрас представив економічну систему як систему рівнянь попиту і пропозиції по всій номенклатурі товарів, що розглядається, прагнучи втілити ідею взаємозв'язку господарства в системі рівнянь. Ідея взаємозв'язку, на думку дослідника, полягає в тому, що стан одного ринку залежить від стану іншого, іншими словами, попит і пропозиція на даному ринку залежать не тільки від ціни відповідного товару, а від цін на всі товари [2]. Таким чином, розглядаючи функції попиту та пропозиції, М. Вальрас доходить висновку, що саме взаємодія таких змінних, як кількість товару та ціна товару, призводить у підсумку до рівноваги попиту та пропозиції. У цілому ж економічну рівновагу дослідник розглядав як єдність інтересів різних соціальних

класів та груп в умовах конкретної економічної ситуації й суверенітет кожного окремого споживача в умовах ринку.

Можна зробити припущення, що і М. Вальрас та інші прихильники й продовжувачі його теорії тією чи іншою мірою – Ф. Еджуорт, М. Панталеоні, Е. Бароне, А. Курно та ін. – розглядали досягнення системою стану економічної рівноваги як одного з проявів чи умов забезпечення економічної безпеки. Проте за своєю сутністю та логікою ця концепція виступає лише спробою за допомогою математичного апарату охарактеризувати окремі прояви економічної безпеки у статичному стані.

У марксистській економічній школі також відсутнє чітке визначення поняття «економічна безпека», при цьому значна увага приділяється дослідженню загроз і небезпек, які притаманні капіталістичному способу виробництва й антагонізмів, притаманних капіталістичному строю, які виступають загрозами безпечному стану. Прихильники економічної теорії марксизму протиставляли експлуаторській капіталістичній формації, що має, на їх думку, обмежений характер існування, ідеальний суспільний устрій – комуністичне суспільство – відмінними рисами якого виступають відсутність соціальних конфліктів, ефективне використання засобів виробництва, найкраща організація праці тощо. Як відзначають К. Маркс та Ф. Енгельс, «на вищій фазі комуністичного суспільства, після того як зникне поневолююче людину підпорядкування її поділу праці; коли зникне разом із цим протилежність розумової і фізичної праці; коли праця перестане бути тільки засобом для життя, а стане сама першою потребою життя; коли разом із усебічним розвитком індивідів виростуть і продуктивні сили і всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком, лише тоді можна буде абсолютно подолати вузький горизонт буржуазного права» [3, с. 15]. Отже, можна зробити висновок, що основні риси, які, з точки зору теорії марксизму, були притаманні утопічному комуністичному суспільству, дають змогу описати його як безпечне не лише в економічному, але й у соціальному плані.

Наукові дослідження на початку і в середині ХХ ст. також не приділяли особливої уваги явищу економічної безпеки. Наприклад, кейнсіанська школа основну увагу зосереджувала на проблемах стабільності економічної системи в короткостроковому періоді, що відображає лише її статичний стан, отже, не враховує всі ті динамічні трансформації, що постійно відбуваються в економіці. Як основні економічні небезпеки Дж.М. Кейнс розглядає безробіття, інфляцію, економічні кризи, які виникають у разі порушення рівноваги економіки в умовах повної зайнятості (ця рівновага, на його думку, виступає природним, безпечним станом економічної системи). Важливим поняттям кейнсіанської теорії виступає «ліквідна «пастка», що виникає, якщо населення відчуває небезпеку дефляції чи військового конфлікту та починає зберігати готівку вдома [4]. У цілому Кейнс стверджував, що для економічної системи ринкового типу характерна нерівновага, тобто відсутність безпечного стану, при цьому відсутній механізм автоматичного ринкового саморегулювання, що зумовлює необхідність запровадження економічної політики державного регулювання з метою відновлення рівноваги як прояву безпечного стану економічної системи.

Західна економічна література кінця ХХ ст. також не приділяє необхідної уваги дослідженню проблематики економічної безпеки. При цьому можна зробити висновок, що питання забезпечення стану економічної безпеки підіймаються науковцями, насамперед, у процесі розвитку двох таких окремих наукових напрямів, як теорія катастроф і теорія ризиків.

Так, теорія катастроф знаходить своє походження від термодинаміки, яка досліджує еволюцію систем у світі природи. При цьому її представники – І. Зіман [5], І. Касетті, Дж. Колат, Е. Ласло, Т. Олива [6] – виходять із того, що не лише природному, але й економічному світу так само притаманні різноманітні зміни, небезпеки та значний рівень нестабільності.

Як відзначає один із провідних дослідників цієї школи Е. Ласло, «біфуркації», які представляють собою зміни усталеного режиму роботи системи, тобто переломні фази, досягають свого максимуму, коли система має схильність до «небезпечного образу життя» та наближується до границь своєї внутрішньої стабільності. І саме така поведінка притаманна соціальним суспільствам ХХ століття, при цьому можна прогнозувати, що вони будуть схильні до неї і в майбутньому [7, с. 28].

З погляду забезпечення безпечного стану теорія катастроф доходить висновку, що оскільки в певних ситуаціях – у точках катастроф – навіть незначні рухи можуть вплинути на хід розвитку, дуже корисним буде вміння визначати, чи далеко від такої точки знаходиться система. При цьому завжди існує можливість вказати деякі непрямі ознаки того, що система знаходиться поблизу точки катастрофи. Йдеться про так звані «прапори катастроф» – особливості поведінки системи, за якими можна судити про наближення критичної точки. До основних із них можна віднести [8]:

- наявність кількох різних (стійких) станів;
- наявність нестійких станів, з яких система виводиться слабкими «поштовхами»;
- можливість швидкої зміни системи за малих змін зовнішніх умов;
- незворотність системи (неможливість повернутися до колишніх умов).

У цілому ж основоположний висновок теорії катастроф полягає в тому, що в разі вичерпаності ресурсів та за відсутності системи та інструментарію протидії й попередження загрозливих процесів їх кількість буде збільшуватися по нарастаючій, що в підсумку призведе до втрати економічної системою стійкості, навіть якщо наявні мінімальні відхилення від нормального, стійкого стану. Відповідно, прихильники цієї школи основну увагу приділяють проблематиці попередження потенційних «біфуркацій» і розробці механізмів запобігання незворотним змінам. Проте слід підкреслити, що переважна більшість робіт у межах розроблення «теорії катастроф» не має прикладного характеру та потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Поряд із цим зазначена теорія відходить від розгляду лише статичного стану економічних систем і намагається за допомогою динамічного аналізу вивчати особливості їх функціонування в критичних ситуаціях та спроможність зберігати стійкість та безпечний стан в умовах граничних навантажень, що не можна не оцінити позитивно.

Теорія ризиків, представниками якої є Р. Кеске [9], Дж. Кларк, Р. Дембро, К. Ерроу [10], Ф. Найт, займається аналізом, класифікацією і вивченням наслідків різноманітних ризиків, що складаються в суспільно-господарському житті [11, с. 65]. При цьому в межах цієї наукової школи основна увага приділяється проблематиці виявлення, попередження та подолання фінансових, підприємницьких, інвестиційних, комерційних та ін. ризиків. Менш розробленими є ті самі питання по відношенню до макроекономічних ризиків, теоретико-методологічні підходи до розв'язку проблем яких ще знаходяться на етапі становлення.

У принципі можна стверджувати, що термінологічний апарат теорії ризиків і дотепер зазнає певних змін, що доводять

значні різноманітність та неузгодженість у визначеннях базових категорій цієї теорії. Таку неузгодженість можна пояснити тим фактом, що категорії «небезпека», «загроза», «ризик» та ін. вивчаються у багатьох дисциплінах: страховій справі, інвестуванні, ризик-менеджменті, математичній статистиці та ін.; ще більше труднощів виникає у зв'язку з тим, що значна кількість окремих зацікавлених осіб також намагаються давати авторські трактування зазначених понять. Вивчення існуючих точок зору доводить, що основна увага у дослідженнях ризику приділяється мікроекономічному рівню, при цьому мезо- та макроекономічний рівні прояву ризику, загроз, небезпеки, які в підсумку і призводять до значних утрат у межах соціально-економічної системи або навіть до її руйнування, не знайшли належної уваги. Відповідно, теоретико-методологічні та практичні аспекти мезо- та макроекономічних ризиків потребують подальших досліджень.

Окрім теорії катастроф й теорії ризику, відносно самостійними галузями дослідження економічної безпеки слід згадати такі [11, с. 65]:

– теорія конфліктів, в основі якої лежать уявлення про формування, розвиток і розв'язання конфліктів між індивідами, групами, організаціями, структурами влади (Дж. Бертон, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, А. Дмитрієв, Т. Парсонс). Своєю чергою, локалізація конфлікту виступає важливою умовою досягнення системою безпечного стану;

– теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру, націлена на пошук внутрішніх ресурсів виходу з кризи і досягнення стану безпечного розвитку (Л. Берталанфі, І. Блауберг, М. Моїсєєв, І. Пригожин, Г. Хакен).

Щодо постсоціалістичного простору, то наприкінці ХХ ст. у постсоціалістичних країнах виникла необхідність розроблення орієнтирів, шляхів і способів формування принципово нової моделі економічної безпеки країни. Ці проблеми вперше були висунуті в публікаціях російських учених Л. Абалкіна, А. Архипова, А. Городецького, Б. Михайлова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, С. Олейникова. Водночас в Україні Г. Пастернак-Таранушенко започаткував науку про економічну безпеку держави – екосейт (economic security of state), в основі якої лежить теорія потенційних конфліктів [11, с. 66].

Висновки. Таким чином, базові основи аргументування та розвитку економічної безпеки як наукової категорії були закладені А. Смітом, М. Вальрасом, К. Марксом, Ф. Енгельсом, Дж. Кейнсом та ін., у працях яких містяться важливі теоретичні розробки в напрямі досягнення економічної рівноваги, узгодження економічних інтересів різних суб'єктів економіки, визначення джерел загроз, небезпек, антагонізмів, що створюють загрози економічній системі, виявлення інструментів підтримання стійкості економічної системи. Окремими відносно самостійними галузями дослідження економічної безпеки виступають теорія катастроф, теорія ризику, теорія конфліктів, теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру. Зазначені наукові школи є вагомим внеском у процес розуміння сутності категорії «економічна безпека» і можуть використовуватися як базове теоретичне підґрунтя під час проведення подальших досліджень зазначеної категорії.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики: в 2-х т. – М.: Эконом, 1993. – Т. 1. – 570 с.
2. Теория общего экономического равновесия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/avton/13.php.

3. Маркс К. Избранные произведения: в 3-х т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Издательство политической литературы, 1948. – Т. 2. – 650 с.
4. Коддингтон А. Кейнсианская экономическая теория: в поисках главных принципов / А. Коддингтон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/576/640/1219/011Koddington.pdf>.
5. Zeeman E.C. et al. A model for institutional disturbances // Br. Math. Statist. Psych, 1976. – Vol. 29. – P. 66–90.
6. Oliva T.A. Information and Probability Estimates: Modelling the Firms Decision to Adopt a New Technology // Management Science. – 1991. – Vol. 37. – № 5. – P. 605–623.
7. Ласло Э. Рождение слова – науки – эпохи / Э. Ласло // Политические исследования. – 1993. – № 2. – С. 25–32.
8. Чуличков У. Теория катастроф и развитие мира / У. Чуличков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/6068>.
9. Ceske R. Operational Risk: Current Issues and Best Practices. – Net Risk, Garp. July 28, 1999.
10. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и экономической науке / К. Эрроу // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 81–90.
11. Барановський О.І. Сутність економічної безпеки / О.І. Барановський // EUROPEAN COOPERATION. – 2015. – Vol. 2(2). – Pp. 59–76.

Богма Е.С. Аргументация и развитие сущности и содержания экономической безопасности как научной категории в различных экономических школах

Аннотация. Статья посвящена исследованию вклада различных экономических школ в аргументацию и развитие сущности и содержания экономической безопасности как научной категории. Рассмотрены взгляды сторонников классической экономической школы, концепции общего экономического равновесия, марксистской политэкономической и кейнсианской школ, теории катастроф, теории рисков, теории конфликтов и теории упорядочения и самоорганизации систем различного характера на проблематику экономической безопасности. Сделан вывод, что научные исследования этих экономических школ являются весомым вкладом в процесс понимания сущности категории «экономическая безопасность» и могут использоваться в качестве теоретической основы при проведении дальнейших исследований указанной категории.

Ключевые слова: экономическая безопасность, риск, экономические интересы, экономический субъект, экономическая система, экономическое равновесие.

Bogma E.S. Argumentation and development of nature and content of economic security as a scientific category in different economic schools

Summary. The article investigates the contribution of different economic schools in the development of reasoning and nature and content of economic security as a scientific category. Considered the views of supporters of classical economic school, the concept of general economic equilibrium, Marxist political economy and Keynesian schools, catastrophe theory, theory of risk, conflict theory and theory of self-organization and streamlining of various natures on issues of economic security. It is concluded that these economic research schools is an important contribution to the process of understanding the essence of the notion of «economic security» and can be used as a theoretical basis while further researching this category.

Keywords: economic security, risk, economic interests, economic subject, economic system, economic balance.

Льїна А.О.,

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Київський національний торговельно-економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті визначено стимулюючу роль держави у здійсненні інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, проаналізовано характер розвитку відносин між суб'єктами інвестиційного процесу в Україні. Розроблено систему цілей як інструментів удосконалення впливу держави на протікання інвестиційного процесу, досліджено основні підходи до їх застосування.

Ключові слова: державне стимулювання інвестиційного процесу, інвестиції, суб'єкти інвестиційного процесу, інноваційно-інвестиційна діяльність, інвестиційний проект.

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток є настановою і фактично змістом сучасного інвестування, його стимулювання має розглядатися в контексті пріоритетних інструментів стратегічного управління розвитком держави. Держава, формуючи сприятливі умови для здійснення інвестиційної діяльності суб'єктами господарювання, сприяє залученню потенційних інвесторів та реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності окремих підприємств, галузей та регіонів і на розвиток країни в цілому. Однак система державного стимулювання потребує створення сучасної розвинутої і мобільної конструкції, здатної оперативно реагувати на зміни ринкового середовища, надавати вчасного регулюючого впливу на інвестиційний процес за інноваційним вектором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою заходів щодо посилення впливу держави на інвестиційний процес займалися українські та зарубіжні науковці: Л.М. Борщ [1], А. Дамодаран [2], Ю.В. Кіндзерський [3], І.В. Крючкова [4], А.Н. Лінк [5], С. Поелхекке [6], В.Ф. Проскура [7], Г.А. Стасюк [8], С. Салакьюз [9], Д. Стоуелл [10], О.І. Ступницький [11], І.Б. Хома [12], Ф.Дж. Фабоцці [13], Л. Федулова [14], В. Шевчук [15] та багато інших. Аналізуючи їх праці, можна дійти до висновку, що державне стимулювання інвестиційного процесу – найважливіша складова частина державного регулювання, що створює суб'єктам господарювання можливість реалізації власних економічних інтересів на основі їх узгодження із суспільними в цілому з метою створення, освоєння, поширення застосовування результатів інноваційно-інвестиційної діяльності відповідно до сформованого попиту на ці результати.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у літературних джерелах сутність державного стимулювання інвестиційного процесу носить лише суто теоретичний характер та не має практичної цінності. Недостатньо приділялася увага самим стимулюючим важелям інвестиційного процесу, через що на сьогодні в Україні досі не було визначено основних підходів, за

якими розроблялася б система цілей, спрямованих на розвиток інноваційної інфраструктури та поліпшення інвестиційного клімату в країні.

Мета статті полягає у дослідженні системного взаємозв'язку поетапних цілей державного стимулювання інвестиційного процесу за функціональним, системним та інституційним підходами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні досі не розроблена національна стратегія інвестиційної безпеки суб'єктів інвестиційного процесу, у тому числі не визначено реальні механізми державної підтримки інвестиційних проектів інноваційного характеру. Через це держава не створила системної конструкції регулювання інвестиційного процесу, де своє місце мали знайти громадські й асоційовані підприємницькі утворення, які надавали б об'єктивну інформацію населенню з приводу соціального та екологічного ефекту від реалізації інвестиційних проектів, а також здійснювали б інформаційне обслуговування підприємств щодо захисту їх прав власності від економічної злочинності, протидії протиправним поглинанням, активізуючи інноваційно-інвестиційну діяльність, і, отже, зміцнення конкурентного статусу українського бізнесу.

Відповідно, перехід економіки України на інноваційну модель розвитку потребує обґрунтування системи цілей та інструментарію стимулювання інвестиційного процесу в контексті управлінського забезпечення розробки інноваційної стратегії економічного і соціального розвитку країни, яке з урахуванням зарубіжної практики державі варто здійснювати на

Рис. 1. Система цілей державного стимулювання інвестиційного процесу

Джерело: розроблено автором на основі [3; 4; 6; 9; 10]

основі трьох підходів, а саме функціонального, системного та інституціонального (рис. 1).

Перший підхід визначено як функціональний, спрямований на підтримку й удосконалення функціонального комплексу суб'єктів інвестиційного процесу. За такого підходу держава має здійснювати стимулюючі заходи на основі створення умов, перш за все, для нагромадження внутрішніх інвестиційних ресурсів.

За даними Державної служби статистики України [16], на сьогодні реального нагромадження внутрішніх інвестиційних ресурсів підприємств не відбувається, на що особливо вплинуло суттєве збільшення рівня інфляції і, як наслідок, знецінення амортизаційних і оборотних коштів підприємств. За таких умов у багатьох підприємств не вистачає власних ресурсів навіть на підтримку досягнутих обсягів виробництва, а тим більше на технічне переозброєння чи збільшення випуску продукції. Відповідно, падіння виробництва призвело до зменшення прибутковості реального сектору економіки, а отже, і можливостей нагромадження інвестиційних ресурсів. Збільшення вартості кредитів комерційних банків та велика частина відсоткових платежів за рахунок валових витрат заблокували процеси розвитку інвестиційного оздоровлення економіки України. Водночас через відсутність доступу до національної економіки інвестицій у необхідних обсягах ззовні та наявність значних невикористаних (втрачених) внутрішніх ресурсів політика лише зовнішнього інвестування для цілей стабілізації та розвитку економіки не забезпечила бажаного результату.

Таким чином, створенню належних умов для нагромадження внутрішніх інвестиційних ресурсів сприятиме якісне планування фінансово-грошових потоків за функціоналом раціонального співвідношення між власними і залученими коштами. І, як підкреслює С. Поелхекке [6], не варто сподіватися на надходження великих обсягів прямих іноземних інвестицій, оскільки навіть за умов сприятливої політичної та економічної ситуації вирішальне значення в розвитку економіки мають внутрішні інвестиційні ресурси та резерви.

У системі забезпечення зростання внутрішніх інвестиційних ресурсів має бути включено надання адресної фінансової допомоги науковим установам і проектно-конструкторським організаціям, які працюють над новітніми науково-технічними розробками, а також фінансової підтримки державним та іншим підприємствам, діяльність яких спрямована на виробництво конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це має передусім стосуватися підприємств, які вже адаптувалися до ринкового механізму господарювання, здатні ефективно використовувати кошти і на цій основі протягом найкоротшого часу нарощувати обсяги виробництва [14, с. 16].

Як свідчить зарубіжний досвід, держава стимулює включення в інвестиційний процес внутрішніх інвестиційних ресурсів приватних підприємств, підтримуючи фінансуванням пріоритетні інвестиційні проекти. Таке фінансування здійснюється за рахунок коштів бюджету розвитку і бюджету споживання, який має бути побудований за системою нормативів, визначаючих мінімум бюджетної забезпеченості в частині поточних і капітальних соціальних витрат на душу населення [1, с. 230, 232; 2].

Є доцільним і впровадження PR-інструментарію, що дає змогу відкривати інформацію про емітента, випускаючого в обіг цінні папери, через які здійснюється значна частка інвестування, сприяючи перерозподілу капіталу між галузями, суб'єктами фондового ринку, територіями та верствами населення. Завдяки використанню PR-інструментарію до потенційних інвесторів доносять відомості щодо інвестиційної привабливості підприємства, підкреслюючи його ділову репутацію, у чому інвестори

можуть переконатися на підставі аналізу його фінансового стану [2; 11, с. 82–84]. Усе це сприятиме здійсненню постійного взаємного інформування інвесторів та реципієнтів інвестицій про планові зміни, що посилює мотивацію інвестиційних компаній вкладати свої ресурси у прибутковий інноваційний бізнес.

Ефективність функціонування інвестиційно активних суб'єктів господарювання суттєво залежить від якості процесу відтворення основних засобів, а отже, і амортизаційної політики держави.

Так, в Україні за останні роки нарахування амортизаційних коштів спричиняє лише зменшення бази оподаткування прибутку та практично не впливає на поліпшення процесів відтворення. Об'єктивна потреба у масовій заміні зношеного обладнання та устаткування, оновленні виробничого апарату та відновленні порушених відтворювальних пропорцій потребує від держави радикальних заходів.

Є хибною політика надання переваги придбання іноземної продукції за наявності власних не завантажених держзамовленнями виробництв, які мають передові науково-технологічні розробки і здатні запропонувати аналогічну за якістю продукцію [3, с. 152]. Тобто нагальним є створення державою умов для зменшення залежності країни від імпорту стратегічних ресурсів, а також для поліпшення платіжного балансу за рахунок пріоритетного розвитку галузей і виробництв із випуску імпортозамінної продукції. У низці галузей варто орієнтуватися на створення завершених вертикально структурованих виробничих комплексів на базі більш поглибленої переробки сировини і випуску кінцевої продукції на рівні світових стандартів. Стимулювання прискореного розвитку високоефективних галузей має поєднуватися з виведенням неефективних виробництв, упровадженням прогресивних ресурсозберігаючих технологій, зниженням техногенного впливу на навколишнє середовище. І в цій системі заохочень держави щодо сприяння заміні застарілого обладнання новітньою українською продукцією необхідно розглядати амортизацію як пільговий інструмент.

На третьому етапі стимулювання держава має акцентувати увагу на покращанні ефективності банківського кредитування як фактору прискорення швидкості оновлення основних засобів та зменшення їх ступеня зносу.

За нинішніх умов банківські установи нерідко встановлюють нерівні умови кредитування для різних категорій суб'єктів господарювання, кредитуючи, наприклад, компанії своїх власників, які мають тісні зв'язки із владою. Відповідно, нерівні можливості позик створюють проблему для фактично кредитоспроможних підприємств, які за допомогою банківських кредитів могли б активізувати інвестиції у перспективні інноваційні проекти.

Так, запобіганню непорозумінням між банківськими установами та суб'єктами господарювання сприятиме, по-перше, встановлення обмежень на банківську маржу залежно від розміру кредиту, наявності державних гарантій за ним та кредитоспроможності позичальника; по-друге, здійснення рефінансування банків під заставу векселів платоспроможних підприємств за ставкою, наприклад, до 4%; по-третє, заборона банкам переглядати умови кредитних угод в односторонньому порядку [3, с. 163, 504; 10]. Усе це зумовить забезпечення доступних умов надання інвестиційних кредитів та їх достатньо низької вартості і мінімізацію можливості переливу у спекулятивну сферу.

Другий підхід до обґрунтування системи цілей державного стимулювання інвестиційного процесу сформульовано як системний, тобто покликаний регулювати систему відносин між державою, інвесторами та реципієнтами інвестицій, які можуть бути як резидентами, так і нерезидентами.

Так, виходячи з проголошеної Україною орієнтації на інтеграцію до світової економіки, питання залучення інвестицій у промисловий сектор набуває особливої актуальності. Відповідно, активізація інвестиційного процесу у промислових підприємствах є домінантою політики держави щодо стимулювання інвестиційного процесу за системним підходом, спрямованого на збільшення кількості як інноваційно-активних промислових підприємств, так і реалізованих ними інноваційних проєктів.

Відсутність належного цільового фінансування інноваційної діяльності в Україні значно стримує інноваційний розвиток, оскільки переважна більшість інновацій реалізується за рахунок суттєво обмежених власних коштів підприємств, що гальмує реалізацію їх інноваційного потенціалу. Тому проблеми формування інвестиційної привабливості інноваційно-активних промислових підприємств є стратегічними, їх розв'язання створює базис для виходу національної економіки на нові рубежі конкурентоспроможності. Тобто стратегія розвитку, спрямована на забезпечення швидкої модернізації економіки через широке використання новітніх науково-технологічних досягнень, має складати основу державного планування.

Державне стимулювання інвестиційного процесу за системним підходом має охопити і питання підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності в країні у зовнішньоекономічному масштабі.

Так, за даними Державної служби статистики України [16], надмірна лібералізація процесу інвестування прямих іноземних інвестицій без достатнього аналізу впливу на економіку України спричинила суттєві збитки промислових підприємств від здійснення зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності в 2014 р. і, як наслідок, зниження рівня їх інноваційної активності в 2015 р., у тому числі і щодо співпраці з іноземними інвесторами. Відповідно, промислові підприємства вважали за потрібне здійснювати інноваційну діяльність за рахунок власних коштів, що сприяло зниженню їх прибутковості внаслідок збільшення інноваційних витрат та зменшення доходів від реалізованої інноваційної продукції. У такому разі підвищення темпів економічного і соціального розвитку країни та ефективності від здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств потребує врегулювання відносин українського бізнесу промислових підприємств та іноземних інвесторів, чому, за визначенням С. Салакьюза [9], визначальною мірою сприятиме активізація залучення прямих іноземних інвестицій до проєктів розвитку окремих територій і галузей через механізми спеціальних (вільних) економічних зон.

Велику роль у залученні іноземних інвестицій у пріоритетні галузі економіки відіграє створення міжнародного спільного підприємництва (далі – МСП), що сприяє взаємодії всіх співзасновників із метою забезпечення безперервного процесу вдосконалення виробничої бази, застосування нових технологій, зростання якості продукції, її оновлення задля поліпшення кінцевих результатів спільної діяльності, де великого значення набуває фінансова підтримка з боку держави [7, с. 286, 288–289]. Зарубіжний досвід свідчить, що залучення і використання іноземних інвестицій для входження вітчизняних підприємств в глобальні ланцюги створення доданої вартості є засобом включення держави до системи міжнародного поділу праці. Зацікавленість іноземних інвесторів у створенні МСП зумовлюється можливістю отримати більший доступ до внутрішнього ринку країни, ніж за умов імпорту, котрий стримується нестачею вільноконвертованої валюти [9].

Крім того, стимулювання інвестиційного процесу за системним підходом має спиратися на завдання з удоскона-

лення законодавчої бази з метою усунення суперечностей між нормами фінансового (бюджетного, податкового) та спеціального законодавства, яке регулює інвестиційний процес.

Для посилення стимулювання інвестування ресурсів у розвиток виробництва необхідно знизити загальне податкове навантаження суб'єктів господарювання до економічно обґрунтованого рівня, компромісного між потребами максимального розширення й оновлення виробництва та надходженнями до дохідної частини державного бюджету. З метою забезпечення рівномірності прибутковості окремих видів промислової діяльності прийнятним є запровадження диференційованих ставок податку на прибуток, розмір яких має встановлюватися на певний термін виходячи з пріоритетності розвитку тієї чи іншої галузі. Нижчі від середньогалузевих ставок мають застосовуватися для сфер, де збільшення маси та частки прибутків орієнтовані на споживання продукції інших видів діяльності (машинобудування, харчової, легкої промисловості) [8, с. 69; 13].

Третій підхід до обґрунтування системи цілей державного стимулювання інвестиційного процесу – інституціональний, тобто спрямований на розвиток інноваційних інституцій, до яких залучаються надійні і потенційні інвестори.

На сьогоднішній день ринкова інфраструктура в Україні залишається нерозвиненою. Фактично не створено ринків послуг із консалтингу, лізингу, інжинірингу, юридичного забезпечення підприємництва; не розв'язуються проблеми стандартизації систем обліку і звітності, що надаються інвесторам емітентами цінних паперів; біржова та розрахунково-клірингова системи щодо операцій із цінними паперами залишаються нерозвиненими, як і система оподаткування операцій із цінними паперами.

Таким чином, першим етапом державного стимулювання інвестиційного процесу за інституціональним підходом можна вважати етап формування інституцій ринку цінних паперів.

Для держави важливим є активне сприяння розвитку венчурного бізнесу, тому що вигоди, які отримує суспільство від програм підтримки венчурного капіталу, не обмежуються тільки прибутками венчурних інвесторів. Венчурні інвестиції, по-перше, сприяють освоєнню нових провідних науково-технічних розробок для створення конкурентоспроможних високотехнологічних продуктів та технологій; по-друге, створюють нові робочі місця, підвищуючи рівень добробуту в суспільстві, що має стратегічне значення для довгострокового зростання національної економіки [12, с. 296–297].

Досвід зарубіжних країн є неоцінним для України, де венчурне інвестування – нове економічне явище. Держава у новостворюваних венчурних фондах повинна виконувати не лише функцію стимулювання та фінансування, але й функцію гарантування перспективності проєкту, в якому держава бере участь. Подібні заходи потребують стабілізації умов на міжнародних фінансових ринках, коли залучення інвестицій здійснюється шляхом проведення первинного розміщення акцій (Initial Public Offering – IPO) (далі – IPO) на цих ринках. Успішне здійснення IPO багато в чому залежить від якості обґрунтування вибору фондової біржі. Зазвичай на вибір емітентом торговельного майданчика впливають: розмір розміщення, цільова база інвесторів, критична маса ліквідності, законодавча та регуляторна бази, витрати, історичний досвід тощо. Проте здійснювати IPO на одній зі світових бірж допускається лише та компанія, яка повністю відповідає вимогам щодо прозорості структури власності та зрозумілості ведення бізнесу [17].

Так, для українських підприємств середнього розміру найдоступнішою для здійснення IPO є Варшавська фондова біржа,

яка на сьогодні є найбільшою фондовою біржею Східної та Центральної Європи. Відповідне інвестування обумовлене невисокою вартістю розміщення та більш гнучкими вимогами до емітента, що виходить на біржі [15].

Однак в Україні неготовність розкривати інформацію про себе за міжнародними стандартами та відсутність кваліфікованого персоналу у сфері підготовки фінансової звітності перешкоджають активному виходу українських емітентів на закордонні фондові ринки. Цьому сприятимуть введення державою міжнародних депозитарних розписок, створення умов для розвитку холдингових форматів, які мають нормувати українського емітента акцій де-факто, а також застосувати альтернативні технології виходу на публічні фондові ринки (процедури зворотного поглинання) на кшталт таких, що використовуються під час виходу на фондові ринки США.

На наступному етапі стимулювання інвестиційного процесу за інституціональним підходом державі необхідно зосередитися на становленні та розвитку інституту лізингу.

Як свідчить світова практика, завдяки лізингу суттєво скорочується період морального старіння техніки, оскільки саме інститут лізингу спроможний значно поживити процес технологічного переоснащення пріоритетних галузей та підгалузей промислового виробництва в умовах інтеграційних процесів, беручи до уваги брак інвестиційних ресурсів у грошовій формі. Як свідчить зарубіжний досвід, лізинг нині є більш вигідним способом фінансування придбання обладнання порівняно з його купівлею за рахунок отримання банківського кредиту за сприятливої інвестиційної політики лізингодавця [2].

За даними Українського об'єднання лізингодавців [18], в Україні майже відсутні альтернативні банківським кредитам джерела довгострокового фінансування інвестицій, тому становлення лізингового бізнесу протікає повільно. Кредити за лізинговою схемою, що були надані українськими банками на період понад два роки, є незначними, тоді як у світовій практиці мінімальний період дії лізингового проекту становить від чотирьох до п'яти років. Таким чином, залучення міжнародних фінансових організацій для довгострокового кредитування українських фінансових установ, у тому числі і лізингових компаній, повинно стати одним з основних елементів стратегії стимулювання інвестиційного процесу.

За інформацією «Євролізинг Україна» [19], країна, вступивши до Євролізингу, отримала нагоду використовувати інформаційну систему про орендовані машини та устаткування в межах єдиного західноєвропейського ринку. За таких умов створення бази даних ринку вторинного високопродуктивного й якісного устаткування, а також лізингодавців і потенційних лізингоотримувачів для швидкого їх партнерського пошуку та укладання угод має вигідну для України перспективу розвитку інвестиційного процесу. Проте українські лізингові компанії мають украй обмежені ресурси для придбання саме того обладнання, яке цікавить потенційних лізингоотримувачів, оскільки ці компанії цілковито залежать від політики використання ресурсів засновників.

Таким чином, прийняття в Україні комплексної державної програми розвитку інституту лізингу стало би поштовхом до переорієнтації банків на довгострокове фінансування інвестиційних проектів та спрямовувало б їх діяльність, по-перше, на розвиток інвестиційної інфраструктури ринку лізингових послуг (підготовку кваліфікованих кадрів, інформаційне висвітлення наданих послуг); по-друге, на надання більш широкого спектра пільг за довгострокового кредитування інвестиційних проектів (більш ніж три роки); по-третє, на розвиток системи

гарантій уникнення будь-якої застави за лізингу; по-четверте, на посилення стимулів для залучення іноземних інвестицій. Фінансування зазначеної програми має здійснюватися щорічно за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел. Обсяг цих коштів як цільових інвестицій для придбання техніки має зазначатися у видатковій частині бюджетів усіх рівнів окремим рядком.

Завершальним етапом стимулювання розвитку інвестиційного процесу за інституціональним підходом є активізація існуючих та створення нових перспективних інноваційних інституцій, зокрема технопарків, що є основним форматом інноваційної інфраструктури країни.

В Україні за теперішньої результативності діючі інноваційні інституції не адекватні формальній науковістості економіки і не здатні забезпечити прорив на світовий ринок високих технологій. Відповідно, напрями активізації роботи існуючих та створення нових перспективних технопарків потребують застосування низки заходів щодо розвитку інноваційної інфраструктури.

Згідно з практикою зарубіжних країн, розвитку технопарків повинен сприяти інститут державно-приватного партнерства, коли держава чітко визначатиме, на які інновації закріплятимуться права власності і доведення до практичного застосування за нею (зокрема, пов'язані з обороною, національною безпекою), а на які інновації з моменту їхнього створення передати права користування і розпорядження бізнесу. До даного процесу бізнес включається не як суб'єкт, що експортує інновації, а як рівноправний партнер, що бере участь на пайовій основі в розвитку національного інноваційного ринку в ролі інвестора, маркетолога, що виводить інновації на ринок, замовника, а за створення певних стимулів – розробника і виробника інноваційних благ [5].

В Україні державно-приватне партнерство теж має ініціюватися державою внаслідок її домінуючої зацікавленості в розвитку інноваційної економіки країни, більш повному використанні ресурсного й інтелектуального потенціалу приватного сектору у суспільних сферах діяльності і зонах традиційної відповідальності держави. Технопарки, технополіси, центри трансферу технологій та інші інноваційні інституції мають створюватися державою, оскільки український приватний бізнес не готовий створити цю інфраструктуру, хоча здатний інвестувати в проекти, які будуть реалізовуватися у цих інституціях. Зрозуміло, що координація взаємодії держави і бізнесу має здійснюватися з єдиного центру відповідно до внутрішньої і зовнішньої політики країни, тобто це потребує формування системної інноваційної моделі об'єднання зусиль державних органів управління всіх рівнів, науково-технологічного комплексу і підприємницького сектору економіки для прискорення використання досягнень науки і техніки відповідно до стратегічних національних пріоритетів країни.

Заслугує на увагу й пропозиція щодо об'єднання інвестиційного потенціалу виробничих комплексів, що мають тісний взаємозв'язок із суміжними виробництвами, у конгломерати – консорціуми, фінансово-промислові групи, до складу яких увійшли б як основні й обслуговуючі їх підприємства галузі, так і взаємозв'язані з ними підприємства інших галузей, а також фінансово-кредитні інституції [1, с. 231]. Загальне управління цими об'єднаннями має здійснюватися спеціально створеними банками (інвестиційними компаніями) або холдингами, змістом діяльності яких є інвестування у спільні проекти зі структурної перебудови і диверсифікації виробництва, взаємне кредитування та зовнішньоекономічна діяльність. Тут державі необхідно приділити увагу реорганізації інвестиційних фондів

та компаній, створених для забезпечення приватизаційних процесів, активізувати роботу з формування нормативно-правової бази відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 № 5080-VI, а також розробити та запровадити сучасні регламенти, у тому числі нормативи достатності капіталу та інші, які обмежують ризики інвестиційної діяльності небанківських фінансових інститутів.

Висновки. Запропонована система цілей державного стимулювання інвестиційного процесу за різними підходами є органічною до його змісту. Так, від інтенсивності нагромадження внутрішніх інвестиційних ресурсів підприємств, у тому числі промислових, залежить і рівень активізації інвестиційного процесу на відповідних підприємствах і в цілому виробництва інноваційної продукції, діяльності фінансових інституцій, що забезпечують вільне переливання інвестиційних ресурсів, розвитку ринку цінних паперів. Пожвавлення процесу відтворення основних засобів на сучасній техніко-технологічній базі та за нормами до екологічної безпеки із залученням сучасних методів фінансування, у тому числі лізингу, значною мірою слугуватиме врегулюванню відносин підприємств та іноземних інвесторів, підвищенню інвестиційного клімату в країні і, отже, сприятиме надходженню іноземних інвестицій. Оздоровлення системи банківського кредитування, відновлення довіри суб'єктів господарювання і населення до неї сприятиме створенню нових інноваційних інституцій, зокрема технопарків, інноваційному оновленню економіки. Отже, застосування державою стимулюючих заходів стосовно внесення змін до нормативно-правової бази в частині встановлення податкових та митних преференцій, підвищення обсягу бюджетних видатків такого спрямування для суб'єктів інноваційної інфраструктури можна розглядати як найнагальніші рішення в системі стратегічних заходів.

Література:

1. Борщ Л.М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи: [монографія] / Л.М. Борщ. – К.: Знання, КОО, 2002. – 318 с.
2. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset [Electronic recourse] / Aswath Damodaran. – Third Edition. Wiley Finance Series, 2012. – 974 p. – Accessed mode: <https://books.google.com.ua/>.
3. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: [монографія] / Ю.В. Кіндзерський; НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 536 с.
4. Крючкова І.В. Дисбаланси у розподілі валового наявного доходу як чинник гальмування економічного розвитку / І.В. Крючкова // Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: [колективна монографія] / За ред. М.І. Скрипниченко; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2015. – С. 110–166.
5. Link A.N. Public/Private Partnerships: Innovation Strategies and Policy Alternatives [Electronic recourse] / Albert N. Link // Springer, 2006. – 155 p. – Accessed mode: <http://books.google.com.ua/>.
6. Poelhekke S. Do Global Banks Facilitate Foreign Direct Investment? / Steven Poelhekke // European Economic Review. – Volume 76, May 2015, P. 25–46.
7. Проскура В.Ф. Значення міжнародних спільних підприємств в активізації інноваційних та інвестиційних процесів / В.Ф. Проскура, В.М. Проць // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.4. – С. 284–290.
8. Стасюк Г.А. Решение проблем налогового стимулирования инвестиций – залог развития социально-экономических процессов / Г.А. Стасюк, Д.Я. Шаповал // Бизнес Информ. – 2011. – № 2(2). – С. 68–69.
9. Salacuse J.W. The Three Laws of International Investment: National, Contractual, and International Frameworks for Foreign Capital

- [Electronic recourse] / Jeswald W. Salacuse. First Edition. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2013. – 472 p. – Accessed mode: <https://books.google.com.ua/>.
10. Stowell D. Investment Banks, Hedge Funds and Private Equity [Electronic recourse] / David Stowell. Second Edition. USA: Elsevier, 2013. – 672 p. – Accessed mode: <https://books.google.com.ua/>.
11. Ступницький О.І. Особливості використання інструментарію ПР для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності / О.І. Ступницький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9(99). – С. 77–85.
12. Хома І.Б. Венчурне інвестування як спосіб реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу держави / І.Б. Хома [та ін.] // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.3. – С. 292–298.
13. Fabozzi F.J. Investment Management: A Science to Teach or An Art to Learn? [Electronic recourse] / Frank J. Fabozzi, Sergio M. Focardi, Caroline Jonas. CFA Institute Research Foundation, 2014. – 112 p. Accessed mode: <https://books.google.com.ua/>.
14. Федуллова Л.І. Фінансування інновацій у посткризовий період: збалансованість фінансової й інвестиційної політики / Л.І. Федуллова // Фінанси України. – 2011. – № 8. – С. 15–28.
15. Шевчук В. Україна і досі не має єдиної методики оцінки реального інвестиційного середовища / В. Шевчук // Юридична газета. – 2012. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fcexpert.ua/ua/about/articles/ukrana-dos-ne-ma-dino-metodiki-ocznki-realnogo-nvesticijnogo-seredovishha>.
16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
17. Initial Public Offerings – How They Affect Companies and Investors [Electronic recourse] InvestorGuide Staff. – Accessed mode: <http://www.investorguide.com/article/11714/initial-public-offerings-how-they-affect-companies-and-investors-igu/>.
18. Українське об'єднання лізингодавців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uul.com.ua/>.
19. Євролізинг Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euro-leasing.com.ua/>.

Ильина А.О. Теоретические подходы к обоснованию системы целей государственного стимулирования инвестиционного процесса

Аннотация. В статье определена стимулирующая роль государства в осуществлении инновационно-инвестиционной деятельности субъектов хозяйствования, проанализирован характер развития отношений между субъектами инвестиционного процесса в Украине. Разработана система целей как инструментов совершенствования влияния государства на протекание инвестиционного процесса, исследованы основные подходы к их применению.

Ключевые слова: государственное стимулирование инвестиционного процесса, инвестиции, субъекты инвестиционного процесса, инновационно-инвестиционная деятельность, инвестиционный проект.

Ilyina A.O. Theoretical approaches to grounding the system of objectives of state stimulation of investment process

Summary. In the article the stimulating role of the state in the innovation and investment activity of business entities is defined, the nature of relationships between the subjects of investment process in Ukraine is analyzed. The system of objectives as tools of improving the state impact on investment process passing is developed; the main approaches to use them are studied.

Keywords: state stimulation of investment process, investments, subjects of investment process, innovation and investment activity, investment project.

*Меглей В.І.,**аспірант кафедри економіки підприємства
та управління персоналом,**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

СУЧАСНІ ЕКОЛОГІЧНІ МОТИВАЦІЇ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто екологічні передумови аграрного природокористування, окреслено негативні екологічні процеси, що супроводжують розвиток вітчизняної системи аграрного господарювання. Запропоновано дієві екологічні мотивації до економічної трансформації аграрного сектора на основі принципів необхідності, доцільності, результативності та їх методичного впровадження у формі державного регулювання та саморегулювання на рівні окремих аграрних суб'єктів. Визначено окремі складники оновлення аграрної політики держави, зокрема щодо практичного забезпечення екологічно збалансованого аграрного господарювання в Україні, формування механізмів взаємовідповідальності держави та вітчизняних товаровиробників, прийнятті узгоджених економічних та екологічних рішень.

Ключові слова: агроекологічні процеси, екологізація діяльності, екологічні домінанти, аграрна політика, аграрний сектор, аграрне підприємництво.

Постановка проблеми. Динаміка економічного відродження України як історично аграрної держави в умовах європейської інтеграції буде залежати від сприйняття на державному рівні окремих соціальних та культурних цінностей, а також екологічних пріоритетів, дієвості їхнього впровадження у сфері сучасного аграрного господарювання. Розвиток вітчизняної аграрної системи на екологічних засадах має, з одного боку, необхідні природні передумови та ресурси (кліматичні, земельні, біологічні тощо), з іншого – потребує прийняття стратегічних рішень щодо екологізації аграрного середовища в цілому, а також тактичного відображення у різноспрямованих процесах аграрних взаємодій. Йдеться про перспективи подальшої соціально-економічної трансформації в сільському господарстві України на основі нових мотиваційних екологічних вартостей, розвитку підприємницької ініціативи за екологічними домінантами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологізація вітчизняного аграрного господарювання як складної системи (соціальної, економічної, підприємницької, екологічної за сутністю) є не лише пріоритетною у практичному забезпеченні, але й водночас потребує глибоких, різноспрямованих теоретичних обґрунтувань. Відповідно, дослідження українських науковців-економістів є багатоаспектними, відображають складні процеси аграрних ринкових реформ і дають змогу пропонувати окремі напрями вирішень агроекологічних завдань, над якими працюють як окремі автори, так і наукові школи.

Доцільно відзначити напрям інституціонального розвитку аграрної сфери. Зокрема, Ю. Лопатинський розглядає необхідні державні важелі регулювання аграрної структури через систему сталого розвитку агроєкосистем як основи до формування екологічних пріоритетів [2, с. 63]. С. Рогач досліджує

теоретико-методологічні та прикладні аспекти екологізації аграрного природокористування в умовах переходу України на модель сталого розвитку, зокрема з позицій раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища [3, с. 200]. Р. Таратура пропонує шляхи зменшення впливу аграрного сектора на довкілля за допомогою фінансових інститутів; автором розроблена модель залежності доходу сільськогосподарських підприємств від ставки за кредитами, розмірами капіталу і розміру кредиту [4, с. 472] та ін.

Фундаментальні дослідження стратегій розвитку аграрного сектора України в контексті критичного оцінювання економічних та соціальних процесів, в умовах мінливих викликів ринкової економіки та ризиків євроінтеграційного вектора розвитку проведено колективом авторів та викладено в монографічній роботі за редакцією О. Бородіної. Зокрема, обґрунтовуються екологічні засади національної аграрної політики, які не стали елементом аграрного реформування, слабо враховані під час приватизації землі, реформуванні водогосподарського комплексу тощо [5, с. 309].

Разом із тим питання регулювання еколого-економічних відносин у сфері аграрного господарювання вимагають нових методологічних та методичних досліджень, зокрема виокремлення мотиваційних механізмів прогресивного агроекологічного розвитку як за обов'язковими, так і добровільними екологічними принципами, що послугувало основою даної статті.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану екологічного забезпечення в системі аграрного господарювання України та обґрунтуванні можливості вдосконалення підходів до управління процесами екологізації як основи трансформації аграрних відносин та екологічного спрямування розвитку окремих аграрних формувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна трансформація аграрного сектора національної економіки України виокремлює необхідні пріоритети, зокрема екологічного спрямування, що підтверджується відповідною результативною політикою держав Європейського Союзу. Перспективи впровадження інноваційних підходів до процесів екологізації вітчизняного сільського господарства доцільно визначати за такими «постулатами»: 1) необхідність; 2) доцільність; 3) результативність.

Необхідність нового бачення екологізації сільськогосподарського виробництва України відображають наявні нині екологічні проблеми: забрудненість (хімічна, біологічна) та в окремих випадках деградація земель, водних ресурсів, зменшення рослинного й тваринного видового різноманіття, непропорційна зміна природних ландшафтів на аграрних територіях, як наслідок – порушення природних процесів кругообігу речовин, енергії, інформації. Із позицій аграрного господарювання першопричиною зазначеного є процеси інтенсифікації, необхідність задовольнити зростаючі ринкові потреби в аграрній сиро-

вині, харчових продуктах, забезпечити необхідний кількісний рівень продовольчої безпеки держави, стратегічні запаси сільськогосподарської продукції тощо. Відповідно, необхідними є нові механізми до прийняття управлінських рішень, методологія регулювання розвитку аграрного сектора за екологічними параметрами як на державному, так і на регіональному рівнях.

Доцільність інноваційних рішень щодо екологізації аграрної сфери визначають як внутрішні, так і зовнішні ринкові фактори. Так, йдеться про необхідність суттєвого підвищення рівня якості та безпечності продовольчої сировини та готових харчових продуктів в Україні, що важливо як із позицій задоволення побажань вітчизняного споживача, так і сукупних вимог європейського ринку, вихід на який є економічно важливим для українських виробників сільськогосподарської продукції.

Результативність удосконалення екологічних складників та прийняття вірних екологічних рішень у системі аграрного господарювання України буде відображатись як за економічними, так і соціальними показниками, супроводжуватиметься зростанням ефективності аграрного виробництва, диверсифікацією аграрного підприємництва, розвитком сільських територій, з іншого боку – підвищенням рівня життя мешканців сільської місцевості.

Основою до реалізації зазначених підходів, на нашу думку, є виокремлення найбільш дієвих екологічних мотивацій в аграрному розвитку у формі перспективних стратегічних завдань та конкретизації окремих тактичних рішень до їх практичної реалізації, ефективне поєднання екологічних передумов, екологічних вимог, екологічних рішень та екологічних наслідків у системі вітчизняного аграрного господарювання (рис. 1).

Для аграрного природокористування на сьогодні характерним є виникнення окремих екологічних невідповідностей (із певною періодичністю та масштабністю) та суперечливих ситуацій, що є характерним і для України. Система споживання природних ресурсів у сільському господарстві має свої атрибути та відмінні від інших видів господарської діяльності особливості. Йдеться про складні агроекологічні процеси в землекористуванні, рослинництві, тваринництві як окремих галузях, дотичного лісового господарства тощо. Складники аграрного сектора разом із виконанням основної соціально-економічної «місії» – забезпечення населення харчовими продуктами, промисловості сировиною (необхідної кількості та якості) і водночас розвитку аграрного підприємництва – функціонально корелюють з екологічними параметрами стану навколишнього природного середовища. Йдеться про незворотні екологічні навантаження на ґрунти, природні ландшафти, водні басейни у формі їх антропогенних змін та створення нових екосистем: полів монокультур сільськогосподарських рослин, ріллі, пасовищ, сіножатей, господарських комплексів тощо.

Агроекологічні зміни є необхідними та характерними для світового сільського господарства, але на національному та регіональному рівнях їх слід пристосовувати до конкретних умов та форм аграрного господарювання, регулювати загальні процеси через дієву аграрну політику, систему державного регулювання розвитку сільських територій, місцевого самоврядування, діяльність громадських організацій та інших інституцій. Важливо при цьому враховувати як поточну екологічну ситуацію в аграрному секторі, так і перспективи його подальшого розвитку на основі оновлених екологічних підходів, що підтверджується окремими положеннями «Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року» [1].

Для прикладу, необхідним до дії для всієї системи вітчизняного господарювання на нових засадах, зокрема це стосується

аграрної, є такий стратегічний постулат: «Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли водночас задовольняються зростаючі матеріальні й духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва» [1]. Це означає необхідність упровадження та виконання принципів екологічно збалансованого природокористування у системі вітчизняного аграрного господарювання та розробку дієвих механізмів до їх реального забезпечення як на рівні аграрного сектора України в цілому, так і на рівні окремих господарюючих суб'єктів.

Рис. 1. Екологічні доміанти розвитку аграрного сектора України

Перспективи екологічно спрямованого розвитку вітчизняної системи аграрного господарювання, на нашу думку, доцільно зорієнтувати в напрямі взаємозалежності (у тих чи інших дієвих формах) екологічних вимог та екологічних рішень, збалансування державного регулювання сільського господарства України та саморегулювання на рівні окремих аграрних угруповань. Важливе місце при цьому слід відвести модернізації аграрної політики України за новими соціально-економічними завданнями в контексті до поточних екологічних вимог та основоположних екологічних принципів, що зорієнтовані на європейські стандарти.

Підтвердженням пріоритетності екологічних підходів до розвитку сільського господарства є нові напрацювання у системі вітчизняного аграрного екологічного законодавства, зокрема наповнюються новим змістом підходи до практичної екологізації аграрного виробництва. Так, Н. Кравець визначає принцип екологізації аграрного виробництва як спеціальний, галузевий принцип аграрного права, що являє собою керівне

положення-вимогу аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення і практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього природного середовища, збереження стійкої рівноваги екосистем тощо [6, с. 129].

Водночас ідеться про необхідність переходу на новий рівень аграрної політики держави, розробки інноваційних механізмів виконання соціально-економічних завдань на основі екологічних пріоритетів. Методологія таких механізмів повинна бути достатньо різноспрямованою, що даватиме змогу в конкретних ситуаціях приймати вірні рішення щодо аграрного розвитку. Так, Ю. Рощина пропонує склад інноваційного, організаційного та економічного механізмів в аграрному природокористуванні, який є частиною загальної системи управління економікою України [7, с. 344]. В. Бабаєв та ін. розглядають агроекологічне виробництво як інноваційний напрям розвитку аграрних підприємств, що дасть змогу наповнити внутрішній ринок України якісними та безпечними продуктами харчування та розширити зовнішні ринки сільськогосподарської продукції, продукції переробної та харчової промисловості тощо [8, с. 119]. Значну увагу питанням екологізації аграрного виробництва та відповідним шляхам забезпечення приділяє О. Ходаківська [9].

Наша пропозиція щодо вдосконалення аграрної політики базується на формуванні механізмів взаємовідповідальності держави та вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції, прийнятті узгоджених економічних та екологічних рішень у процесі аграрного господарювання, за яких економічні наслідки будуть приймати форму «екологічних позитивів» й проявляти себе через підвищення економічної ефективності діяльності аграрних формувань у контексті сталого екологічного розвитку, збалансованого відтворення агро-екологічних циклів, удосконалення підприємницької ініціативи, зокрема у формі обов'язкової організаційної, технічної, технологічної відповідності виробництва сільськогосподарської продукції сучасним екологічним нормам та принципам.

Для прикладу, сьогодні Україна займає провідне місце на європейському та світовому ринках рослинних олій (соняшникової). Водночас вітчизняними товаровиробниками в окремих випадках порушуються норми агро-екологічних процесів щодо вирощування такої високоенергетичної культури, як соняшник. Ідеться про суттєве екологічне навантаження на ґрунти, оскільки рослини в процесі вегетації виносять значну кількість елементів мінерального живлення, відповідно, аграрні господарства повинні належним чином дотримуватись агро-технічних правил сівозміни щодо вирощування такої культури, проводити додаткові прийоми для відновлення земель. Тому важливими у розглянутому контексті для України є продумані підходи й державне регулювання щодо вирощування енергетичних рослин, що негативно впливають на стан окремих агро-екосистем та довкілля в цілому.

Одним з аспектів практичного забезпечення екологічного збалансованого аграрного господарювання в Україні, на нашу думку, є створення єдиних методичних центрів для фермерських господарств, де аграрії зможуть отримувати консультації від фахівців-теоретиків: юристів у галузі аграрного права, землевпорядників, агрономів, агрохіміків, фізіологів рослин та тварин, селекціонерів, агротехніків тощо з окремих проблемних питань, що стосуються різних аспектів системи сільського господарства, зокрема екологічного спрямування. Дієвість таких центрів буде можливою лише за умови державної підтримки (зокрема, із точки зору фінансового врегулювання).

Існує можливість створення та функціонування їх на базі вищих навчальних закладів відповідного профілю, академічних науково-дослідних інститутів, працівники яких будуть обґрунтовувати перспективи розвитку окремих аграрних господарств (за їхніми запитами) на основі екологічно орієнтованих процедур.

Потенційні можливості вдосконалення ситуації в аграрному секторі України слід також реалізувати на основі прийняття конкретних екологічних рішень на рівні окремих аграрних угруповань, ефективність яких буде корелювати із виробничими потужностями відповідних підприємств та їх мобільністю. Провідним завданням, на нашу думку, є цілеспрямовані дії, які водночас дадуть змогу оптимізувати виробничі та підприємницькі потужності (за кількісними й якісними показниками), за ринкової потреби перепрофілювати аграрне виробництво, впроваджувати нові види сільськогосподарської сировини та готової продукції, екологічно орієнтувати аграрні цикли, зокрема вирощувати органічну продукцію, орієнтуючи її торговельну реалізацію на конкретні ринкові сегменти тощо.

Нагальним до розвитку вітчизняного аграрного господарювання є диверсифікація підприємницької діяльності, започаткування або підтримання окремих ринкових ініціатив, для прикладу, йдеться про можливості «ексклюзивного» виробництва окремих видів продукції: сироваріння та виготовлення інших молочних продуктів за старими українськими рецептурами, вирощування екологічно чистої рослинної продукції, це може бути нетрадиційна олійна сировина на основі волоських горіхів, маку, обліпихи, гарбузового насіння та інших видів культур. Важливим при цьому є ринкова реалізація зазначеної продукції, що має поки певні складнощі. Разом із тим це буде можливим, як підтверджує практика європейського аграрного господарювання, на основі державної підтримки таких фермерських господарств у формі цільового кредитування, разових виплат та інших видів фінансової допомоги фермерам, лізингу тощо. Так, сьогодні в окремих європейських країнах – Нідерландах, Норвегії, Швейцарії та інших – є цільові державні програми підтримки утримання поголів'я великої рогатої худоби місцевої селекції не тільки як складової частини молочної галузі, але й як елементу вияву національного надбання, зокрема у формі «туристичної картинки» їх випасу та елементу розвитку туризму як достатньо прибуткової діяльності.

Відповідно до розглянутого значні перспективи має розвиток сільського зеленого туризму, який уже активно впроваджується на окремих територіях, це переважно західні регіони України: Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька області. Крім того, із метою посилення підприємницької ініціативи та водночас екологічного, патріотичного й національного виховання доцільно створювати в сільській місцевості центри відродження сільської української культури (це можуть бути невеликі музеї, виставки-продажі старожитностей, багатоманітні культурні заходи тощо) в її етнічному та територіальному різноманітті тощо. Зазначене дасть змогу виконувати цільові державні програми сталого розвитку сільських територій, започатковувати нові підходи до існуючих соціально-економічних та екологічних завдань.

Висновки. Подальші перспективи аграрного розвитку України на засадах екологізації залежатимуть від збалансування інтересів усіх зацікавлених сторін: суспільства в цілому, держави через відповідні інститути, механізми державного регулювання та аграрної політики, аграрних господарюючих суб'єктів як конкретних носіїв впровадження прогресивних та економічно ефективних екологічних рішень. Водночас важливе значення

матиме поєднання різноспрямованих екологічних мотивацій: об'єктивних, у формі обов'язкових екологічних вимог, нормативів, стандартів, технічних регламентів тощо, суб'єктивних як добровільних підприємницьких ініціатив екологічного спрямування, що можуть виявлятися не лише в інноваційних формах аграрного господарювання, але й інших видах діяльності (зеленого туризму, культурно-історичного й етнічного піднесення сільських територій) в єдину систему екологічних домінант розвитку аграрного сектора національної економіки.

Література:

1. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI.
2. Лопатинський Ю.М. Складові забезпечення сталого розвитку агроєкосистем / Ю.М. Лопатинський, Т.Л. Шкабара // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 63–68.
3. Рогач С.М. Інституціональні домінанти екологізації аграрного природокористування / С.М. Рогач // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент і бізнес». – 2013. – Вип. 181(6). – С. 194–201.
4. Таратура Р. Зменшення впливу аграрного сектору на довкілля за допомогою фінансових інститутів / Р. Таратура // Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК. – 2013. – № 20(1). – С. 471–479.
5. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: [монографія] / За ред. О.М. Бородині. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
6. Кравець Н.В. Щодо поняття та змісту принципу екологізації аграрного виробництва як принципу аграрного права / Н.В. Кравець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – № 6–1. – Т. 2. – С. 127–130.
7. Рошина Ю. Моделювання інноваційного організаційно-економічного механізму в аграрному природокористуванні / Ю. Рошина // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1(8). – С. 344–351.
8. Бабаєв В.Ю. Агроєкологічне виробництво як інноваційний напрям розвитку аграрних підприємств / В.Ю. Бабаєв, І.О. Бабаєва // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 166–119.
9. Ходаківська О.В. Екологізація аграрного виробництва: [монографія] / О.В. Ходаківська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 350 с.

Меглей В.И. Современные экологические мотивации к развитию системы отечественного аграрного хозяйствования

Аннотация. В статье рассмотрены экологические предпосылки аграрного природопользования, выде-

лены негативные экологические процессы, сопровождающие развитие отечественной системы аграрного хозяйства. Предложены эффективные экологические мотивации к экономической трансформации аграрного сектора на основе принципов необходимости, целесообразности, результативности и их методического внедрения в форме государственного регулирования и саморегулирования на уровне отдельных аграрных субъектов. Определены отдельные составляющие обновления аграрной политики государства, в частности относительно практического обеспечения экологически сбалансированного аграрного хозяйствования в Украине, формирования механизмов взаимной ответственности государства и отечественных товаропроизводителей, принятия согласованных экономических и экологических решений.

Ключевые слова: агроэкологические процессы, экологизация деятельности, экологические доминанты, аграрная политика, аграрный сектор, аграрное предпринимательство.

Megley V.I. Modern ecological motivations to the development of domestic agricultural management system

Summary. The environmental preconditions of the use of agrarian natural resources are examined in the article; negative ecological processes that accompany the development of the national system of agricultural management are grounded. Effective environmental motivations for economic transformation of the agricultural sector based on principles of necessity, appropriateness, effectiveness and their methodical implementation in the form of state regulation and self-regulation at the level of agricultural units are proposed. Some components of upgrading of agricultural governmental policy, in particular concerning the practical providing of environmentally balanced agricultural management in Ukraine, the formation of mechanisms of mutual responsibility of state and national producers, the making of concerted economic and environmental decisions are defined.

Keywords: agroecological processes, greening of activities, environmental dominants, agricultural policy, agricultural sector, agricultural entrepreneurship.

Потравка Л.О.,
к.е.н., доцент, докторант,
Херсонський державний аграрний університет

МОДЕЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто формування моделі трансформацій аграрного сектора економіки України, що відображено в результатах досліджень. Визначено методику розрахунку синергетичного ефекту, що є результатом взаємодії складників моделі. Встановлено фактори впливу на ефективність сільського господарства.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, сільське господарство, трансформація, трансформаційні зрушення, галузі економіки, синергія, синергетичний ефект.

Постановка проблеми. На основі емпіричних досліджень визначено, що динаміка основних показників економічного розвитку має хаотичну природу, що свідчить про необхідність створення відповідної моделі трансформацій аграрного сектора. Модель має бути такою, що в результаті її функціонування з'являється синергетичний ефект від взаємодії її складників, що забезпечить ефективність трансформаційних перетворень аграрного сектора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі досліджень визначено, що за допомогою основних положень теорії синергетичної науки може бути пояснено природу трансформації економічної системи України та визначено напрями подальших структурних перетворень. У вирішенні цих питань наукову цінність мають наукові здобутки засновників теорії синергії: Е. Лоренца, Фейнмана, Г. Хакена, І. Пригожина, В.-Б. Занга, Р. Євстигнеєва та Л. Євстигнеєвої, С. Капиці, С. Курдюмова.

У дослідженнях було використано результати досліджень вітчизняних авторів: О. Амоші, М. Яновського, Ю. Макогона, О. Рябчина, а також російських дослідників: Л. Стеблякової, О. Галєєвої, О. Груніної, А. Кофанова, Г. Ушачьова, М. Борхунова, Л. Мусаєва та ін.

Мета статті полягає у визначенні моделі трансформацій аграрного сектора економіки на основі досліджень стану розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель має на меті створення умов та врахування всіх факторів ефективного функціонування аграрного сектора економіки шляхом максимізації прибутковості функціонування сільськогосподарських підприємств. Так, наприклад, соціальним синергетичним ефектом моделі є покращання якості життя, зростання загальнонаціонального рівня освіти, подолання безробіття, підвищення загальнокультурного рівня тощо, тоді як зовнішньоекономічним синергетичним ефектом повинно бути посилення і покращання якості міжнародних зв'язків, полегшення інтеграційних процесів, поглиблення культурних зв'язків, полегшення вступу до світових організацій та ін.

Фінансово-інвестиційна природа синергетичного ефекту має бути виражена у полегшенні отримання кредитних та інвестиційних ресурсів для реалізації інноваційних проєктів, підвищення ефективності державної підтримки, перетікання фінансових ресурсів між галузями, послаблення фінансових механізмів у глобалізаційних процесах тощо. Інфраструктурна природа синергетичного ефекту моделі національної економіки виражається у розбудові транспортних сполучень, телекомунаційного зв'язку, розвитку різного виду транспорту, ефективної маркетингової мережі. Перехід на новий рівень громадської свідомості, формування нового типу суспільства з високим рівнем культури та моралі, а також формування нової життєвої філософії населення (від споживчої орієнтації до духовної) є вираженням культурно-політичної природи синергетичного ефекту [1; 2].

Моделювання аграрного сектора в умовах трансформацій є процесом підвищеної складності, оскільки крім важливості вищезгаданих факторів внутрішнього та зовнішнього характеру велике значення мають природно-кліматичні фактори, які не підлягають корегуванню чи виключенню, а результат їх короткострокової дії часто обумовлює напрям подальшої трансформації, особливо в умовах політичної нестабільності та слабкості аграрної політики. Таким чином, вплив непередбачуваних обставин може стати ключовим моментом трансформацій у бік хаотичної динаміки розвитку сільського господарства.

Ми поділяємо думку прихильників синергетичної парадигми економічних досліджень, які стверджують, що складність економічної системи харак-

Рис. 1. Природа синергетичного ефекту моделі аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором

теризується високим рівнем її самоорганізації, визначаючи самоорганізацію результатом переходу з хаосу у порядок. За допомогою «динамічного хаосу» виникає можливість ретельних досліджень процесу структурної трансформації економіки, а інтерпретація хаосу як системної структуризації нелінійних змін і біфуркацій дає змогу виявити її парадокси [3–5].

Якісні математичні моделі мають за мету опис принципових та якісних властивостей трансформаційних процесів. Розглядаючи модель, можна вважати її такою, що не змінює свої якісні властивості за умови незначних змін системи. Завдання якісного дослідження системи, яка залежить від параметрів, постає в описі всіх можливих у ній біфуркацій, у поділі більшості біфуркаційних значень параметрів на області з різними типами грубих фазових портретів та побудові для кожної області відповідного їй фазового портрету. Ви рішенням цих завдань займається теорія біфуркацій, що є одним з основних інструментів сучасної нелінійної динаміки [2; 4].

Із метою отримання нової моделі трансформацій аграрного сектора економіки України необхідно визначити взаємозв'язок галузевих показників. Введемо такі позначення:

Y – вартість валової продукції с. г., млрд. грн. (у постійних цінах);

L – середньо квартальна кількість працівників, тис. осіб;

Z – земельна площа сільськогосподарських підприємств всього, тис. га;

K – вартість основних засобів с. г. (у постійних цінах на кінець року), млрд. грн.;

I_p – індекс споживчих цін.

Для елімінації впливу інфляції очистимо вартість валової продукції Y і вартість основних засобів сільського господарства K від інфляції. Для цього по кожному кварталу обчислимо реальні показники:

$$Y = \frac{Y_t}{I_p}, \quad K = \frac{K_t}{I_p} \quad (1)$$

Після розрахунків отримаємо такі результати. Для статистичних даних визначимо параметри множинної регресії за допомогою пакету прикладних програм MSExcel вигляді:

$$Y = a_0 + a_1 \cdot L + a_2 \cdot Z + a_3 \cdot K$$

Після застосування методу найменших квадратів для множинної регресії отримаємо такі параметри:

$$Y = 0,028 + 0,008 \cdot L - 0,007 \cdot Z + 1,617 \cdot K$$

Коефіцієнт детермінації для множинної регресії становить $R^2=0,99$. Це означає, що варіація обсягів праці, землі і капіталу пояснює варіацію валового випуску на 99%, що свідчить про адекватність лінійної регресії і про її спроможність прогнозувати залежність між даними галузевими показниками у сільському господарстві.

Далі визначимо статистичну значимість параметрів регресії за допомогою t -критерію Ст'юдента. Для цього обчислимо його фактичні значення як відношення абсолютної величини параметру до його середнього квадратичного відхилення, одержимо:

$t(a_0) = 0,03$, $t(a_1) = 1,44$, $t(a_2) = 3,76$, $t(a_3) = 9,69$ для критичного значення $t_{kr} = 2,12$. Із критерія Ст'юдента слідує, що площа землекористування та обсяг залученого капіталу є визначальними факторами щодо обсягу виробництва сільськогосподарської продукції ($t(b_2) > t_{kr}$, $t(b_3) > t_{kr}$), тоді як кількість зайнятих у сільському господарстві не здійснює впливу.

Таким чином, збільшення розширення площі землекористування на 1 га приводить до зменшення вартості валової продукції по Україні в середньому на 7 000 грн., тоді як збільшення

вартості капіталу на 1 000 грн. призводить до зростання вартості валової продукції по Україні в середньому на 1 617 грн.

Після аналогічних обчислень параметрів множинної регресії для відносних показників одержимо:

$$Y = 3,99 + 0,11 \cdot x_1 - 0,89 \cdot x_2 + 1,77 \cdot x_3$$

Одержаний результат свідчить, що збільшення залученої праці у сільське господарство на 1% приведе до зростання обсягу валового випуску продукції на 0,11%, залучення 1% капіталних вкладень здатне збільшити обсяги виробництва на 1,77%. Варто зазначити, що збільшення земельної площі для використання і сільськогосподарському господарстві негативно впливає на обсяги виробництва і використання додаткового 1% землі зменшить обсяги виробництва на 0,89% з одиниці площі. Як і в попередньому випадку земля і капітал – статистично значимі ($t(b_2) = 2,29 > 2,12 = t_{kr}$, $t(b_3) = 6,29 > 2,12 = t_{kr}$), а праця – статистично незначима ($t(b_1) = 0,57 < 2,12 = t_{kr}$). Отримані результати свідчать про необхідність подальшої автоматизації і механізації праці за одночасного скорочення площі сільськогосподарського призначення. Для аналізу галузі сільського господарства розглянемо виробничу функцію Кобба-Дугласа:

$$\frac{Y}{L} = c_0 \cdot \left(\frac{Z}{L}\right)^{c_1} \cdot \left(\frac{K}{L}\right)^{c_2} \quad (2)$$

У цій функції валовий обсяг, обсяг землі і капіталу розраховані в середньому на одного працівника:

$$\ln \frac{Y}{L} = c_0 + c_1 \cdot \ln \left(\frac{Z}{L}\right) + c_2 \cdot \ln \left(\frac{K}{L}\right) \quad (3)$$

На основі даних додатку К.2 отримаємо вихідні дані.

Результати обчислень параметрів приносять такий результат (модель адекватна: коефіцієнт детермінації становить 85%):

$$\ln \frac{Y}{L} = 3,71 - 0,85 \cdot \ln \left(\frac{Z}{L}\right) + 1,74 \cdot \ln \left(\frac{K}{L}\right) \quad (4)$$

Із рівняння (4) слідує, що:

– збільшення на 1% земельної площі на працівника зумовлює спад продуктивності в середньому на 0,85%;

– зростання на 1% фондоозброєності сприяє збільшенню продуктивності в середньому на 1,74%.

Виробнича функція сільського господарства має спадний ефект масштабу: $m = c_1 + c_2$ або $m = -0,85 + 1,74 = 0,89 < 1$, тобто за умови подальшого пропорційного збільшення земельної площі і капіталу на одного працівника валовий випуск зростатиме, але у меншій пропорції. Гранична продуктивність земельної площі на працівника від'ємна, а тому потребує скорочення, тоді як гранична продуктивність фондоозброєності в сільському господарстві – додатна, отже, її слід збільшувати для стимулювання росту сільськогосподарської продуктивності.

Визначені тенденції віддзеркалюють екстенсивний тип розвитку сільського господарства як основної частини аграрного сектора України. Оскільки синергетична парадигма є основою подальшого розвитку економічної науки, то перспективним є формування моделі аграрного сектору, що має реалізовуватися шляхом трансформаційних перетворень.

Побудова моделі має передбачати значну кількість напрямів розвитку, що включає необмежену кількість варіантів. Це, своєю чергою, ускладнює можливість наближеного до реальності прогнозу. Обрання моделі з багатоваріантними напрямками розвитку виключає передбачуваність подальших трансформаційних перетворень. Така ситуація має орієнтувати на подальший розвиток системи, який може реалізовуватися шляхом деградації та руйнації старої системи, що є основою

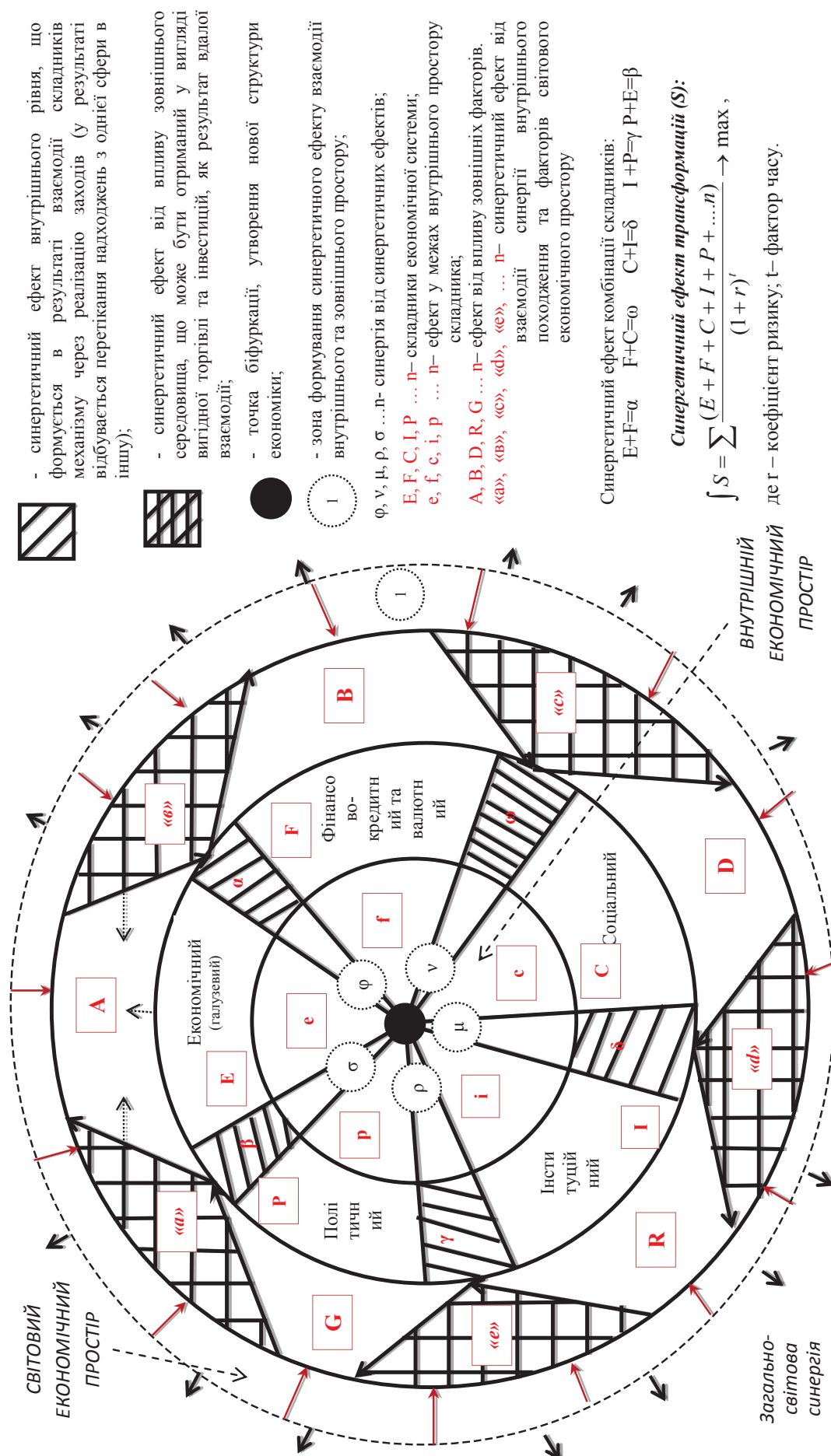

Рис. 2. Модель трансформації аграрного сектора економіки України

Джерело: розроблено автором

для утворення нової. Синергетичний ефект внутрішнього рівня слід уважати результатом взаємодії економічного, фінансово-кредитного, валютного, інституціонального та політичного складників механізму трансформаційних перетворень за допомогою реалізації заходів із метою перетікання надходжень з однієї сфери в іншу. Під впливом зовнішнього середовища синергетичний ефект від трансформаційних перетворень, як правило, кількісно та якісно змінюється у вигляді розширення міжнародної торгівлі та зміцнення політичних зв'язків.

Слід зазначити, що взаємодія складників механізму синергетичної економіки утворює додатковий ефект за принципом доповнення та компліментарності, у результаті яких виокремлюються додаткові фінансові ресурси, що можуть бути використані як інвестиції за вдалої співпраці в межах світового економічного простору. Наприклад, взаємодія інвестицій та політичних складників формує нормативно-правові, законодавчі та дипломатичні умови для реалізації додаткового випуску сільськогосподарської продукції на міжнародні ринки, посилюючи позиції України як експортної держави, виступаючи гарантом країни – постачальника продовольства та залучаючи додаткові інвестиції як у виробництво, так і в розвиток науки та технологій.

Окрім того, прикладом слід уважати взаємодію інституційної та соціальної складових, в результаті яких утворюється економічно обґрунтована демографічна політика, вирішується проблема працевлаштування та забезпечується науковий підхід до вирішення низки соціальних питань. У результаті цього формується нова форма громадського суспільства, що покликане підвищити продуктивність праці, дотримання норм громадського права та дотримання прав людини.

Поеднання соціального та фінансово-кредитного складників слід уважати класичним прикладом прояву синергетичного ефекту, оскільки свідоме громадське суспільство, яке характеризується високим рівнем продуктивності праці, значним рівнем освіти та свідомості, потребує залучення додаткових фінансових ресурсів у галузі освіти, охорони здоров'я, будівництва та ін. У результаті цього фінансовими установами визначається необхідність кредитування населення відповідно до визначених пріоритетів та виробництва з мінімальними ризиками. Розвиток фінансової системи України, що базується на соціальних та економічних складниках, створює додаткові можливості в межах зовнішньоекономічного простору та дає змогу стати повноцінним партнером світового фінансового ринку.

Нами визначено синергетичний ефект, що є результатом впливу зовнішніх факторів. Наприклад, « $E+F=\alpha$ » за впливу зовнішнього фактору створює ефект «в», який, своєю чергою, з іншим результативним показником «s» (як результат « $F+C=\omega$ ») утворює ефект «В». Таким чином, необхідно визначити багатоваріантність зв'язків різних складників, тому безкінечність ефектів за їх взаємодії. Зокрема, результатом політичного та економічного складників має бути створення необхідних умов для ефективного функціонування галузей економіки. Насамперед це виражається у визначенні нормативно-правових норм регулювання діяльності підприємств різних форм власності, на основі чого формується функціональне середовище їх розвитку (державні закупівлі, дотації, кредитуванні бізнесу, субсидювання, податково-тарифна політика тощо). За таких умов утворюється міцний базис для політичних сил, які, своєю чергою, можуть виступати гарантом стабільності держави в колі міжнародної спільноти («а»).

Враховуючи результати дослідження, вважаємо, що синергетичним ефектом концепції перебігу трансформацій (S) має

бути сума синергетичного ефекту складників, розрахована з урахуванням коефіцієнту ризику (r), функція якої прямує до максимуму. Серед ризиків, урахування яких важливе в межах запропонованої концепції, варто назвати природні, кліматичні політичні, демографічні, космічні загрози, інформаційні, етнічні, релігійні, культурні, соціальні, ризики військових конфліктів, тероризм (різні форми), випадкові ризики різної природи. Більшість зазначених ризиків не може бути виключена через непередбачуваності (природні, кліматичні, космічні) або унеможливлення попередження насамперед у зв'язку з відсутністю контролю над інформаційним простором.

Від взаємодії внутрішніх складників та зовнішніх факторів світового економічного простору виникає синергія як ефект від впливу зовнішніх факторів (A, B, D, R, G ... n). Відповідно, формування синергетичного ефекту на внутрішньому економічному просторі та в межах зовнішнього економічного простору варто відобразити із корегуванням ризику.

Формування синергетичного ефекту у межах внутрішнього економічного простору

Синергія злагодженої дії складників з урахуванням ризику матиме вигляд:	Синергія від суми ефектів матиме вигляд:
1) $\sum \frac{E+F}{(1+r)^t} = \alpha$;	1) $\sum \frac{\sigma+\phi}{(1+r)^t} = e$;
2) $\sum \frac{F+C}{(1+r)^t} = \omega$;	2) $\sum \frac{\rho+\sigma}{(1+r)^t} = p$;
3) $\sum \frac{C+I}{(1+r)^t} = \lambda$;	3) $\sum \frac{\rho+\mu}{(1+r)^t} = i$;
4) $\sum \frac{I+P}{(1+r)^t} = \gamma$;	4) $\sum \frac{\mu+v}{(1+r)^t} = c$;
5) $\sum \frac{P+E}{(1+r)^t} = \beta$.	5) $\sum \frac{v+\phi}{(1+r)^t} = f$.
$\sum \frac{\alpha+\omega+\lambda+\gamma+\beta \dots n}{(1+r)^t} \rightarrow \max$	$\sum \frac{e+p+i+c+f \dots n}{(1+r)^t} \rightarrow \max$

Важливо, що дані фактори є визначальними у даній моделі, оскільки мають глобальний масштаб і є зв'язковою ланкою між внутрішнім та світовим економічним простором. Ступінь впливовості ризиків на стан національної економіки в цілому та сільського господарства зокрема найбільш висока в умовах глобальних кризових явищ. Урахування глобальних ризиків у поєднанні із загальноприйнятими ризиками агробізнесу дають змогу визначити ймовірність отримання синергетичного ефекту, який має бути отриманий у моделі аграрного сектору, що реалізується шляхом трансформацій з обранням пріоритетності сільського господарства у напрямі експортної орієнтації його галузей, що є результатом обрання синергетичної парадигми.

Враховуючи отримані розрахунки, було відображено формування синергетичного ефекту від взаємодії складників економічної системи в контексті сільського господарства. Визначено зв'язок експорту продукції сільського господарства, державного та гарантованого державою боргу, офіційних міжнародних резервів, фінансових результатів діяльності підприємств, ВВП країни, ВВП сільського господарства, прямих іноземних інвестицій у сільське господарство із середньою заробітною платою працівника, зайнятого у сільському господарстві. Встановлено, що обернена залежність існує між заробітною платою та прямими

іноземними інвестиціями (коефіцієнт кореляції -0,55), фінансовим результатом (коефіцієнт кореляції -0,51) та офіційними міжнародними резервами (коефіцієнт кореляції -0,79).

Отже, формування офіційних міжнародних резервів, зростання яких свідчить про стабілізацію економічної ситуації в країні, має тісний обернений зв'язок із заробітною платою у сільському господарстві. Натомість інші зазначені фактори мають тісну пряму кореляцію із заробітною платою зайнятих у сільському господарстві. Так, ВВП країни та ВВП сільського господарства мають коефіцієнт кореляції зайнятого у сільському господарстві 0,9886 та 0,9597 відповідно, а експорт сільськогосподарської продукції – 0,8455. Щільний зв'язок існує у ВВП сільського господарства і державного та гарантованого державою боргу й ВВП країни.

Висновки. Доведено, що результати дослідження виробничої функції сільського господарства віддзеркалюють екстенсивний тип розвитку аграрного сектора. Своєю чергою, це зумовлює необхідність нової моделі трансформації аграрного сектора на засадах синергетичної парадигми. В умовах впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на аграрний сектор сформована модель його трансформації направлена на отримання синергетичного ефекту, що свідчить про перехід системи аграрного сектора на новий етап розвитку за принципом самоорганізації.

Література:

1. Hsieh D. Chaos and Nonlinear Dynamics: Application to Financial Markets / D. Hsieh // Journal of Finance. – 1991. – V. 46. – № 5. – P. 1839–1877.
2. Моисеев Н.Н. Методы оптимизации / Н.Н. Моисеев, Ю.П. Иванов, Е.М. Столярова. – М.: Наука, 1978. – 352 с.
3. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем / С.В. Любимцева. – М.: Экономистъ, 2003. – 443 с.

4. Мельник А., Васина А. Структурная трансформация национальной экономики Украины как факторы модернизации институционального базиса ее развития / А. Мельник, А. Васина // Журнал европейской экономики. – 2014. – Том 9. – № 1. – С. 40–64.
5. Потапов Г.П. Информационно-синергетические аспекты развития социально-энергетических систем: [монография] / Г.П. Потапов. – Нижнекамск: КГТУ им. Туполева, 2009. – 122 с.

Потравка Л.А. Модель трансформаций аграрного сектора Украины

Аннотация. В статье рассмотрено формирование модели трансформаций аграрного сектора экономики, что отображено в результатах исследований. Определена методика расчета синергетического эффекта, который является результатом взаимодействия составляющих модели. Установлены факторы влияния на эффективность функционирования сельского хозяйства.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, сельское хозяйство, трансформация, трансформационные сдвиги, отрасли экономики, синергия, синергетический эффект.

Potravka L.A. Model of transformations of agrarian sector of Ukraine

Summary. The article deals with the formation of a model of transformation of the agricultural sector of the economy, which is reflected in the results of research. Determined the method of calculation of the synergistic effect, which is a result from the interaction of model components. The factors affect the efficiency of the agriculture are determined.

Keywords: agrarian sector of economy, agriculture, transformation, transformational changes, branches of economy, synergy, synergistic effect.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Горіна Г.О.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки та туризму,
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені М. Туган-Барановського

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті узагальнено існуючі підходи до визначення сутності поняття «туристичне підприємство». Запропоновано визначати повний перелік суб'єктів туристичної діяльності за допомогою здійснення співвідношення характерних туристських товарів та послуг до відповідних видів економічної діяльності. Запропоновано власне визначення поняття «туристичне підприємство» та класифікацію туристичних підприємств за характером залучення у створення туристичного продукту.

Ключові слова: туристичне підприємство, суб'єкти туристичної діяльності, туристичний оператор, туристичний агент, туристичний продукт.

Постановка проблеми. Дослідження туристичного підприємства як об'єкта управління породжує об'єктивну необхідність дослідження сутності та теоретичних аспектів функціонування цього суб'єкта підприємницької діяльності, а також системного висвітлення та обґрунтування термінологічного апарату. Так, відсутність сталого визначення поняття туристичного підприємства у вітчизняній та зарубіжній літературі, а також у Законі України «Про туризм» та Господарському кодексі породжує різноманітні погляди та підходи щодо його трактування та типології підприємств, задіяних у туристичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні засади діяльності туристичних підприємств, питання управління їх розвитком ґрунтовно досліджено у роботах вітчизняних та закордонних учених. У роботі М.Г. Реги [1] висвітлено принципи, методи й організаційні форми управління підприємствами туристичної сфери в Україні, обґрунтовано кластерно-корпоративну систему антикризового управління ними відповідно до їх регіонального розміщення. У праці Л.А. Дяченко [2] поглиблено науково-методичні засади управління підприємствами туристичної сфери, узагальнено підходи до оцінки систем управління туристичними підприємствами, визначено специфічні функції та досліджено основні проблеми управління туристичними підприємствами. І.В. Димеденко [3] систематизовано чинники зовнішнього та внутрішнього середовища підприємств туристичної сфери, що впливають на управління його розвитком, запропоновано концептуальну модель управління з використанням системного підходу. Ю.Б. Чаплінським [4] проведено дослідження сутності туристичної діяльності як сфери застосування концепції управління маркетингом, розглянуто систему та функції управління маркетинговою діяльністю туристичного підприємства. Розбудову теоретичних аспектів дослідження сутності та класифікації туристичних підприємств започатковано у працях М.Г. Бойко, Г.І. Михайліченко [5], М.О. Зеленської, Б.О. Ширяєва [6], О.М. Кальченко [7], І.В. Саух [8], Н.В. Куліцької, О.В. Орлик [9], А.А. Малихіної [10], Л. Шульгіна [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що певна частина дослідників теоретичних та практичних засад управління розвитком туристичного підприємства не ставлять собі за мету формулювати сутність поняття цього суб'єкта, а зосереджуються на інших аспектах підприємницької діяльності. Це призводить до відсутності ґрунтового термінологічного базису досліджуваного питання, помилкового ототожнювання різних за своєю суттю суб'єктів туристичної діяльності, відсутності загальноприйнятого визначення поняття туристичного підприємства.

Мета статті полягає у системному узагальненні термінологічного апарату сутності поняття «туристичне підприємство», розробці на цій основі класифікації туристичних підприємств за характером залучення у створення туристичного продукту та запропонуванні власного визначення дефініції «туристичне підприємство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Низка дослідників туристичних підприємств пропонують досить обмежене визначення поняття, не враховуючи наявності диверсифікованих суб'єктів туристичної індустрії та нівелюючи наявні стійки зв'язки між ними, які виникають під час створення туристичного продукту. Так, А.А. Малихіна обмежується критерієм надання послуги з реалізації кінцевого продукту у трактуванні поняття «туристичне підприємство», визначаючи його як «підприємство, яке здійснює збут туристичних послуг споживачам» [10, с. 598], ототожнюючи туристичне підприємство з туристичними агентами та операторами. Аналогічного підходу дотримується Л. Шульгіна, яка визначила туристичне підприємство «...одночасно як юридичну або фізичну особу, що спеціалізується на розробці й продажу (туроператор) або лише на продажу (турагент) комплексного туристичного продукту, споживачами якого є виключно туристи» [11, с. 70]. З.М. Горбильова пропонує загальну дефініцію туристичного підприємства, позбавлену специфічних ознак, які характеризують його специфіку, та детермінує його як «самостійно господарюючий суб'єкт, що володіє правами юридичної особи, який на основі використання трудовим колективом майна виробляє і реалізує продукцію, виконує роботи, надає послуги» [12, с. 29]. Збіжний недолік має визначення В.С. Кучеренко, на думку якої туристичне підприємство – «...це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково-дослідну діяльність із метою отримання прибутку» [13, с. 203].

Н.В. Куліцька, О.В. Орлик розглядають туристичне підприємство «...як відкриту систему, що функціонує в нестабільному та динамічному зовнішньому середовищі, яке створює загрози та небезпеки ефективному господарюванню суб'єктів туристичної діяльності» [9, с. 68–69]. Подібне визначення надає М.В. Рега, на думку якої «...підприємництво туристичної сфери України економіки є, як і будь-яка організація, відкри-

тою соціально-економічною системою, яка тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем» [14, с. 300].

Т.В. Момент характеризує туристичне підприємство як «суб'єкт підприємницької діяльності, який займається створенням, реалізацією туристичного продукту та організацією його споживання» [15, с. 36]. О.М. Кальченко трактує туристичні підприємства як «...будь-які організації, які виробляють туристичні товари чи надають послуги туристам» [7, с. 136]. Р.І. Балашова [16, с. 46], У.В. Іванюк [17, с. 436] визначають туристичне підприємство «...як самостійний суб'єкт господарювання в туристичній галузі, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами, як конкурентоспроможна підприємницька структура для задоволення суспільних потреб у туристичних послугах шляхом здійснення туристичної діяльності згідно із об'єктивними законами суспільного, економічного та державного розвитку та в порядку, передбаченому кодексами та законами України».

І.М. Школа визначає туристичні підприємства як «...виробничі підприємства різних форм власності (державні, приватні, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства тощо), які виробляють туристичні товари і послуги для громадян» [18, с. 112].

Разом із тим жодна із зазначених дефініцій не містить одразу два суттєвих складника, які характеризують безпосередньо туристичні підприємства, а саме не окреслюють наявності різноманітної кількості характерних суб'єктів туристичної діяльності та не висвітлюють особливості вироблених та наданих послуг.

У зв'язку із цим під туристичним підприємством пропонується розуміти будь-яких юридичних та фізичних суб'єктів туристичної діяльності, які створюють та/або надають характерні та супутні туристські послуги та комплексний туристський продукт.

Згідно із Законом України «Про туризм» [19], суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність (суб'єктами туристичної діяльності), є «...юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний

продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг» (рис. 1).

Згідно із Законом України «Про туризм», до суб'єктів туристичної діяльності відносять [19]:

- туристичних операторів (туроператорів);
- туристичних агентів (турагентів);
- інших суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг;

– гідів-перекладачів, екскурсоводів, спортивних інструкторів, провідників та інших фахівців туристичного супроводу – фізичних осіб, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, окрім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування;

– фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.

Для визначення більш ґрунтовного переліку суб'єктів туристичної діяльності доцільно дослідити сутність поняття туристичної послуги, туристичного продукту. Так, спираючись на визначення, подане в Законі України «Про туризм» [19], туристичний продукт – це попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Відповідно до того, якою мірою той чи інший туристський товар або послуга належать до туристського споживання, виділяють супутні та характерні туристичні послуги та товари.

Здійснюючи співвідношення характерних туристських товарів та послуг до відповідних видів економічної діяльності, отримуємо найбільш повний перелік суб'єктів туристичної діяльності. Співвідношення розширеного переліку характерних туристських товарів та послуг до відповідних видів економічної діяльності доцільно здійснювати згідно зі Статистичною класифікацією продукції та Класифікацією видів економічної діяльності ДК 009:2010.

І.В. Саух пропонує суб'єктів туристичної діяльності класифікувати «на тих, що безпосередньо здійснюють туристичну діяльність» [8, с. 116] (туристичні оператори, туристичні агенти), «...та тих, що забезпечують її здійснення» [8, с. 116] (суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг). М.Г. Бойко, Г.І. Михайличенко вважають традиційними туристичними підприємствами туроператорів і турагентів, «...статус яких ... устанавлюється залежно від виконуваних ними функцій на ринку туристичних послуг стосовно споживачів» [5, с. 48] та «...операторів туристичного ринку – продуцентів, що виробляють певні компоненти туристичного та готельного продуктів, надають послуги з перевезень, екскурсійні, торговельні, оздоровчі, організації харчування тощо» [5, с. 49]. Ж.А. Богданова поділяє суб'єктів на ринку туристичних послуг на дві групи: суб'єкти, які здійснюють і забезпечують туристичну діяльність та інші суб'єкти. «До суб'єктів, які здійснюють і забезпечують туристичну діяльність належать туристичні оператори та туристичні агенти» [20, с. 60]. «До складу інших суб'єктів належать суб'єкти, які можуть надавати послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійні, розважальні та інші види туристичних послуг» [20, с. 61].

Рис. 1. Суб'єкти туристичної діяльності України

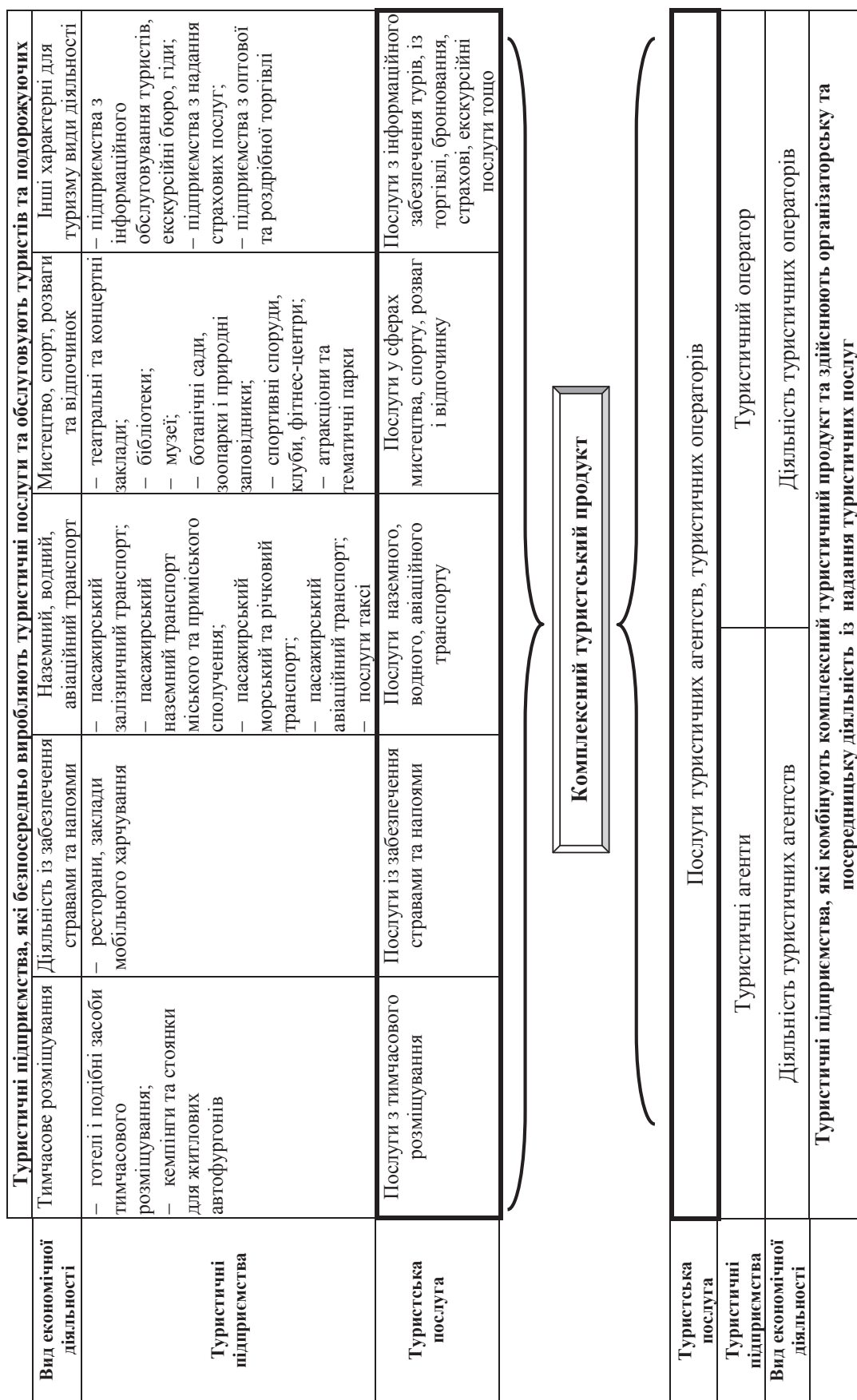

Рис. 2. Класифікація туристичних підприємств за характером залучення у створення туристичного продукту

М.О. Зеленська, Б.О. Ширяєва до суб'єктів туристичної діяльності відносять «...туристичних операторів, туристичних агентів, інших суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг, фахівців туристичного супроводу» [6, с. 168].

Таким чином, підсумовуючи та систематизуючи вищезазначене, туристичні підприємства стосовно створення та реалізації туристичного продукту доцільно розділити на дві групи:

1. Продуценти туристичного ринку, які виробляють певні компоненти туристичного продукту – туристичні підприємства, які безпосередньо виробляють туристичні послуги та обслуговують туристів та подорожуючих осіб.

2. Туристичні підприємства, які комбінують комплексний туристичний продукт та здійснюють організаторську та посередницьку діяльність із надання туристичних послуг (рис. 2).

Зазначені класифікації суб'єктів туристичної діяльності вказують на центральну роль у наданні комплексного кінцевого туристського продукту саме туристичними операторами та агентами.

Висновки. Критичний аналіз існуючих дефініцій туристичного підприємства дав змогу дійти висновку щодо відсутності одразу двох суттєвих складників, які характеризують безпосередньо туристичні підприємства, а саме окреслення наявності різноманітної кількості характерних суб'єктів туристичної діяльності та висвітлення особливостей вироблених та наданих послуг. У зв'язку із цим під туристичним підприємством пропонується розуміти будь-яких юридичних та фізичних суб'єктів туристичної діяльності, які створюють та/або надають характерні та супутні туристські послуги та комплексний туристський продукт. Найбільш повний перелік суб'єктів туристичної діяльності пропонується визначати за рахунок співвідношення розширеного переліку характерних туристських товарів та послуг до відповідних видів економічної діяльності.

Література:

1. Рега М.Г. Управління підприємствами туристичної сфери в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / М.Г. Рега; Європ. ун-т. – К., 2010. – 19 с.
2. Дяченко Л.А. Управління підприємствами туристичної сфери: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Л.А. Дяченко; Європ. ун-т. – К., 2011. – 20 с.
3. Димеденко І.В. Управління розвитком підприємств туристичного бізнесу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / І.В. Димеденко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2007.
4. Чаплінський Ю.Б. Управління маркетинговою діяльністю туристичних підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Ю.Б. Чаплінський; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2009. – 24 с.
5. Бойко М.Г. Економіко-предметне обґрунтування розвитку термінологічного апарату туризму / М.Г. Бойко, Г.І. Михайліченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 47–49.
6. Зеленська М.О., Ширяєва Б.О. Зовнішній потенціал туристичного оператора / М.О. Зеленська, Б.О. Ширяєва // Вісник ОНУ імені Мечникова. – 2014. – Т. 19. – Вип. 1/1. – С. 167–171.
7. Кальченко О.М. Економічна безпека підприємств туристичної сфери / О.М. Кальченко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1. – С. 136–143.
8. Саух І.В. Концептуальні основи формування системи туризму в Україні / І.В. Саух // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – № 1. – С. 113–122.

9. Куліцька Н.В. Економічна безпека туристичних підприємств / Н.В. Куліцька, О.В. Орлик // Інформатика та інформаційні технології: мат. студ. наук. конф. (20 квітня 2015 р.). – Одеса: ОНЕУ, 2015. – С. 68–71.
10. Малыгина А.А. Системный анализ деятельности туристического предприятия / А.А. Малыгина // Информационные управляющие системы и компьютерный мониторинг: мат. конф. (19 мая 2013 г.). – Донецьк: ДонНТУ, 2013. – С. 597–600.
11. Шульгіна Л.М. Маркетинг підприємств туристичної галузі: дис. ... д. екон. н. / Л.М. Шульгіна. – К.: КНТЕУ, 2006. – 433 с.
12. Горбылева З.М. Экономика предприятий туризма: [учеб.-метод. Пособие] / З.М. Горбылева. – Минск: РИПО, 2014. – 226 с.
13. Кучеренко В.С. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою / В.С. Кучеренко; Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/index-22506858.html?page=28>.
14. Рега М.В. Туристичний бізнес в економічному просторі України / М.В. Рега // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2009. – № 19. – С. 299–303.
15. Момонт Т.В. Особливості організації бухгалтерського обліку підприємствами туристичної сфери / Т.В. Момонт // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 1. – С. 34–41.
16. Балашова Р.І. Методичні особливості сутності, поняття і характерних рис туристичного підприємства / Р.І. Балашова // Економіка пром-ті. – 2008. – № 3. – С. 38–47.
17. Іванюк У.В. Особливості функціонування туристичних підприємств в сучасних економічних умовах / У.В. Іванюк // Моделювання регіональної економіки. – 2012. – № 2. – С. 436–444.
18. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: [монографія] / За ред. І.М. Школи. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.
19. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.
20. Богданова Ж.А. Особливості діяльності туроператорів і турагентів: обліковий аспект / Ж.А. Богданова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2015. – № 1(19). – С. 59–64.

Горина А.А. Сущность и особенности типологии туристических предприятий как субъектов управления

Аннотация. В статье обобщены существующие подходы к определению сущности понятия «туристическое предприятие». Предложено определять полный перечень субъектов туристической деятельности посредством осуществления соотношения характерных туристских товаров и услуг соответствующих видов экономической деятельности. Предложено собственное определение понятия «туристическое предприятие». Предложена классификация туристических предприятий по характеру вовлечения в создание туристического продукта.

Ключевые слова: туристическое предприятие, субъекты туристической деятельности, туристический оператор, туристический агент, туристический продукт.

Gorina G.O. Essence and peculiarities of typology of the tourist enterprises as a management subjects

Summary. The existing approaches to defining the essence of «tourist enterprise» are summarized. The complete list of tourist activity by the ratio of characteristic tourism products and services corresponding economic activities is proposed to determine. The own definition of «tourist enterprise» is suggested. The tourism enterprises classification by the nature of the involvement in the tourism product is suggested.

Keywords: tourist enterprise, tourism industry agents, tour operator, travel agent, tourism product.

*Данько Ю.І.,
к.е.н., доцент,
завідувач науково-дослідної частини,
Сумський національний аграрний університет*

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ-ВИРОБНИКІВ ПРОДУКЦІЇ САДІВНИЦТВА НА МЕЗОРІВНІ

Анотація. У статті проведено аналіз стану розвитку галузі садівництва в Україні та Сумській області. Запропоновано комплекс заходів для реалізації конкурентних переваг підприємств-виробників продукції садівництва на мезорівні. Обґрунтовано місце комунальних підприємств у стратегії розвитку садівництва регіону.

Ключові слова: система забезпечення, конкурентоспроможність, продукція садівництва, плоди і ягоди, програма розвитку.

Постановка проблеми. Плоди і ягоди є невід'ємною частиною раціону людини. Покращення добробуту населення має призводити до трансформації загальних стандартів, в тому числі до зміни структури продовольчого кошика. Аналізуючи наукові напрацювання соціологів і дієтологів доцільно стверджувати, що у структурі харчування населення має зменшуватися питома вага споживання мучних виробів, картоплі та цукру, а зростати питома вага плодів, ягід і овочів. Враховуючи це, а також оцінюючи наявний природно-економічний потенціал України, який є сприятливим для вирощування багатьох видів плодів і ягід, доцільно говорити про розвиток промислового садівництва та ягідництва на перспективу.

Враховуючи зазначені особливості, вітчизняні виробники продукції садівництва мають можливість не лише забезпечити власні потреби в продукції цієї галузі, а і експортувати. Розвиток галузі за останні двадцять років характеризується різким зменшенням обсягів виробництва і споживання плодової продукції, значним скороченням плодоносних площ багаторічних насаджень, планомірним зменшенням питомої частки молодих садів, відсутністю необхідної фінансової підтримки з боку держави. При невисокому рівні виробництва плодів виникають великі труднощі з їх збутом через нерозвиненість реалізаційної інфраструктури, збереження та переробки плодів, втрати зовнішніх ринків збуту. В той же час, в останні три роки ситуація почала змінюватися, а відповідно поступовий розвиток галузі вимагає додаткових досліджень в контексті забезпечення наукового супроводу формування конкурентоспроможності підприємств-виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі особливості забезпечення конкурентоспроможності виробництва продукції садівництва висвітлені в працях таких вчених-економістів, як Гуторов О.І., Красноручий О.О., Нестерчук Ю.О., Рульєв В.А., Сало І.А., Уланчук В.С., та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті аналізу спеціальної літератури було встановлено, що недостатньо уваги приділяється питанням формування системи забезпечення конкурентоспроможності підприємств-виробників продукції садівництва на регіональному рівні. Потребують подальшого вивчення перспективи

реалізації конкурентних переваг підприємств-виробників продукції садівництва на мезорівні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження конкурентних переваг підприємств-виробників продукції садівництва та оцінка перспективи розвитку галузі через забезпечення власної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Очевидними лідерами з виробництва плодово-ягідної продукції у світі на сьогоднішній день є Китай, Індія та Бразилія. Кожна з цих країн щорічно виробляє понад 100 млн. тонн фруктів. Трохи менші показники у Сполучених Штатів Америки – 80 млн тонн. Більше 40 млн тонн фруктів виробляють Індонезія, Мексика, Філіппіни, Італія, Іспанія, Туреччина. За даними Всесвітньої продовольчої і сільськогосподарської організації ФАО у 2011-2014 роках Україна займала 47-е місце в світі за обсягами виробництва фруктів (7,4 млн тонн). В перелік продукції включені зерняткові, кісточкові плоди, виноград, ягоди, цитрусові та інші екзотичні фрукти [9].

За підсумками 2015 року виробництво плодів і ягід в Україні становило 2153 тис. т на площі 206 тис. га. При цьому господарства населення виробили понад 1700 тис. т плодово-ягідної продукції – 81,42%, а сільськогосподарські підприємства – трохи більше 400 тис. т – 18,58% відповідно.

У 2015 році Україна мала негативне сальдо зовнішньої торгівлі плодами. За минулий рік Україна експортувала плодово-ягідної продукції на суму 154 млн. дол. США, в той час, коли імпорту досягнув позначки в 465 млн дол. США. Продукти, які переважно ввозяться до нас – цитрусові і банани хоча, також, має місце імпорту традиційних для вітчизняного виробництва фруктів, таких як яблука, груші, персики та ін.

Суттєвою проблемою для нашої країни є невідповідність споживання даної продукції визначеним раціональним нормам: при необхідному обсязі 90 кг/особу в рік фактичне споживання плодів і ягід становить близько 45 кг на рік. Населенням Сумської області у 2014 році було спожито 46,3 тис. тонн плодів та ягід, що розрахунково на одну особу становило лише 41 кілограм плодів і ягід.

Як справедливо зазначає Гуторов О. І. [1, с. 12] в період реформування аграрного сектора економіки України стан і тенденції розвитку садівництва свідчать про поступове зменшення його значення. Сприятливі умови розміщення галузі, її агресивний потенціал використовуються не повністю, що призводить до перетворення цієї важливої галузі на другорядну та занепадаючу.

Слід констатувати, що за період 2011-2015 років плодово-ягідні насадження на Сумщині займали площу 3,2 тис. гектарів. Середнє валове виробництво в цей період становило 15,7 тис. тонн, урожайність – 48,1 ц/га. Майже п'яту частину

в структурі плодово-ягідних насаджень займали ягідники. Загальна площа таких насаджень становила 624,2 гектарів, у тому числі суніці, полуниці – 206,3 гектарів, малини – 140 гектарів, смородини – 7,3 гектарів та агрусу – 20,2 гектарів.

Обсяг виробництва плодово-ягідної продукції за останні п'ять років коливався від 13,9 тис. тонн у 2012 році до 17,2 тис. тонн – у 2015 році. За підсумками 2015 року було вироблено продукції зерняткових культур в обсязі 9,5 тис. тонн, що становить 55,1% від загального виробництва.

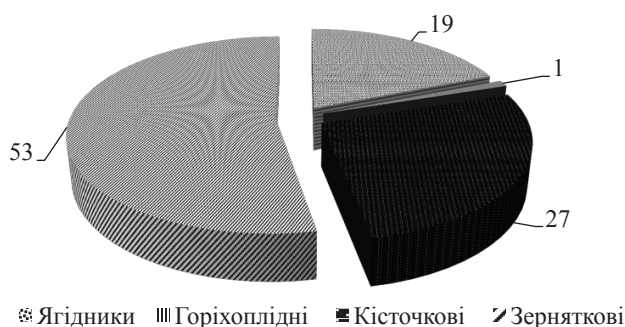

Рис. 1. Структура площ, зайнятих плодово-ягідними насадженнями в Сумській області в 2015 році, %

Джерело: дані Департаменту агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації

У свою чергу продукції кісточкових насаджень зібрано 4,5 тис. тонн (26,3% загального виробництва), серед яких найбільш урожайними виявилися плодови насаджень слив та вишень; ягідники забезпечили 3,1 тис. тонн продукції (18%), де домінували полуниця та суніця, які забезпечили 51% валового збору ягідних культур, решта – малина та смородина.

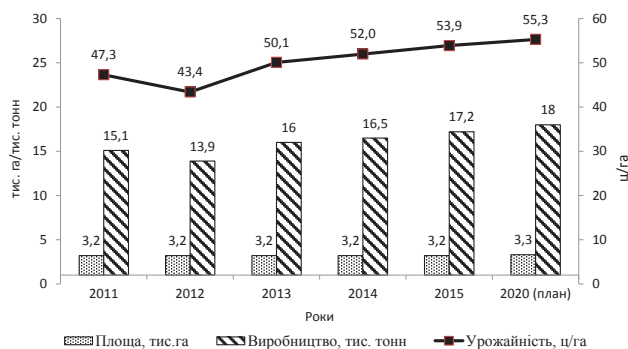

Рис. 2. Динаміка вирощування плодово-ягідних культур у всіх категоріях господарств Сумської області

Джерело: дані Департаменту агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації

Сумська область має резерви для підвищення ефективності господарської діяльності за рахунок збільшення обсягів вироб-

ництва продукції та підвищення урожайності плодово-ягідних культур. На Сумщині до 85% плодово-ягідної продукції виробляється в господарствах населення, в той же час діють такі потужні підприємства, як ФГ Самохвалов, ПРАТ «Сад» та інші.

Аналіз балансу плодів і ягід у господарствах населення Сумської області показує, що власне виробництво не в повній мірі забезпечує потребу споживання населення в цій продукції. Основний обсяг продукції садівництва забезпечується за рахунок ввезення з інших регіонів та імпорту з-за кордону.

У рамках дослідження було проведено опитування споживачів плодово-ягідної продукції з метою виявлення конкурентних переваг продукції власного виробництва та формування основних завдань по забезпеченню конкурентоспроможності. Дослідження проводилося в рамках роботи наукового гуртка кафедри статистики, АГД та маркетингу Сумського національного аграрного університету. В опитуванні взяли участь 412 мешканців області, з яких 54% представляли місто Суми, а 46% інші населені пункти. Дослідження показало, що переважна більшість опитаних (72%) купують продукцію садівництва і лише 28% споживають плоди і ягоди власного виробництва. Опитування надало нам можливість сформувати карту вибору споживача, якою він керується при покупці даного виду товару. Так, для 36% головним критерієм покупки продукції садівництва є її якість, для 26% – ціна, для 18% здатність до зберігання, для 13% – зовнішня привабливість продукту, і для 7% – широта асортименту.

Додаткове дослідження методом фокус-груп показало, що в переважній більшості споживачі не володіють інформацією про те, де вироблені плоди і ягоди, які вони споживають. Проте, за умови вибору вони б надали перевагу продукції місцевого виробника. Серед конкурентних переваг, які їй притаманні споживачі виділяють кращі смакові властивості та дешевшу ціну. Відповідаючи на питання «Що не задовольняє споживачів у продукції місцевого виробника?», респонденти відмітили сезонність її реалізації та недостатню зовнішню привабливість.

Таким чином, за умови створення системи конкурентних переваг, основою якої має стати політика розподілу товару (дистрибуція, зберігання, умови продажу тощо), місцеві виробники можуть розширити власний сегмент ринку.

У зв'язку з цим в обласну програму розвитку агропромислового комплексу та сільських територій доцільно включити реалізацію таких завдань, як:

- забезпечення населення області якісними фруктами та ягодами, що безпечні для здоров'я;
- залучення інвестицій у розвиток агропромислового комплексу та сільських територій області;
- розвиток інфраструктури ринку ягідництва області;
- популяризація якісної продукції місцевих товаровиробників продукції садівництва та підвищення її конкурентоспроможності.

Дослідження групи розробників «Програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Сумської області на період до 2020 року» вказують на те, що досягнення

Таблиця 1

Баланс плодів і ягід по Сумській області у 2014 році, тис. т

Запаси на початок року	Вироблено		Інші надходження	Продано на ринках	Реалізовано за іншими напрямками	Витрачено на споживання	Запаси на кінець року	Різниця між виробництвом і споживанням
	Господарства населення	С.-г. підприємства						
1	2	3	4	5	6	7	8	9=2+3-7
2.4	14.0	2.5	38.4	1.0	5.2	46.3	2.3	29.9

Джерело: складено на основі даних [11]

поставлених завдань можливо досягти шляхом залучення інвестиційних коштів для проведення реконструкції плодосховища потужністю 800 тонн. Крім того, необхідно залучення інвестиційних коштів з метою запровадження зрошувальних систем на площі 25 гектарів. Важливою складовою розвитку галузі садівництва регіону є надання фінансової підтримки з обласного бюджету для створення комунальних підприємств з вирощування плодово-ягідних культур та переробки плодово-ягідної продукції;

Для створення комунальних підприємств з вирощування плодово-ягідних культур та переробки плодово-ягідної продукції передбачається здійснення фінансової підтримки з обласного бюджету. Фінансування комунальних підприємств передбачається за рахунок коштів обласного бюджету, а також коштів об'єднаних територіальних громад, де і заплановано їх організацію.

Умовний розрахунок витрат (з розрахунку на одне комунальне підприємство) вказує, що орієнтовна сума фінансової підтримки з обласного бюджету має становити:

1 рік – 100 тис. грн., які планується використати на придбання саджанців та закладку садів та ягідників. (Вартість одного саджанця – 5-6 грн. Кількість саджанців на 1 га – 8 тис. Орієнтовна площа малини – 2-3 га).

2 рік – 500 тис. грн., на будівництво цеху з переробки плодово-ягідної продукції. (Придбання та монтаж обладнання для сушки ягід, фруктів та овочів німецької фірми Hans Binder. Потужності обладнання вистачить як для сушіння власної сировини, так і для сировини, що буде закуплена у населення. Орієнтовна вартість обладнання становить близько 20 тис. євро).

3-4 роки – по 200 тис. грн. на розвиток виробництва, а саме установку обладнання для створення регульованого газового середовища. (Придбання та монтаж холодильного обладнання для зберігання ягід фірми МАС Системз. Регульоване газове середовище це технологія зберігання, при якій знижується вміст кисню і збільшується вміст CO₂ (придушення дозрівання і процесів старіння плоду, при цьому, зберігаючи їх смак і якість). В умовах РГС багато плодів зберігаються в 2-4 рази довше, зокрема малина зберігається – 30 днів, смородина 42 доби).

Решту витрат пропонується включити до бюджету безпосередньо об'єднаних територіальних громад, які і утворюють вказані комунальні підприємства. За підсумками реалізації Програми на Сумщині передбачається створення в області 10 комунальних підприємств з вирощування плодово-ягідних культур та переробки плодово-ягідної продукції, створення додаткових робочих місць, наповнення місцевих бюджетів, забезпечення потреби споживання населенням області якісною плодово-ягідною продукцією власного виробництва.

Одним з основних стимулюючих чинників розширення вітчизняного промислового виробництва є всебічна підтримка держави в межах заходів, затверджених СОТ. Особливо важливою є підтримка так званих «зеленого» та «жовтого» коштів, що передбачають заходи, не пов'язані з торгівлею і виробництвом, а також заходи внутрішньої підтримки з непрямым впливом, зокрема: наукові дослідження, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування, сприяння збуту плодово-ягідної продукції через збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації; забезпечення гарантованого доходу товаровиробникам та удосконалення землекористування, сприяння структурній перебудові виробництва, дотації на плодово-ягідну продукцію, компенсація частини витрат на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, цінова підтримка, піль-

гове кредитування товаровиробників, списання боргів, пільги на транспортування плодово-ягідної продукції тощо.

У зв'язку з цим у «Програму розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Сумської області на період до 2020 року» пропонується включення проведення майстер-класів, тематичних семінарів, нарад у форматі «круглих столів» з питань запровадження у виробництво наукових і практичних розробок Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України та Сумського національного аграрного університету в селекції та насінництві ягідних культур, технологій їх вирощування.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведені дослідження показують, що в досліджуваному регіоні, як і в цілому в Україні існує потенціал виробництва та реалізації продукції садівництва. Поступове зростання виробництва в перспективі може призвести до заповнення внутрішнього ринку вітчизняною продукцією в достатній кількості. У той же час, існує гостра необхідність регулювання конкурентних позицій виробників плодово-овочевої продукції на регіональному рівні. Запропоновано, реалізувати конкурентні переваги галузі через формування реальної програми розвитку регіону та виконання зазначених в ній позицій, зокрема створення комунальних підприємств по виробництву та переробці плодів та ягід. Саме такий підхід призведе до комплексного забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад: створення робочих місць, збільшення податкових надходжень, переробка надлишків продукції у населення.

Література:

1. Гуторов О. І. Теоретико-методичні аспекти визначення економічної ефективності та конкурентоспроможності садівництва на маркетингових засадах / Гуторов О. І., Гуторова О. О. // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2015. – № 162. – С. 11-19.
2. Данько Ю. І. Розвиток маркетингу як напрямку формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств // Збірник наук. праць ПДАТУ. 2009. Вип. – 2009. – Т. 17. – С. 178-180.
3. Красноручий О. О. Структура систем розподілу продукції на ринках продовольства та сільськогосподарської продукції // Вісник СНАУ. Сер. «Економіка та менеджмент». 2008. Вип. – Т. 4. – № 28. – С. 43-48.
4. Нестерчук Ю. О. Економічне обґрунтування інноваційно-інтенсивних систем ведення садівництва / Нестерчук Ю. О., Тупчий О. С. // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2015. – № 87 (2). – С. 96-106.
5. Сало І. А. Теоретичні аспекти циклічності розвитку ринку плодів в Україні // Садівництво. – 2015. – № 69. – С. 207-214.
6. Сало І. А. Вітчизняний ринок плодів з погляду класичної ринкової економіки / Сало І. А. / Садівництво. – 2015. – № 70. – С. 201-208.
7. Сало І. А. Розвиток ринку плодів в Україні: [монографія] / І. А. Сало. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 394 с.
8. Уланчук В. С. Споживчий ринок плодово-ягідної продукції: стан та перспективи розвитку / Уланчук В. С., Аніщенко Г. Ю. // Вісник економічної науки України. – 2011. № 1. – С. 56-171.
9. Україна входить у ТОП-50 світових виробників фруктів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrsadprom.org/blog/ukrayina-vhodyt-u-top-50-svitovyh-vyrobnykiv-fruktiv/>
10. Програма розвитку садівництва України на період до 2025 року [Електронний ресурс]. Наказ Міністерства аграрної політики України від 21.07.2008 р. № 444/74. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?7528>.
11. Баланс та споживання основних продуктів споживання: Статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. – Київ: Державна служба статистики України, 2015. – 55 с.

Данько Ю.И. Перспективы реализации конкурентных преимуществ предприятий-производителей продукции садоводства на мезоуровне

Аннотация. В статье проведен анализ развития отрасли садоводства в Украине и Сумской области. Предложен комплекс мер по реализации конкурентных преимуществ предприятий-производителей продукции садоводства на мезоуровне. Обосновано место коммунальных предприятий в стратегии развития садоводства региона.

Ключевые слова: система обеспечения конкурентоспособности, продукция садоводства, плоды и ягоды, программа развития.

Danko Y.I. Prospects of realization of competitive advantages for company-producers of horticultural products at the mesolevel

Summary. The article analyzes the situation of horticulture industry in Ukraine and Sumy region. The author proposes to hold a set of measures to create a system to ensure the competitiveness of enterprises-producers of horticulture at the meso level. The author substantiates the place municipal enterprises in the region's horticultural development strategy.

Keywords: system for ensuring competitiveness, production horticulture, fruits and berries, program development.

*Швед Т.В.,**старший викладач кафедри економічної теорії,
Національний університет харчових технологій**Біла І.С.,**к.е.н, доцент,**доцент кафедри економічної теорії,**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено питанням державного регулювання як напрямку забезпечення розвитку підприємств олійно-жирової галузі України в умовах глобалізації. Визначено напрями впливу в рамках конкурентної та зовнішньоекономічної політики держави, здатні вирішити деякі проблеми розвитку підприємств цієї галузі в умовах глобалізації.

Ключові слова: державне регулювання, розвиток підприємств, глобалізація, олійно-жирова галузь, конкурентне середовище, зовнішньоекономічна діяльність.

Постановка проблеми. Одним із напрямів впливу глобалізації на розвиток підприємств є зміна вагомості впливу держави в регулюванні підприємницької діяльності. Під впливом глобалізаційних змін роль і функції держави в регулюванні розвитку національних підприємств розвиваються, що призводить до протистояння національних економічних інститутів і глобального економічного середовища.

Олійно-жирова галузь України також знаходиться під впливом держави. Однак розвиток зазначеної галузі характеризується низкою проблем, які, з одного боку, не дають змоги виявити потенціал даної галузі в системі національної економіки, а з іншого – зумовлюють необхідність впливу держави, враховуючи її особливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки населення країни та, що важливо, значний мультиплікативний вплив на розвиток суміжних галузей та сфер виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні питання, присвячені проблемам державного регулювання, знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних учених: В. Бодрова, З. Варналія, Л. Воротиної, Л. Дідківської, Я. Жаліла, В. Кредісова, О. Кужель, І. Кузнецової, І. Михасюка, І. Самойлової, С. Сафронова та ін. Цими науковцями висвітлено методологічні питання регулювання державою економіки та меж її втручання, запропоновано певні важелі механізму впливу держави на економіку в цілому та підприємницький сектор зокрема. Теоретико-методичні та прикладні аспекти розвитку підприємств знайшли своє відображення у дослідженнях Р. Акоффа, О. Амоші, М. Афанасьєва, А. Воронкової, В. Герасимчука, М. Кизима, М. Короткова, О. Коршунової, Ю. Погорєлова, В. Пономаренка, Р. Сайфуліна, О. Тридіда, А. Шеремета та ін. Вченими розглянуто фундаментальні основи розвитку підприємств, доведено необхідність ефективного розвитку підприємств як важливого компонента ринкової економіки, сформовано засади ефективного управління розвитком підприємства. Проблематикою

харчової промисловості, у тому числі олійно-жирової галузі, займаються О. Алімов, В. Андрійчук, П. Боршевський, О. Бутнік-Сіверський, Л. Дейнеко, А. Заїнчковський, М. Ісаєва, С. Капшук, В. Каретнікова, Д. Крисанов, П. Купчак, В. Кухта, О. Маноїленко, Т. Мостенська, Т. Олійник, М. Присяжнюк, О. Раєвська, П. Саблук, І. Сингаївський, Л. Страшинська, Файзов, О. Шпичак та ін., які досліджують стан та особливості розвитку галузей харчової промисловості, проблеми стратегічного розвитку продовольчого ринку в інтеграційних умовах, особливості функціонування і розвитку олійно-жирової галузі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість опублікованих праць та їх наукову цінність, чимало прикладних аспектів проблематики потребують подальших досліджень. Доцільним є дослідження питання забезпечення розвитку підприємств олійно-жирової галузі України в умовах глобалізації за допомогою інструментарію державного впливу.

Мета статті полягає у розгляді прикладних питань державного регулювання підприємств олійно-жирової промисловості України як одного із напрямів забезпечення їх подальшого розвитку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олійно-жирова галузь України є однією з провідних та мобільних в агропромисловому комплексі країни. Її внесок у національну економіку характеризується модернізацією обладнання, використанням сучасних ресурсозберігаючих технологій, широким асортиментом продукції, високим рівнем конкурентоспроможності, значною інвестиційною привабливістю. Основними проблемами розвитку підприємств олійно-жирової галузі України, на нашу думку, є: високий рівень монополізації галузі, що призводить до необґрунтованого завищення цін, використання нечесних методів конкурентної боротьби та недозавантаженості виробничих потужностей; недостатня інноваційно-інвестиційна спрямованість підприємств олійно-жирової галузі, яка не дає змоги повністю виявити весь потенціал цієї галузі харчової промисловості, та слабо розвинута система зберігання і транспортування олійно-жирової продукції в Україні, що позбавляє мобільності у зміні цін.

Означені проблеми можуть бути вирішені як на рівні окремих підприємств, так і на рівні держави як важливого суб'єкта економічної системи. Під державним регулюванням розвитку підприємства розуміємо діяльність держави щодо створення економічних, соціальних, правових умов та конкретних механізмів їх реалізації, необхідних для забезпечення кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства, створення

можливостей використання наявного потенціалу підприємства та досягнення ним певного рівня конкурентоспроможності. Основними напрямками державного регулювання розвитку підприємства можна вважати: вплив на конкурентне середовище, сформованого як національними, так і іноземними суб'єктами; вплив на інноваційну діяльність суб'єктів господарювання; вплив на інвестиційну активність підприємств та вплив на зовнішньоекономічну діяльність підприємств.

Глобалізація є тривалим процесом інтеграції національних економік світу, виступає складним явищем їх взаємозалежності, що виникає у зв'язку з обміном товарів і послуг та потоками капіталів. Глобалізаційні умови є важливим фактором зовнішнього середовища, але їх наявність зумовлює необхідність здійснення оптимізації її впливів, у тому числі за рахунок державного регулювання. В умовах глобалізації, на наше переконання, відчутними напрямками впливу держави на підприємства олійно-жирової галузі, які здатні забезпечити їх розвиток, є вплив на конкурентне середовище та зовнішньоекономічну діяльність.

Одним із засобів впливу держави на конкурентне середовище є сертифікація та стандартизація продукції, які є дієвими механізмами управління якістю продукції для досягнення високого рівня її конкурентоспроможності. Під стандартизацією розуміють установлення єдиних правил та норм із метою впорядкування діяльності в певній галузі. Результати стандартизації відображаються у спеціалізованій нормативно-технічній документації, основними видами якої є стандарти та технічні умови. Останні являють собою обов'язкові норми якості продукції і способи їхнього досягнення (набір показників якості, рівень кожного з них, методи і способи вимірювання, випробувань, маркування, упакування, транспортування та зберігання продукції). Відповідність продукції вимогам міжнародних стандартів якості набуває особливого значення в глобалізаційних умовах. Досвід здійснення міжнародної торгівлі свідчить, що безсертифікатна продукція оцінюється на світовому ринку у три-чотири рази дешевше [1].

Питання якості продукції підприємств олійно-жирового комплексу України є на сьогодні однією з важливих проблем його розвитку. Особливістю діючої системи державного регулювання якості та безпечності харчової продукції є наявність декількох державних установ, відповідальних за цей напрям діяльності, зокрема: Департаменту технічного регулювання та метрології; Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів; Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України; Державної санітарно-епідеміологічної служби України; Українського науково-дослідного і навчального центру проблем стандартизації, сертифікації та якості, а також низки громадських організацій із захисту прав споживачів та тестуючих лабораторій [2, с. 104]. Останнє, зрозуміло, створює конфлікти між експортерами та споживачами.

Перешкодою для розвитку вітчизняних підприємств олійно-жирової галузі є невідповідність системи технічного регулювання в Україні вимогам СОТ та ЄС. Визначення якості насіння соняшнику за вітчизняними стандартами лише частково відповідає міжнародним стандартам (ISO), а тому не може забезпечити вимоги міжнародних контрактів на стандартних умовах FOSFA (Федерації асоціацій торгівлі олійними, насінням олійних культур та жирами) та GAFTA (Міжнародної асоціації торгівлі зерновими та кормами). Так, за показниками вмісту олії у насінні соняшнику результати зазначені у міжнародних сертифікатах перевищують указані у вітчизняних

на 2–9 одиниць (46–51% вмісту олії проти 42–44%), за показником кислотності – на 0,7–2 одиниці (0,3–2,2 краплин КОН проти 1–4,2 краплин КОН). Такі розбіжності значно збільшують утрати вітчизняних експортерів – 3–10,5% від ціни за перевищення вмісту олії (стандартний вміст олії в експортному контракті – 44%), а за перевищення показника кислотності – до 7% від ціни [3, с. 20–22; 4].

Крім того, наявність проблем з оптимізацією системи транспортування та диверсифікацією ризиків призводить до погіршення якості олій, кількісних утрат продукції, збільшення часу для її відвантаження. Актуальним і досі залишається переорієнтація вітчизняних підприємств на виробництво, а отже і на експорт, рафінованої дезодорованої фасованої олії замість нерафінованої [5, с. 71]. Вимоги до сертифікації не тільки продукції, але й виробничого процесу зумовлюють низькі темпи зростання експорту рафінованої олії.

Для гармонізації національних стандартів відповідно до законодавства ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів у 2014 р. вступив у дію Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», що має на меті забезпечення високого рівня захисту інтересів споживачів, а також створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції харчової промисловості. Законом передбачається впровадження в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки й якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР; уточнення термінології, видів правопорушень та адекватності міри покарання; створення єдиного контролюючого органу у сфері безпеки харчових продуктів; скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС; упровадження європейських принципів регулювання ГМО, зокрема в частині реєстрації джерел ГМО, а не продуктів, вироблених із них.

У результаті підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС Україна отримала змогу відновити втрачену частку експортного потенціалу на ринку соняшникової олії і розширити обсяги експорту іншої олійно-жирової продукції. Постачання олійно-жирової продукції на європейський ринок стало здійснюватись відповідно до виконання вимог установлених режимів. За використання першого режиму – ГСП (Генеральної системи преференцій) експортована вітчизняна продукція повинна супроводжуватись сертифікатом походження за формою А. Для даного експортного режиму існує своя система обмежень – квоти і мита. За використання другого преференційного торговельного режиму продукція повинна супроводжуватись сертифікатом походження за формою EUR.1, для якого теж існує своя система обмежень. Підприємство-експортер повинен проаналізувати обмеження обох режимів і обрати для себе кращий. Зауважимо, що стосовно продукції олійно-жирової галузі автономний преференційний торговельний режим обмежень не має [6, с. 11].

Крім того, прискорення гармонізації карантинних та фітосанітарних норм до міжнародних вимог дасть змогу усунути технічні бар'єри в торгівлі та забезпечити конкурентоспроможність продукції олійно-жирової галузі, що можливе за рахунок скорочення терміну видачі карантинного сертифікату до 24 годин після завершення завантаження транспортного засобу відповідно до змін і доповнень до Закону України «Про карантин рослин». Для цього варто скасувати видачу сертифікату якості зерна та продуктів його переробки, передбачивши лише видачу сертифікату якості, якщо зерно

та продукти його переробки придбані за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів або за вимогою однієї зі сторін договору (контракту) і виключити шрот (макуху) з переліку товарів, які підлягають державному контролю.

Система державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств складається з національного законодавства, що регулює експортно-імпортні операції, та торговельних угод держави з урядами інших країн. Головним інструментом державного регулювання діяльності олійно-жирової галузі є відсоткова митна ставка на експорт насіння олійних культур, насамперед на насіння соняшнику. Вперше експортне мито на насіння соняшнику було запроваджено у січні 1993 р. за ставкою 30% терміном дії до грудня 1993 р. відповідно до положення Декрету КМУ від 11.01.93 № 3-93. У наступні роки експортне мито не застосовувалось, що негативно вплинуло на загальний стан олійно-жирової галузі України. Так, у 1998 р. з 2,3 млн т валового збору насіння соняшнику було експортовано майже половину – 0,9 млн. т, що призвело до виникнення дефіциту олійної сировини для переробки на внутрішньому ринку і, як наслідок, закупівлі насіння соняшнику з Аргентини і Туреччини за більш високими цінами. Для відновлення галузі та завантаження виробничих потужностей вітчизняних олійно-жирових підприємств (рівень завантаження виробничих потужностей становив 54%) було впроваджено експортне мито на насіння соняшнику в розмірі 23%. Протягом вересня 1999 р. – липня 2000 р. виробництво соняшникової олії підприємствами харчової промисловості всіх форм власності збільшилось порівняно з аналогічним періодом попереднього сезону на 63%, експорт насіння соняшнику зменшився у 2,2 рази за одночасного зростання експорту соняшникової олії на 73% [7]. Таким чином, відбулися певна переорієнтація трейдерів з експорту насіння соняшника на експорт соняшникової олії та суттєве підвищення на неї внутрішнього попиту з боку населення внаслідок зниження роздрібних цін.

У 2001 р. експортне мито було зменшено до 17%, скасовано положення, за яким попередні ставки експортного мита повинні були діяти до липня 2002 р., та введено заборону на вивезення з митної території України насіння соняшнику, яке використовувалось в операціях із давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах. Такі заходи значно зменшили обсяг експорту насіння соняшнику та дали змогу переорієнтувати діяльність вітчизняних переробних компаній на виробництво олії всередині країни. Після вступу України до СОТ експортне мито на насіння соняшнику було знижено з 17% до 14% і з 01.01.2012 визначено на рівні 10% від митної вартості з поступовим зменшенням на 1% протягом 10 років до нульового рівня. Поряд із цим поступове зниження експортного мита замінюватиметься додатковим збором, який компенсуватиме різницю між відповідною щорічною ставкою мита та показником у 10% (сума мита і додаткового збору). Протягом 15 років (2012–2027 рр.) застосовуватиметься податок (а не експортне мито), еквівалентний діючому миту. Так, у перший рік (2012 р.) розмір експортного мита встановлено на рівні 9%, а додатковий збір – 1%; у подальшому мито – 8%, а додатковий збір – 2% відповідно. Таким чином, захисні заходи залишатимуться фактично незмінними.

Крім того, питання застосування експортного мита на соняшник є одним з найбільш складних у переговорах про зону вільної торгівлі Україна – ЄС. Вимога ЄС до України відмінити експортне мито на соняшник пов'язана з бажанням забезпечити свої олійно-жирові підприємства власною сировиною, оскільки

дефіцит насіння соняшнику в Євросоюзі становить близько 15 млн. т на рік. За результатами переговорного процесу встановлено домовленість щодо запровадження на 15 років після підписання Угоди механізму захисту експорту соняшнику, яким передбачено застосування, зокрема, й експортного мита. Таким чином, згідно з діючими на даний момент домовленостями, ЄС не вимагає термінового скасування експортного мита на насіння соняшнику. Напротивагу слід зазначити, що найбільші світові виробники насіння соняшнику та основні світові конкуренти України захищають свої інтереси з використанням експортного мита на насіння соняшнику: Аргентина збільшила його з 32% до 39%, у Росії діє мито у 20% на насіння всіх олійних культур.

У 2014 р. в Україні було запропоновано встановити вивізне (експортне) мито у розмірі 3% від митної вартості товару на олію соняшникову нерафіновану. У той час як Європейський Союз створює сприятливі умови для експорту українських товарів, зокрема олії соняшникової, та знімає ввізні мита під час їх увезення на територію цих країн, в Україні несподівано пропонується обмежити експорт олії соняшникової нерафінованої шляхом запровадження експортного мита. Європейський Союз уже запровадив для України режим автономних торговельних преференцій: одностороннє (з боку ЄС) скасування ввізних мит, яке стосується 94,7% від усього обсягу промислових товарів та 83,4% сільськогосподарських товарів та харчової продукції, що імпортуються Євросоюзом з нашої держави.

Більшість вітчизняних фахівців ринку олійних культур та олії негативно оцінюють наслідки відміни мита на функціонування олійно-жирової галузі, серед яких: недозавантаженість виробничих потужностей унаслідок зростання експорту насіння соняшнику, скорочення пропозиції олійної продукції на внутрішньому ринку, зменшення частки України як експортера соняшникової олії, вірогідність увезення олії в Україну з ЄС по європейських цінах, що призведе до зростання цін на олію на внутрішньому ринку приблизно на 70%, а на продукцію з використанням олії (майонези, маргарини) – на 130–150% та зростання ціни шроту, що зумовить зростання цін на продукцію тваринництва [8]. Такі дії можуть призвести до втрати Україною зовнішніх ринків збуту та її лідируючих позицій на ньому. Нашу нішу на зовнішньому ринку соняшникової олії займе основний конкурент – Російська Федерація, яка поставляє щорічно 1,5–2,0 млн. т олії соняшникової на експорт. Багато науковців передбачали, що впровадження експортного мита негативно вплине на позицію України на світовому ринку олійних культур і позбавить конкурентних переваг на ринку рослинних олій.

Прибічники введення мита бачать позитив ще й у тому, що це зможе підняти закупівельні ціни на олійно-жирову сировину та продукцію і підвищити доходи агрогосподарств. Проте в цілому вигоди окремих учасників ринку будуть незначними порівняно з втратами держави в цілому, тому остання має вести гнучку політику щодо обмеження експорту насіння соняшнику та соняшникової олії: чи залишити 10%-ве мито, що діє зараз, чи встановити квоту залежно від кон'юнктури світового ринку на соняшникове насіння і продукцію, що з нього виробляється.

Як зазначалось вище, значну частину експорту продукції олійно-жирової галузі становить олійна сировина, зокрема насіння сої та ріпаку. Протягом 2010–2014 рр. частка експорту сої у валовому зборі становила в середньому 50%, частка експорту ріпаку у валовому зборі – 95%. Отже, відбувається безперешкодний і масовий експорт олійної сировини, що призво-

дить до втрат держави. Із метою обмеження експорту ріпаку та сої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України було розроблено законопроект про введення експортних мит на олійні з 1 січня 2012 р., яким пропонувалися такі мита: соняшникова олія – 10%, але не менше 84 євро/т; соя – 12%, але не менше 33 євро/т; ріпак – 9%, але не менше 15 євро/т. Однак даний законопроект не був прийнятий. Уведення державного регулювання експорту сої та ріпаку дало б змогу уникнути підприємствами олійно-жирового комплексу негативного впливу фактора сезонного недозавантаження переробних потужностей і отримувати конкурентну перевагу в період виходу на світові олійні ринки з продукцією нового урожаю. У 2014 р. потужності олійно-жирових підприємств із переробки насіння олійних культур становили 14,5 млн. т на рік із тенденцією до подальшого зростання, що дає змогу повністю переробити вирощений в Україні врожай. Окрім того, щоб пом'якшити вплив експортного мита на прибутковість сільськогосподарських виробників, держава може встановити чіткі мінімальні ціни на насіння олійних культур [9, с. 37–38].

Ще одним засобом впливу держави на зовнішньоекономічну діяльність вітчизняних підприємств є квотування та ліцензування. Так, протягом 2007–2008 МР унаслідок зростання світового попиту на соняшникову олію та зменшення валових зборів насіння соняшнику зросли ціни на соняшникову олію, що призвело до зростання оптової ціни на соняшникову олію в Україні в 1,5 рази (із 6 400 грн. за 1 т до 9 200 грн. за т протягом означеного періоду) [10]. Із метою стримування внутрішніх цін на соняшникову олію в 2008 р. розмір експортної квоти був визначений у обсязі 300 тис. т (пізніше збільшений до 500 тис. т). Такі обмеження в умовах зростання світових цін на соняшникову олію призвели до значних утрат підприємствами олійно-жирової галузі та призупинення роботи багатьох із них, що засвідчило неефективність квотування та ліцензування експортних поставок соняшникового насіння та олії.

Іншою важливою складовою частиною системи державного регулювання експортної діяльності підприємств олійно-жирової галузі є податкові преференції, а саме нульова ставка експортного ПДВ, яка була впроваджена з метою підтримки експортно-орієнтованих галузей, відповідного покращання торговельного балансу та збільшення валютних надходжень.

Оскільки експортні операції є об'єктом обкладення ПДВ, експортер має право на бюджетне відшкодування сум ПДВ, сплачених постачальникам. Платники ПДВ за документального підтвердження фактичної реалізації товару за митною територією України та надані експортні розрахунки експортного відшкодування за наслідками податкового періоду мають право на отримання такого відшкодування протягом 30 календарних днів із дня пред'явлення документів.

Експортер олійно-жирової продукції має право на компенсацію податку і не включає його в ціну товару, що створює йому певні переваги в зовнішній торгівлі порівняно з підприємствами інших країн, де немає даної преференції. Означене здатне підвищити прибутковість експорту і сприяти його розвитку. Проте використовуваний в Україні механізм відшкодування ПДВ виявився хибним, оскільки саме в цій сфері «відмиваються» величезні кошти, тобто податок відшкодовують тим уявним експортерам, які здійснювали експортні операції на папері [11, с. 90–91].

За даними Асоціації «Укроліяпром», у 2014 р. заборгованість держави перед підприємствами олійно-жирової галузі через неповернення експортного ПДВ становила близько 1,7 млрд. грн. [7]. Протягом 2014 р. найбільшими

аграрними компаніями, до яких входять підприємства олійно-жирової галузі, що отримали відшкодування ПДВ із державного бюджету, були: «Кернел Груп» із сумою відшкодування у розмірі 1,233 млрд. грн., «Креатив» (0,704 млрд. грн.), «Миронівський хлібопродукт» (0,526 млрд. грн.) та «Каргілл» (0,479 млрд. грн. [12]. Для припинення подібних явищ взаєморозрахунки з ПДВ під час експортних операцій були організовані через митні органи, які можуть відстежити дійсний рух товару.

Порядок отримання права на автоматичне бюджетне відшкодування має й інші недоліки: занадто жорсткі критерії автоматичного відшкодування, одним з яких є наявність у структурі загального обсягу поставок за дванадцять послідовних звітних податкових періодів (місяців) не менш 40% операцій, до яких застосовується нульова ставка. Виконання даного критерію є практично неможливим, що призводить до затримки відшкодування сум ПДВ із бюджету, тобто обмежує можливості підприємств олійно-жирової галузі до розширення діяльності. Крім того, для отримання права платником ПДВ на автоматичне бюджетне відшкодування необхідним є перевищення середньої заробітної плати на підприємстві не менше ніж у 2,5 рази рівня мінімальної заробітної плати у кожному з останніх чотирьох звітних податкових періодів (кварталів). На наше переконання, встановлення таких завищених критеріїв отримання права на автоматичне бюджетне відшкодування негативно позначається на результатах господарської діяльності підприємств олійно-жирової галузі, оскільки не відбувається поповнення обігових коштів, які потрібні для формування доходу підприємства.

Висновки. Отже, напрямками забезпечення розвитку підприємств олійно-жирової галузі України в умовах глобалізації є такі:

- 1) у рамках впливу на конкурентне середовище:
 - гармонізація національних стандартів відповідно до законодавства ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів, що дасть можливість підприємствам галузі збільшити обсяги експорту олійних культур, а головне, кінцевої продукції – шроту та олії – та підвищити рівень їх прибутковості за рахунок надходження валютної виручки від реалізації експортованої продукції;
 - прискорення гармонізації карантинних та фітосанітарних норм до міжнародних вимог для підприємств олійно-жирової галузі з метою усунення технічних бар'єрів у торгівлі та забезпечення конкурентоспроможності продукції олійно-жирової галузі, що дасть змогу зменшити логістичні витрати підприємств галузі і, як наслідок, підвищити рівень прибутковості;
- 2) у рамках впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємств:
 - уведення експортного мита на насіння сої та ріпаку з метою нівелювання негативного впливу сезонного недозавантаження виробничих потужностей підприємств олійно-жирової галузі та отримання конкурентної переваги в період виходу на світові олійні ринки, що дасть змогу зменшити обсяги вивозу насіння сої та ріпаку, змусить збільшити обсяги переробки олійного насіння підприємствами олійно-жирової галузі та переорієнтувати свою діяльність з експорту сировинної продукції на виробництво та експорт кінцевої продукції – олії та шроту;
 - зміни в системі квотування та ліцензування продукції за рахунок оптимізації зусиль держави в даному напрямі з урахуванням рівня розвитку галузі та кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків олійно-жирової продукції із рівнем установлених квот та вимогами до ліцензування продукції;

– встановлення оптимальних критеріїв для підприємств олійно-жирової галузі щодо отримання прав на автоматичне бюджетне відшкодування та відмова від невинуватених преференцій окремим експортерам, що збільшить обігові кошти та рівень прибутковості.

Визначення соціально-економічного ефекту від запропонованих вище напрямів забезпечення розвитку підприємств олійно-жирової галузі України в умовах глобалізації стане предметом нашого подальшого дослідження.

Література:

- Біла І.С. Державне регулювання підприємництва у трансформаційній економіці України: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / І.С. Біла. – К., 2011. – 255 с.
- Крисанов Д.Ф. Якість і безпечність харчової продукції / Д.Ф. Крисанов // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 103–119.
- Бернадська В.О. Аналіз наслідків впровадження актів *acquis communautaire* у законодавство України в сфері виробництва продукції рослинного походження / В.О. Бернадська. – К.: Державний департамент з питань адаптації законодавства, 2009. – 107 с.
- The Global Competitiveness Report 2012-2013 // World Economic Forum, 2013. – 545 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf.
- Дуранова Т.А. Формування ринку олійно-жирової продукції в Україні / Т.А. Дуранова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – Вип. 3(43). – С. 67–72.
- Бевзюк Т.С. Асоціація з ЄС: нові можливості для українських виробників масложирової продукції / Т.С. Бевзюк // Масложировий комплекс. – 2014. – № 2(45). – С. 11–13.
- Офіційний сайт асоціації «Укроліапро» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukroliaprom.org.ua>.
- Украина. Отмена пошлины на экспорт семян подсолнечника еще больше ужесточит конкуренцию за сырье на внутреннем рынке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukragroconsult.com/data/news/otmena-poshliny-na-eksport-semyan-podsolnechnika-esche-bolshe-uzhestochit-konkurenciyu-zasyre-na-vnutrennem-rynke>.
- Антонюк П.О. Аналіз впливу державного регулювання на ринок олійно-жирової продукції в Україні / П.О. Антонюк, В.М. Лисюк, О.П. Антонюк // Економіка харчової промисловості – 2013. – № 2(18). – С. 34–39.
- Офіційне видання «АПК-інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1023853#.U7qQddGMTfy>.
- Прокопенко Н.С. Пріоритети вдосконалення застосування експортоорієнтованими підприємствами пільг при сплаті ПДВ та інших податків / Н.С. Прокопенко, П.О. Фененко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 1. – С. 89–93.
- Рейтинг аграрних експортерів-одержувачів відшкодування ПДВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/ua/ekonomika/show/rejting-agrarnih-eksporteriv-oderzhuvachiv-vidshkoduvannja-pdv>.

Швед Т.В., Белая И.С. Государственное регулирование как направление обеспечения развития предприятий масложировой отрасли Украины в условиях глобализации

Аннотация. Статья посвящена вопросам государственного регулирования как направления обеспечения развития предприятий масложировой отрасли Украины в условиях глобализации. Определены направления влияния в рамках конкурентной и внешнеэкономической политики государства, способные решить некоторые проблемы развития предприятий этой отрасли в условиях глобализации.

Ключевые слова: государственное регулирование, развитие предприятий, глобализация, масложировая отрасль, конкурентная среда, внешнеэкономическая деятельность.

Shved T.V., Bila I.S. State regulation as a way of ensuring development of oil-fat industry enterprises in Ukraine in the context of globalization

Summary. This article deals with the issues of state regulation of directions of ensuring development of oil-fat industry enterprises of Ukraine in the context of globalization. The directions under the influence of foreign trade and competition policy, are able to solve some of the problems of companies in this sector in the context of globalization.

Keywords: government regulation, development of enterprises, globalization, oil-fat industry, competitive environment, foreign trade activities.

Козін О.Є.,

аспірант кафедри економіки підприємств міського господарства,
Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. БекетоваОЦІНКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
АВТОТРАНСПОРТНИХ КОМПЛЕКСІВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. У статті представлено результати оцінки стану економічної безпеки автотранспортних комплексів регіонів України. В основу оцінки покладено запропоновану автором методику оцінювання, яка базується на визначенні рівня економічної безпеки автотранспортних комплексів регіонів (АТКР) України за двома функціональними складниками: виробничою й інфраструктурною компонентами. Зазначено, що найбільш доцільно виділяти високий, достатній, середній, низький рівні економічної безпеки для функціональних складників АТКР. Для достатнього рівня обґрунтовано нормативно рекомендовані значення інтегральних показників рівня економічної безпеки за виробничим та інфраструктурним складниками. Для регіонів України визначено стан економічної безпеки автотранспортних комплексів у 2014 р.

Ключові слова: регіон, автомобільний транспорт, автотранспортний комплекс, функціональні складники автотранспортних комплексів, економічна безпека, рівень економічної безпеки, стан економічної безпеки.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток регіонів України неможливо здійснити без становлення повноцінної розвинутої інфраструктури, яка забезпечує здійснення міжрегіональних і міжнародних економічних зв'язків. Важливим елементом такої системи виступає модернізована відповідно до європейських вимог транспортна система регіонів. Під час оцінки розвитку транспортної інфраструктури регіонів на особливу увагу заслуговують автотранспортні комплекси регіонів, визначальна роль

яких зумовлюється місцем і значенням автомобільного транспорту в реалізації завдання регіонального соціально-економічного розвитку: у більшості регіонів України саме автомобільний транспорт виступає лідером із перевезень пасажирів і вантажів, максимально забезпечуючи потреби у транспортних послугах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку транспортної інфраструктури, становлення сучасних транспортних комплексів займають значне місце у дослідженні регіональних економічних процесів. Питання модернізації та стратегічного розвитку дорожньо-транспортного комплексу розглянуто у працях Кудрицької Н.В. [1], Пашенко Ю.Є. [2], Прейгера Д.К. [3], Садловської І.П. [4], Собкевича О.В. [5], Шинкаренка В.Г. [6]. У розрізі досліджень регіональної економіки значна увага питанням функціонування автотранспортних комплексів приділена у працях Жовтяк Г.А., Пушкар Т.А. [7], Черноус О.І. [8]. Зокрема, у праці Пушкар Т.А. [11] визначено низку концептуальних питань формування системи економічної безпеки АТКР України. Стосовно питань економічної безпеки основну кількість досліджень присвячено безпосередньо питанням функціонування підприємств автомобільного транспорту [9; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, які розглядають питання економічної безпеки транспортних комплексів, функціонування безпосередньо автотранспортних комплексів, забезпечення й управління економічною безпекою автотранспортних підприємств, лишаються неопрацьованими питання визначення й оцінки економічної безпеки автотранспортних комплексів як частини регіональних господарських систем.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних і практичних засад оцінки стану економічної безпеки автотранспортних комплексів регіонів (ЕБ АТКР).

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінювання стану ЕБ АТКР базується на визначенні основних складників АТКР: виробничої компоненти, яка окреслює виробництво і надання автотранспортних послуг у регіоні, та інфраструктурної компоненти, яка визначає забезпеченість, рівень розвитку та стан дорожньо-транспортної інфраструктури. Стосовно кожної із компонент визначається саме рівень економічної безпеки як певний показник, який окреслює стан виробництва або забезпечення дорожньо-транспортною інфраструктурою відповідно до сучасних вимог здійснення автотранспортних перевезень пасажирів і вантажів, їх якості, безпеки та комфортності. Якщо оцінювати економічну безпеку АТКР, то доцільно визначати її стан як певний комплексний показник, який характеризує сукупність умов функціонування АТКР як єдиної господарської системи (рис. 1).

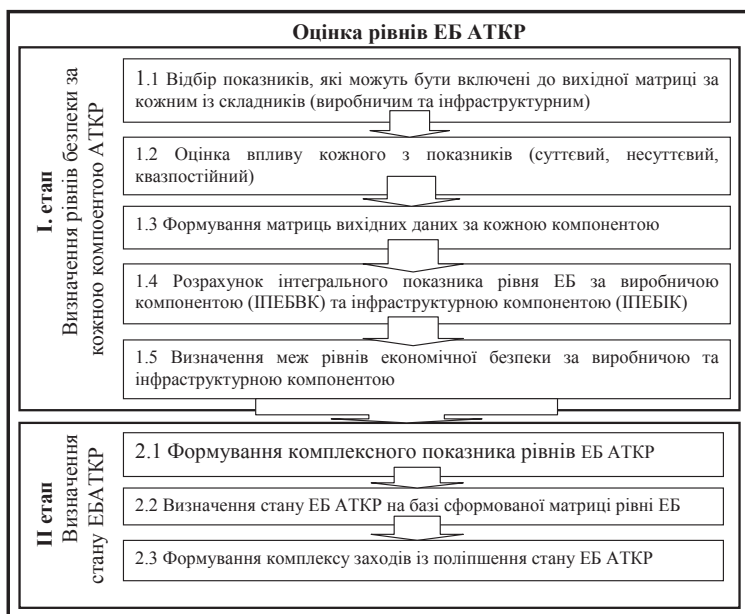

Рис. 1. Схема оцінки стану ЕБ АТКР

Вибір показників для вихідної матриці потребує деяких пояснень (перелік показників, що включено до вихідних матриць, представлено в табл. 1, 2. на прикладі еталонного регіону):

1. розрахунок стану ЕБ АТКР базується на статистичних даних, тому необхідною умовою є наявність даних офіційної статистики за певним показником за всіма регіонами;

2. оцінку стану ЕБ АТКР пропонується провести без урахування міст прямого підпорядкування – м. Київ і м. Севастополь. Такий підхід обґрунтовано метою дослідження – оцінити стан ЕБ саме регіональних АТК. Стосовно Києва і Севастополя більш доцільним є визначення міських автотранспортних комплексів, яким притаманна певна специфіка функціонування міст як соціально-економічних і соціокультурних систем. Низка показників регіональної статистики, що характеризують стан і розвиток АТКР, для м. Київ і Севастополь не фіксуються.

Важливим етапом оцінювання стану ЕБ АТКР є визначення меж, які окреслюють достатній рівень економічної безпеки за кожною компонентою.

Достатній рівень економічної безпеки за виробничою компонентою визначає такий стан АТКР, за якого створюються стратегічні можливості розвитку автомобільного транспорту в регіоні, зростання обсягів перевезення вантажів і пасажирів відповідної якості, підвищення конкурентоспроможності автотранспорту порівняно з іншими видами транспорту.

Достатній рівень економічної безпеки за інфраструктурною компонентою визначає такий стан АТКР, за якого створюються умови для розвитку дорожньої інфраструктури відповідно до сучасних вимог безпеки й якості автомобільних перевезень.

Під час визначення показників, які окреслять рівні ЕБ, пропонуємо ввести до матриці вихідних даних абстрактний «еталонний» регіон, значення кожного із показників вихідної матриці якого відповідає максимальному значенню серед усіх регіонів України в даному році (табл. 1, 2).

На основі таксономічних методів розрахунку інтегральних показників для «еталонного» регіону розраховуються значення інтегрального показника рівня ЕБ за виробничою компонентою (ІПЕБВК) та інфраструктурною компонентою (ІПЕБІК). Для цього у вихідні матриці за кожним із років було введено додатковий «еталонний» регіон.

Тобто вихідна матриця для визначення ІПЕБВК та ІПЕБІК достатнього рівня включає:

– у 2010–2013 рр. 26 регіонів України (крім м. Київ і м. Севастополь) і регіон-«еталон»;

– у 2014 р. 25 регіонів: 24 регіони України (крім м. Київ і м. Севастополь, а також АР Крим) і регіон-«еталон».

Розраховані значення ІПЕБВК та ІПЕБІК регіону-«еталону» стають основою визначення меж достатнього рівня ЕБ за виробничою та інфраструктурною компонентами (табл. 3).

Таблиця 1

Вихідні дані регіону-«еталону» за виробничою компонентою в 2010–2014 рр.

Рік	Питома вага автомобільного транспорту у перевезенні вантажів, %	Вантажооборот, млн. т.км	Середня відстань перевезення вантажів, км	Пасажирооборот, млн. пас. км	Кількість поїздок на 1 особу, поїздок	Пробіг вантажних автомобілів із вантажем, тис. км	Пробіг автобусів із пасажирами, тис. км	Витрати бензину на 100 км пробігу вантажних автомобілів, л/100 км	Витрати дизельного палива на 100 км пробігу вантажних автомобілів, л/100 км	Витрати бензину на 100 км пробігу автобусів, л/100 км	Витрати дизельного палива на 100 км пробігу автобусів, л/100 км	Перевезення вантажів, млн. т	Перевезення пасажирів, млн. ос.
2014	32,00	4564,40	494,00	4199,00	104,00	394592,70	149645,10	18,33	52,80	8,71	20,47	361,70	378,30
2013	29,80	4393,20	437,00	5581,00	111,00	269759,10	160226,10	7,91	46,15	8,32	18,43	376,10	479,30
2012	27,40	4198,60	346,00	5819,00	115,00	233816,80	224637,90	8,66	42,98	8,55	20,99	345,10	505,40
2011	28,40	4190,40	275,00	5714,00	118,00	220100,80	165521,10	9,25	38,97	9,24	17,56	355,90	521,10
2010	28,4	4147,40	275,00	5714,00	118,00	218991,00	165521,10	10,80	36,62	10,89	15,89	355,90	521,10

Таблиця 2

Вихідні дані регіону-«еталону» за інфраструктурною компонентою в 2010–2014 рр.

Рік	Довжина автомобільних доріг загальної користування	Щільність доріг із твердим покриттям	Автозаправні станції	Прийняття в експлуатацію доріг із твердим покриттям загальної користування	Прийняття доріг із твердим покриттям внутрішньогосподарського користування	Питома вага автомобільних доріг I категорії у загальній довжині доріг із твердим покриттям	Питома вага автомобільних доріг II категорії у загальній довжині доріг із твердим покриттям	Питома вага автомобільних доріг III категорії у загальній довжині доріг із твердим покриттям
2014	9,6	376,00	490,00	0,00	32,00	4,87	13,17	26,21
2013	9,6	376,00	670,00	5,00	22,00	4,87	13,17	26,21
2012	9,6	376,00	662,00	91,00	75,00	4,79	13,17	26,21
2011	9,6	376,00	660,00	29,00	12,00	4,79	97,35	39,64
2010	9,7	376,00	618,00	4,00	39,00	6,58	13,17	40,08

Таблиця 3
Значення ШПЕБВК та ШПЕБІК регіону-«еталону»

№	Складник	2010	2011	2012	2013	2014
1	ШПЕБВК	0,653	0,661	0,651	0,667	0,642
2	ШПЕБІК	0,760	0,763	0,786	0,784	0,783

Отже, достатній рівень безпеки визначають:

1. значення інтегрального показника рівня ЕБ за виробничою компонентою (ШПЕБВК) у межах 0,63–0,68 (коливання від отриманих шляхом розрахунку показників у межах 2%);

2. значення інтегрального показника рівня ЕБ інфраструктурною компонентою (ШПЕБІК) у межах 0,75–0,80 (коливання від отриманих шляхом розрахунку показників у межах 2%).

Гець В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., розглядаючи питання економічної безпеки стосовно підприємств, запропонували виділяти такі рівні ЕБ [12, с. 139]:

1. підтримуючий – нестійкий стан ЕБ;
2. мінімальний – стан, за якого об'єкт у змозі підтримувати ЕБ у короткостроковий період;
3. дуже низький – стан, який дає змогу підтримувати займані позиції, але ставить їх під загрозу у найближчий перспективі;
4. низький – стан, який дає змогу зберегти досягнуті позиції у поточному періоді та в найближчий перспективі;
5. середній – стан, який дає змогу зберегти досягнуті позиції у поточному періоді та у середньостроковій перспективі;
6. високий – стан, який дає змогу зберегти досягнуті позиції у поточному періоді та забезпечити збереження у стратегічній перспективі й мати істотні переваги;
7. дуже високий – стан, який дає змогу мати значні конку-

рентні переваги у стратегічній перспективі, істотні переваги у довгостроковій перспективі.

На нашу думку, виділення сімох рівнів ЕБ АТКР не є доцільним. Взявши за основу класифікацію рівнів ЕБ [12, с. 139] і виходячи із показників, що характеризують стан ЕБ за кожною із компонент, а також визначеного належного рівня, пропонуємо за кожною компонентою визначати високий, достатній (рівень вище середнього), середній, низький (табл. 4).

Таблиця 4
Рівні ЕБ за кожною компонентою

№	Рівень ЕБ	Значення ШПЕБВК	Значення ШПЕБІК
1	високий	ШПЕБВК > 0,68	ШПЕБІК > 0,80
2	достатній	$0,63 \leq \text{ШПЕБВК} \leq 0,68$	$0,75 \leq \text{ШПЕБІК} \leq 0,80$
3	середній	$0,45 \leq \text{ШПЕБВК} < 0,63$	$0,5 \leq \text{ШПЕБІК} < 0,75$
4	низький	ШПЕБВК < 0,45	ШПЕБІК < 0,5

На базі рівнів ЕБ за кожною компонентою автором пропонується виділяти чотири стани ЕБ АТКР:

1. стабільний стан ЕБ АТКР (значення комплексного показника ЕБ становить АА, АВ, ВА, ВВ);
2. відносно стабільний стан ЕБ АТКР (значення комплексного показника ЕБ становить АС, ВС, СВ, СА);
2. нестабільний стан ЕБ АТКР (значення комплексного показника ЕБ становить СС);
3. кризовий стан ЕБ АТКР (значення комплексного показника ЕБ становить АД, ВД, СД, ДД, ДС, ДВ, ДА) (рис. 2).

У 2014 р. лише два регіони України мали показники, які характеризували стан ЕБ АТКР як відносно стабільний: Дніпропетровська обл. (за рахунок достатнього рівня ЕБ за виробничою компонентою) і Закарпатська обл. (за рахунок достатнього рівня за інфраструктурною компонентою). Стан ЕБ АТКР Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Запорізької, Львівської, Одеської, Хмельницької, Харківської, Черкаської областей у 2014 р. визначено як нестабільний (рис. 3).

Стан ЕБ АТКР значної кількості регіонів України в 2014 р. був кризовим (Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Донецька, Миколаївська, Чернігівська, Чернівецька області) (рис. 3).

Отже, стан ЕБ АТКР більшості регіонів України характеризується як нестійкий або кризовий. Розглядаючи забезпечення достатнього рівня ЕБ за виробничою та інфраструктурними складниками, бачимо, що всі регіони України потребують значних зусиль зі створення умов для розвитку виробництва і надання автотранспортних послуг і модернізації дорожньої інфраструктури.

Основною проблемою лишається забезпечення фінансування капітальних ремонтів, будівництва та утримання автомобільних доріг і споруд.

Оскільки питання утримання автомобільних доріг, їх модернізації та будівництва зосереджено у Державному агентстві автомобільних доріг України, яке представлено у регіонах службами автомобільних доріг в областях, основою забезпечення достатнього рівня ЕБ за інфраструктурною компонентою стає розвиток співробітництва та чіткого розуміння

Інфраструктурна компонента	Рівні ЕБ	Виробнича компонента			
		Високий (А)	Достатній (В)	Середній (С)	Низький (Д)
	Високий (А)	АА	АВ	АС	АД
	Достатній (В)	ВА	ВВ	ВС	ВД
	середній (С)	СА	СВ	СС	СД
	Низький (Д)	ДА	ДВ	ДС	ДД

Рис. 2. Матриця визначення стану економічної безпеки АТКР

Рівні ЕБ	Виробнича компонента			
	Високий (А) ШПЕБВК > 0,68	Достатній (В) $0,63 \leq \text{ШПЕБВК} \leq 0,68$	Середній (С) $0,45 \leq \text{ШПЕБВК} < 0,63$	Низький (Д) ШПЕБВК < 0,47
Інфраструктурна компонента	Високий (А) ШПЕБІК > 0,80	стабільний стан ЕБ АТКР		
	Достатній (В) $0,75 \leq \text{ШПЕБІК} \leq 0,80$	Закарпатська		
	Середній (С) $0,5 \leq \text{ШПЕБІК} < 0,75$	Дніпропетровська		Кіровоградська Луганська Полтавська Рівненська Сумська Тернопільська
	Низький (Д) ШПЕБІК < 0,5	Івано-Франківська Херсонська		Донецька Миколаївська Чернівецька Чернігівська

- – стабільний стан ЕБ АТКР;
- – відносно стабільний стан ЕБ АТКР;
- – нестабільний стан ЕБ АТКР;
- – кризовий стан ЕБ АТКР.

Рис. 3. Визначення стану ЕБ АТКР у 2014 р.

принципів взаємодії органів місцевого самоврядування і Державного агентства автомобільних доріг України.

Висновки. Отже, підхід до оцінювання стану економічної безпеки, який розроблено автором, пропонується використовувати як основу розробки заходів із розвитку АТКР України на рівні регіональних органів влади і місцевого самоврядування. Перевагами запропонованої методики є виокремлення основних складників АТКР, що дає змогу спрямовувати зусилля із досягнення достатнього рівня ЕБ за кожною компонентою і забезпечення стабільного стану ЕБ АТКР з урахуванням диференціації регіонів України й особливостей галузевого розвитку.

Подальшими напрямками дослідження питань ЕБ АТКР є розробка пропозицій із підвищення рівнів безпеки за кожною компонентою, орієнтиром для оцінки результативності яких виступають запропоновані нормативні значення ІПЕБІК і ІПЕБВК, що дає змогу створити умови для становлення сучасних модернізованих АТКР із стабільним станом економічної безпеки.

Література:

1. Кудрицька Н.В. Проблеми модернізації автомобільного транспорту України / Н.В. Кудрицька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 7(134). – С. 88–93.
2. Пашенко Ю.Є. Транспортно-дорожній комплекс в інтеграційних процесах / Ю.Є. Пашенко, Є.М. Сич, О.В. Бойко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 39. – С. 93–100.
3. Прейгер Д.К. Стратегічні напрями розвитку транспортної галузі України у післякризовий період: аналіт. доп. / Д.К. Прейгер, О.В. Собкевич, О.Ю. Ємельянова; за заг. ред. Я.А. Жаліла; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ: НІСД, 2012. – 106 с.
4. Садловська І. Пріоритети реформування та модернізації транспортної інфраструктури і дорожнього комплексу в Україні / І. Садловська // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – Київ, 2014. – Вип. 30. – С. 21–31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2014_30_4.
5. Собкевич О.В. Модернізаційні пріоритети реформування транспортно-дорожнього комплексу в Україні: аналіт. доп. / О.В. Собкевич, К.М. Михайличенко, О.Ю. Ємельянова; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ: НІСД, 2013. – 32 с.
6. Шинкаренко В.Г. Фактори конкурентоспособности автотранспортных услуг / В.Г. Шинкаренко, О.Н. Криворучко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Харків: УкрДАЗТ, 2013. – № 42. Спецвипуск. – С. 352–357.
7. Пушкар Т.А. Актуальні тенденції та перспективи розвитку автомобільного транспорту східних регіонів України / Т.А. Пушкар, Г.А. Жовтяк // Економіка та держава. – 2013. – № 8. – С. 56–59.
8. Черноус О.І. Логіко-теоретичний аналіз методів забезпечення стійкого функціонування автотранспортної системи регіону / О.І. Черноус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 3. – С. 101–106.
9. Дмитрієв І.А. Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства: [монографія] / І.А. Дмитрієв, А.О. Близнюк, В.Ю. Онисіфорова. – Харків: ХНАДУ, 2014. – 237 с.
10. Мельник О.О. Системи і методи планування економічної безпеки автотранспортного підприємства / О.О. Мельник // Економіка і регіон. – 2013. – № 1(38). – С. 32–37.
11. Пушкар Т.А. Концептуальні підходи до питань економічної безпеки автотранспортного комплексу регіону / О.Є. Козін, Т.А. Пушкар // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: зб. наук. праць. – Харків: ХНАДУ, 2016. – № 2(5). – С. 139–143.
12. Модування економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

Козин А.Е. Оценка состояния экономической безопасности автотранспортных комплексов регионов

Аннотация. В статье представлены результаты оценки состояния экономической безопасности автотранспортных комплексов регионов Украины. В основу оценки положена предложенная автором методика оценки, которая базируется на определении уровня экономической безопасности автотранспортных комплексов регионов за двумя функциональными составляющими: производственной и инфраструктурной. Определено, что целесообразно выделять высокий, достаточный, средний и низкий уровни экономической безопасности для функциональных составляющих автотранспортных комплексов регионов. Для достаточного уровня экономической безопасности обоснованы нормативно рекомендуемые значения интегральных показателей уровней экономической безопасности по производственной и инфраструктурной составляющим. Для регионов Украины определено состояние экономической безопасности автотранспортных комплексов в 2014 г.

Ключевые слова: регион, автомобильный транспорт, автотранспортный комплекс, функциональные составляющие автотранспортных комплексов, экономическая безопасность, уровень экономической безопасности, состояние экономической безопасности.

Kozin A.E. Assessment of the economic security of transport systems of regions of Ukraine

Summary. The results of assessment of the economic security of transport systems of Ukraine's regions are shown. The basis of assessment is the assessment methodology proposed by the author, which is based on determining the level of economic security of transport systems of Ukrainian regions by two functional components – manufacturing and infrastructure. It is indicated that the most appropriate is to devote a high, medium and low level of economic security for the functional components of transport sector in the region. For the high level there is proved regulatory recommended values of integrated indicators of economic security levels for industrial and infrastructure components. For regions of Ukraine it is defined the state of economic security of transport systems in 2014.

Keywords: region, road transport, motor complex, functional components of motor systems, economic security, level of economic security, state of economic security.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Скороход І.С.,

*к.е.н, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та управління проектами,**Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті охарактеризовано особливості становлення регіонального екологічного управління в Україні, визначено його основні цілі. Розглянуто принципи та підходи до узгодження національної нормативної бази у сфері екологічного управління з міжнародною. Акцентовано увагу на розвитку сфери екологічних послуг.

Ключові слова: регіональне екологічне управління, екологічна безпека, екологічна політика, охорона навколишнього природного середовища, сфера екологічних послуг, екологічна сертифікація.

Постановка проблеми. Одним із найпріоритетніших завдань, які ставляться перед державою сьогодні, є екологічні завдання, серед яких слід виділити розроблення методів управління складною інтегрованою екологічною системою, побудову цілісного загальнонаціонального механізму її регулювання.

Необхідності набуває також розвиток регіонального екологічного управління, основним завданням якого є створення правових, соціально-економічних та політичних передумов для сталого розвитку регіонів країни в умовах складної екологічної ситуації. Мова йде про створення умов життя для населення в екологічно чистому довкіллі, зменшення рівня забруднення повітря, земляних та водних ресурсів, розвиток екологічних мереж тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему комплексного дослідження питань екологічної безпеки з урахуванням загальносвітового досвіду висвітлено в наукових працях В.Я. Шевчука, В.Л. Акуленка, Л.І. Донця та ін. Протягом останніх десятиліть також з'явилась значна кількість наукових досліджень, які присвячені проблемам екологічного управління, результати яких висвітлено в наукових працях Т.П. Галушкіної, А. Ендреса, О.Л. Михайлюк, Н. Пахомова, К. Ріхтера, О.М. Теліженко, В.В. Сабадажа, В.Ф. Семенова та ін. Вітчизняні та зарубіжні науковці вдало розкрили економічну значущість екологічного управління, визначили функції екологічного менеджменту, сформували концепцію становлення екологічного менеджменту в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання особливостей становлення регіонального екологічного управління в Україні певною мірою залишилися поза увагою вчених, тому потребує поглибленого дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні необхідності вдосконалення регіонального екологічного управління як інструменту забезпечення екологічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічне управління визначають як процес постійного впливу суб'єктів управління (державних органів, економічних суб'єктів, громадськості) на об'єкти управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, територіальні одиниці, державу),

спрямований, головним чином, на дотримання вимог природоохоронного законодавства, розробку та реалізацію екологічних цілей, проектів та програм для досягнення оптимальних соціо-екологічних результатів за мінімізації економічних витрат [7].

В Україні формування засад екологічного управління та створення органів управління з окремих питань, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення безпеки людини від негативних факторів навколишнього природного середовища, має давню історію. Саме існування таких органів було викликано необхідністю виконання приписів щодо збереження природних об'єктів, що мали цінність як природний ресурс або захисний фактор. Спеціалізовані ж органи екологічного управління для виконання цих завдань не створювались [4]. Разом із тим, незважаючи на набутий досвід екологічного управління, необхідно зазначити, що в Україні не сформовано єдиної концепції екологічного управління. Про це свідчать, наприклад, постійні реорганізації органів екологічного управління. Поняття «екологічне управління» ще не набуло свого сталого значення та повсюдного визнання, більш поширені сьогодні поняття «управління в галузі охорони навколишнього природного середовища», «управління природокористуванням». Водночас у світовій і національній практиці використовуються такі законодавчо встановлені поняття, як «екологічна політика», «екологічні програми». Проте необхідно зазначити, що екологічне управління є складною системою, в якій управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, управління природокористуванням, екологічна політика, планування, стратегічні плани дій, екологічні програми, пріоритети є лише його складовими частинами [10].

У нашій країні управління охороною навколишнього природного середовища здійснює система державних, регіональних і представницьких органів влади. Існує три рівні управління природокористуванням:

- загальнодержавний, на якому визначається державна екологічна політика, формується адміністративно-правовий механізм охорони навколишнього середовища в країні, здійснюється міждержавна (транскордонна) діяльність із забезпечення екологічної безпеки;

- регіональний, основні функції якого: трансформація державної екологічної політики на регіональний рівень; регулювання природокористування в межах компетенції, отриманої в результаті розподілу повноважень між рівнями державної влади (у тому числі у вигляді законів); управління природними ресурсами, що знаходяться у власності певного регіону; формування, нормативно-правове та фінансове забезпечення регіональних екологічних програм і проектів;

- місцевий (рівень місцевих органів самоврядування), у межах якого формуються завдання і визначаються проблеми в галузі взаємодії природи і суспільства, проявляються наслідки

дій національного та регіонального рівнів і дається оцінка результатів управління охороною навколишнього природного середовища [5, с. 151–153].

У системі регіонального управління важливе місце належить економічному програмуванню, зокрема розробці та впровадженню комплексних цільових програм як ефективного інструменту екологічного управління. Екологічне програмування розглядається, з одного боку, як система державного забезпечення програм національного розвитку, а з іншого – як система розробки таких програм методами моделювання. Управління екологічною програмою визначається як процес вирішення екологічних і соціально-економічних проблем протягом тривалого проміжку часу шляхом організації ресурсів та їх упорядкованого застосування для вирішення даної проблеми [1].

Однак система екологічного управління в Україні є занадто централізованою, недемократичною і, по суті, відомою. Потенціал регіональних екологічних політик не підтримується. Крім того, особливістю України є наявність значної кількості депресивних регіональних територій із значною екологічною деградацією. Така особливість не враховується як пріоритетна в регіональній екологічній політиці. Отже, екологічне оздоровлення і відтворення депресивних територій мають стати пріоритетами регіональної екологічної політики та управління.

Саме регіональний рівень є ключовим для ідентифікації та розв'язання багатьох проблем, адже саме тут перехрещуються загальнодержавні інтереси з територіальною специфікою та ресурсними і безпековими обмеженнями розвитку [6].

Крім того, як засвідчує існуючий науковий досвід, численні проблеми соціально-економічного та екологічного характеру виникають передусім на регіональному рівні і тільки згодом набувають національного та, як наслідок, світового масштабу [5, с. 151].

Екологізація регіонального управління визначається як процес перетворення системи управління регіоном у напрямі її орієнтації на вирішення екологічних проблем та забезпечення практичної реалізації екобалансованої і екобезпечної виробничої діяльності регіону у взаємозв'язку з інтересами зовнішніх та внутрішніх суб'єктів його відношень [2].

На нашу думку, серед основних цілей удосконалення регіонального екологічного управління є:

- важливість вирішення першочергових екологічних проблем для регіону;
- підвищення екологічної свідомості і культури населення та підприємств регіону;
- екологічна сертифікація підприємств, що дасть змогу виходити на зарубіжні ринки, виробляти екологічно чисту продукцію;
- зменшення обсягу виплат за забруднення довкілля та зниження витрат за рахунок енерго- та ресурсозбереження.

Одним із ключових завдань, що потребує нагальної вирішення, є узгодження національної нормативної бази у сфері екологічного управління з міжнародною [3], адже за відсутності законодавчо визначеної національної політики сталого розвитку залишається неврегульованою регіональна екологічна політика, що призводить до конфліктів між органами управління центрального і місцевого підпорядкування та до безвідповідальності.

Підписання у червні 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [14] відкриває нові можливості та створює нові стандарти в різних сферах суспільного життя, включаючи і сферу охорони довкілля. Згідно зі ст. 360 Угоди Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань

охорони навколишнього середовища і, таким чином, сприяють реалізації довгострокових цілей сталого (збалансованого) розвитку та зеленої економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема через поліпшення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям.

Відповідно до Додатку XXX до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у восьми секторах. Зокрема, сектор «Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики» охоплює такі директиви ЄС:

- Директива № 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (кодифікація);
- Директива № 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище;
- Директива № 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації;
- Директива № 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища.

Для інтеграції екологічної політики слід використовувати такі інструменти.

1. *Інструменти планування.* Поділяють на інструменти стратегічного планування та інструменти розроблення планів управління.

Інструменти стратегічного планування, у тому числі стратегії, плани і програми, є національними механізмами:

- впровадження положень міжнародних правових документів на рівні держави;
- встановлення національних пріоритетів у сфері охорони довкілля;
- визначення пріоритетних напрямів фінансування з національного бюджету та пошуку фінансування з інших джерел, у тому числі міжнародних.

Прикладами інструментів стратегічного планування є національні плани дій з охорони довкілля, національні кліматичні програми, галузеві екологічні стратегії, плани та програми. Такі інструменти здебільшого можна використовувати для регулювання діяльності, яка є менш масштабною, ніж діяльність на національному рівні. Це, зокрема, стосується регіональних стратегій, планів і програм та місцевих планів дій з охорони довкілля.

2. *Оцінка впливу на навколишнє середовище (далі – ОВНС).* Зазвичай застосовується до проектів приватного сектору. ОВНС є важливим засобом урахування екологічних питань у процесі прийняття економічних рішень, оскільки однією з вимог ОВНС і умовою її проведення є участь громадськості.

3. *Стратегічна екологічна оцінка (далі – СЕО).* Це один із ключових інструментів галузевої інтеграції екологічної політики на стратегічному рівні. Основна мета СЕО полягає в забезпеченні врахування екологічних міркувань у процесі розроблення державних стратегій, планів, програм і законопроектів. СЕО потрібно застосовувати на тій стадії, коли особи, відповідальні за прийняття рішень, здатні вплинути на рішення

та врахувати можливий вплив певної стратегії, плану чи програми на довкілля. СЕО проводять на більш ранніх стадіях планування, ніж ОВНС.

4. *Системи екологічного менеджменту*. Це важливий інструмент урахування вимог екологічної політики на рівні підприємства, оскільки він дає можливість менеджерам виявляти нові можливості, впроваджувати екологічно дружні технології та скорочувати виробничі витрати. Використання таких систем стає дедалі популярнішою практикою. У багатьох країнах зростає кількість підприємств, які пройшли екологічну сертифікацію (ISO 14000, EMAS).

5. *Ринкові та економічні інструменти*, якими є, наприклад, екологічні податки, екологічні державні закупівлі, податково-бюджетні стимули, диференціація податків, торгівля викидами, екологічне маркування. Ці інструменти сприяють інтеграції екологічної політики в політику інших галузей, у тому числі енергетику, сільське господарство, транспорт тощо. Рациональне застосування цих інструментів сприяє ефективнішому використанню ресурсів та оптимальнішому досягненню цілей екологічної політики [8, с. 117–118].

Вважаємо, що відповідні інструменти обов'язково слід урахувати регіональним та місцевим органам державної влади, що забезпечить ефективне функціонування системи регіонального екологічного менеджменту та реалізації цілей та завдань державної екологічної політики в цілому.

Про спрямованість державної підтримки сфери екологічних послуг свідчать положення багатьох державних екологічних стратегій і програм. Наприклад, у Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р. від 17.10.2007 № 880-р [12] серед ключових напрямів удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної екологічної політики планується стимулювання суб'єктів господарювання до виробництва екологічно безпечних видів продукції та надання послуг у цій сфері. У Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 р. [11] підкреслюється важливість (через обмеженість бюджетних коштів на здійснення природоохоронних заходів) пошуку нових джерел їх фінансування, що вбачаються в розвитку екологічного підприємництва, виробництва продукції, виконанні робіт і наданні послуг природоохоронного призначення (п. 4.10).

Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 рр. [9] передбачав легалізацію послуги щодо реалізації методів і технологій, спрямованих на мінімізацію забруднення навколишнього природного середовища, ресурсо- та енергозбереження, з метою їх упровадження у виробництво і загальний (цивільний) обіг та збільшення обсягів їх споживання (п. 39), розробку методики оцінки та класифікації типів, екосистемних послуг (п. 92) [13, с. 112–113].

В умовах активного зближення вітчизняної правової системи з європейським правовим простором слід відзначити, що це питання також є предметом Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами, яка передбачає сприяння і заохочення торгівлі та прямого іноземного інвестування в екологічно чисті товари, послуги та технології, використання збалансованих джерел відновлювальної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг (ст. 293), а також установлення спрощеного режиму надання екологічних послуг у межах спільного простору Європейського Союзу та України (ст. 101.1 р) [15].

Висновки. Таким чином, саме екологічні послуги дають змогу національним підприємствам використовувати відпо-

відні механізми та інструменти, які сприяють якісній оцінці стану підприємств та розробленню більш ефективної стратегії регіонального екологічного управління. Однак сьогодні механізми екологічно орієнтованого управління використовуються вітчизняними управліннями недостатньо, що суттєво знижує ефективність прийнятих рішень. Це робить нагальним більш широке використання в Україні регіонального екологічного управління, що забезпечить екологічну безпеку та підвищить конкурентоздатність регіонів.

У подальших наукових дослідженнях щодо регіонального екологічного управління варто зосередити увагу на вивченні досвіду використання екологічного менеджменту в окремих зарубіжних країнах, а також необхідності впровадження стандартів серії ISO 14000 як для окремого підприємства, так і для держави в цілому.

Література:

1. Александров В. Экономические проблемы государственного программирования научно-технического развития / В. Александров, Ю. Бажал // Экономика Украины. – 1999. – № 10. – С. 29–36.
2. Бойко О.Ю. Механізми екологізації корпоративного управління / О.Ю. Бойко // Методи вирішення екологічних проблем; за ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: Університетська книга, 2001. – С. 215–221.
3. Грищенко Ф.В. Екологічне управління: сучасні тенденції розвитку міжнародної та національної нормативних баз / Ф.В. Грищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/jsui/bitstream/123456789/9302/1/28.pdf>.
4. Зуєв В.А. Правове регулювання реалізації екологічного управління в Україні та шляхи його вдосконалення / В.А. Зуєв // Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: ВЕГО «МАМА 86», 2003. – С. 51–92.
5. Кравцова Л.А. Сталий розвиток як ключова домінанта регіонального екологічного управління / Л.А. Кравцова // Економічні інновації: зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2012. – Вип. 48. – С. 150–157.
6. Кулина С.Я. Розвиток прикордонного підприємництва в євро-регіоні «Сян» / / С.Я. Кулина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.univ.rzeszow.pl/nauka/.../rl.../36-Kulyna_szablon-UKR.pdf.
7. Лапин Е.В. Экологический менеджмент на промышленном предприятии: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.08.01 / Е.В. Лапин. – Сумы, 1991. – 185 с.
8. Марушевський Г.Б. Інтеграція екологічної політики в Україні в контексті європейської інтеграції / Г.Б. Марушевський // Вісник НАДУ. – 2015. – № 1. – С. 113–119.
9. Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80>.
10. Олєфіренко О.В. Концептуальні основи формування екологічного управління в Україні / О.В. Олєфіренко // Актуальні проблеми державного управління. Механізми державного управління. – № 1(45). – С. 72–79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-1/doc/2/05.pdf>.
11. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – С. 158.
12. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 79. – С. 170.
13. Серебрянік О.О. Екологічні послуги як об'єкти екологічного права: зміст наукової проблеми / О.О. Серебрянік // Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 6–1. – Т. 2. – С. 112–117.

14. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine.Association_Agreement_%28body%29.pdf.

Скороход И.С. Усовершенствование регионального экологического управления в Украине

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности становления регионального экологического управления в Украине, определены его основные цели. Рассмотрены основные принципы и подходы к согласованию национальной нормативной базы в сфере экологического управления с международной. Акцентируется внимание на развитии сферы экологических услуг.

Ключевые слова: региональное экологическое управление, экологическая безопасность, экологическая политика, охрана окружающей естественной среды, сфера экологических услуг, экологическая сертификация.

Skorokhod I.S. Improvement of regional environmental management in Ukraine

Summary. The paper deals with particular qualities of regional environmental management in Ukraine. The basic improvements of regional environmental management are determined. Basic principles and approaches considering matching national normative base in the field of environmental management with international are considered. The attention is accented on the environmental services' sphere development.

Keywords: regional environmental management, environmental safety, environmental policy, natural environment protection, environmental service business, ecological certification.

Степаненко Т.О.,

*к.е.н., доцент кафедри землепорядного проектування,
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва*

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розкрито теоретичні положення оцінки земель як основа економічного регулювання земельних відносин в ринкових умовах. Визначено суть оцінки землі як єдиного процесу порівняльної цінності земель, використовуючи показники природної й економічної родючості та їх місцеположення.

Ключові слова: оцінка земель, земельні відносини, ринкові умови, грошова оцінка, земельна рента, ринок земель, економічна оцінка.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкової економіки України земельна реформа сприяє підтримці конкурентного стану економіки, створює суспільний лад та формує клас земельних власників країни. Кінцевою метою земельної реформи повинно стати формування цивілізованого ринку землі, що, своєю чергою, є невід'ємною частиною економіки будь-якої розвиненої держави.

У результаті земельної реформи в Україні понад дві третини сільськогосподарських угідь передано у приватну власність громадянам та юридичним особам [1, с. 6]. Суб'єкти права власності використовують земельні ділянки у своїх інтересах і отримують певний дохід залежно від способу реалізації права власності. Проте земельні ділянки різняться між собою за якістю та місцем розташуванням, що значною мірою впливає на ефективність господарювання, адже на кращих землях окрім необхідного утворюється і додатковий (рентний) дохід, водночас на найгірших можуть не відшкодовуватися понесені витрати. Внаслідок такого парадоксального факту гостро постає потреба у здійсненні оцінки земель, яка б слугувала основою економічного регулювання земельних відносин. Саме оцінка земель є основою запровадження платного землекористування, ринку земельних ділянок, повноцінного функціонування землі як природного ресурсу, просторового базису та основного засобу виробництва, капіталу [2].

Незважаючи на бурхливі дискусії, які точаться навколо землеоціночних питань, однозначного визначення сутності оцінювання землі немає. Тож постає необхідність у ширшому розкритті сутності оцінки земель як основи економічного регулювання земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що суттєвий внесок у розробку та формування теоретичної бази оцінки земель зробили вчені України: І. Бистряков, Л. Бойко [4], В. В'юн, П. Гайдуцький, Д. Добряк, А. Драпіковський, А. Мартин, В. Месель-Веселяк, І. Михасюк, Л. Новиковський, М. Олійник, А. Онищенко, О. Панчук, Б. Пасхавер, П. Саблук, М. Ступень [9], А. Третяк, М. Федоров [1; 2], А. Чупіс, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юришин та ін. Ці відомі науковці вже обґрунтували низку перетворень у земельних відносинах, розробили методiku грошової оцінки землі, визначили ставлення до власності на землю, розкрили суть еко-

мічної оцінки землі. Проте складність і багатогранність проблеми оцінки земель, необхідність обґрунтування регулювання земельних відносин в економічному обороті держави вимагають продовження і поглиблення наукових пошуків у цій сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Структурні зміни в агроформуваннях, які відбулися протягом останніх років, вимагають поглибленого дослідження питань реформування земельних відносин, власності на землю та її ринкової ціни, вдосконалення діючої законодавчої бази, дослідження досвіду з цього питання в зарубіжних країнах, урахування історичного досвіду та розвитку країни, певних регіональних та локальних особливостей. На сьогодні виникають нові питання щодо визначення оцінки земель як основи регулювання земельних відносин в економічному розумінні. Саме ці питання потребують обґрунтованої відповіді.

Мета статті полягає у поглибленні теоретико-методологічних засад щодо розвитку оцінки земель в основі економічного регулювання земельних відносин аграрного сектору України в сучасних умовах господарювання на етапі трансформації земельних відносин та становлення ринку землі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земля є основою всіх процесів життєдіяльності суспільства, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній, виробничій, комунічній, екологічній та інших сферах. У зв'язку із цим вона володіє вартістю, адекватна оцінка землі являє собою одну з найважливіших умов нормального функціонування і розвитку економіки і суспільства. Необхідність у результатах об'єктивної оцінки землі (земельних ділянок) мають як державні, так і муніципальні органи виконавчої влади в цілях ефективного управління земельними ресурсами і проведення раціональної земельної і податкової політики.

Із розвитком ринкових відносин у сучасній Україні земля поступово стає товаром, тобто об'єктом господарського обороту, і як будь-який товар, земля повинна мати споживчу і ринкову вартість. Ринок землі з урахуванням його масштабів і величезного незадоволеного попиту населення і юридичних осіб має великі перспективи для розвитку і переходу на якісно новий рівень відносин його суб'єктів. Темпи його розвитку значною мірою залежать від удосконалення правової бази та механізму земельних відносин.

Потреба достовірної оцінки земель зумовлюється необхідністю включення вартості земельних ділянок як активів в економічний оборот та підготовкою до формування ринку цих земель. Саме це дасть змогу врахувати весь потенціал сільськогосподарських підприємств.

Суттєві положення концепції економічного механізму земельних відносин і їх регулювання у даний час повинні передбачити формування багатуокладної економіки в сільському господарстві, заснованої на оптимізації відносин земельної власності; розробку системи плати за землю, адекватної умо-

вам сільського господарства в період ринкових перетворень в Україні; здійснення різних видів плати за землю (земельного податку, оренди, плати за землю, ціни землі) на єдиній методологічній основі; формування гнучкої системи землеволодіння і землекористування на основі розвитку ринку землі; розвиток оренди землі з установленням на договірній основі орендної плати між орендарем та орендодавцем; розвиток заставних відносин з установленням заставної вартості ринкової ціни землі. Останнє досить важливе для здійснення ефективного державного регулювання міжгалузевих відносин.

Обмеженість пропозиції земельних ресурсів тільки посилюється закріпленістю землі в приватній власності. В умовах ринку землевласники вельми неохоче продають свої земельні ділянки, віддаючи перевагу здачі землі в оренду; вони одержують право отримання стабільного прибутку, саме тому в певний момент продається лише незначна частина земельного фонду, в цьому полягає принципова особливість ринку землі в розвинутих країнах. Але в нашій країні з кожним роком стає не вигідно здавати землю в оренду, і люди все більше замислюються про продаж своєї землі [3]. Проте необхідними передумовами для запровадження та функціонування цивілізованого земельного ринку є наявність відповідних інструментів (інститутів) для реєстрації земель та ведення земельного кадастру, забезпечення широкого розповсюдження доступної інформації про земельні ділянки, оцінки земель, проведення реєстрації угод, вирішення суперечок та спірних питань, оптимізації землекористування та здійснення контролю над розподілом земельних ресурсів.

Актуальність проведення достовірної оцінки сільськогосподарських земель посилюється також суперечливістю ринкових трансформацій земельних відносин і нагальною необхідністю активного державного втручання у ці процеси шляхом застосування системи адміністративно-правових та економічних важелів. Включення земельних ділянок у ринковий оборот і визначення приватної власності на них зумовлюють те, що рента залишається в руках приватних осіб і певна її частка не надходить суспільству, не акумулюється у спеціальних фондах для фінансування заходів із раціонального використання та охорони земель [4, с. 97]. Нині суб'єкти, які привласнюють земельну ренту, майже не переймаються необхідністю збереження та охорони земель.

Отже, держава повинна зберегти контроль над формуванням земельних відносин відповідно до затвердженого законодавства, розробляти і застосовувати механізми економічного й адміністративного впливу на становлення цього процесу.

Оцінка земель є складним і багатогранним процесом, що перебуває в стадії розвитку. І чим швидше на державному рівні будуть урегульовані питання щодо законодавчого становлення земельних відносин, тим швидше будуть урегульовані процеси проведення і застосування різних видів оцінки землі. Нині є потреба в подальшому вдосконаленні системи визначення розмірів грошової оцінки земель, їх оподаткування і переходу до засад, що більше відповідали б ринковим принципам функціонування механізму економічного регулювання земельних відносин.

Сучасний етап розвитку оціночної діяльності в Україні характеризується адаптацією до міжнародних стандартів, принципів оцінювання. Аналіз міжнародних, європейських, національних стандартів деяких країн (Російської Федерації, США), а також наукових робіт вітчизняних фахівців землеоціночної діяльності надав можливість виділити найпоширеніші, основні види вартостей земельних ділянок, які слід визначати під час проведення експертної грошової оцінки земельних

ділянок, а саме: ринкову вартість, вартість у використанні, інвестиційну, ліквідаційну, страхову, споживчу та спеціальну вартість [5, с. 100].

У науковій літературі спостерігаються різні погляди щодо сутності категорії «оцінка земель». У досоціалістичний період оцінка земель пов'язувалась із затратами праці, необхідними для отримання певної кількості продукту землі. За часів командно-адміністративної економіки під оцінкою земель розуміли якісну та кількісну характеристику земель як засобу виробництва й як об'єкта власності на основі певного критерію та з використанням певних показників [6, с. 5].

На жаль, нині відсутня єдина точка зору щодо визначення сутності оцінювання землі. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «оцінювати» визначають як:

1) призначати ціну чому-небудь, визначати вартість чогось;

2) визначати якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь (складати уявлення, робити висновок про кого-, чого-небудь, визначати суть, характер, значення, роль і т. ін.);

3) розуміти, визнавати позитивні якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь [7, с. 693].

У Словнику-довіднику з управління оцінку характеризують як результат визначення й аналізу якісних і кількісних характеристик керованого об'єкта, а також процесу управління виробничо-господарською діяльністю [8, с. 594], а оцінку нерухомості – як оцінку вартості нерухомого майна, яка звичайно вимагається під час продажу, додаткового інвестування, страхування, обкладання податками або розподілу нерухомого майна в суді [8, с. 596].

На думку М.Г. Ступеня, оцінку землі слід розуміти як єдиний процес визначення порівняльної цінності земель за природною та економічною родючістю та їх місцезнаходженням [9, с. 25].

Підсумовуючи вищесказане, нами було визначено поняття оцінки землі як способу встановлення значимості (цінності) земель у грошовому вираженні, що лежить в основі економічного регулювання земельних відносин.

Розвиток земельних відносин неможливий без об'єктивної оцінки ціни землі. У сучасній ринковій економіці оцінка землі визначається в аспекті природного ресурсу, засобу виробництва та просторового базису. Внаслідок цього видами оцінки землі є бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель та грошова оцінка.

Бонітування, або якісна оцінка землі, здійснюється за даними обліку якості землі. Її мета полягає в тому, щоб на основі найбільш важливих природних властивостей ґрунтів, які корелюють з урожайністю, виділити ґрунтові відміни, ґрунтові класи й агропромислові групи ґрунтів, систематизувати їх за природною якістю і господарською цінністю для вирощування певних сільськогосподарських культур. Така систематизація – це відносна оцінка видів ґрунтів як природного тіла за сумою відповідних властивостей і оцінюється за 100-бальною шкалою. Вищим балом оцінюються ґрунти з кращими властивостями з найбільшою природною продуктивністю.

Економічна оцінка характеризує продуктивну здатність землі як засобу виробництва. Відмінність її від бонітування полягає в тому, що земля оцінюється не як природне тіло, а як засіб виробництва в нерозривному зв'язку з економічними умовами виробництва. Це означає, що однакові в природному відношенні ґрунти, які належать за своїми фізико-хімічними і біологічними властивостями до того самого бонітету, можуть

дістати різні бали економічної родючості через різні умови господарювання (місцезонавання, спеціалізацію тощо). Дані економічної оцінки землі мають велике значення для обґрунтованого регулювання земельних відносин, зокрема, вони є основою для грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення. Така оцінка визначається на рентній основі.

Грошова оцінка земель є основним економічним механізмом плати за землекористування та основою регулювання земельних відносин під час оподаткування та укладання цивільно-правових угод і включається до єдиної системи державного земельного кадастру. Залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок, згідно з новим Земельним кодексом, може бути нормативною й експертною.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок здійснюється для визначення розміру земельного податку, орендної плати, втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Експертна оцінка використовується під час здійснення цивільно-правових угод щодо земельних ділянок.

Суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення грошової оцінки, регулюються нормами земельного, екологічного, інформаційного, цивільного, фінансового законодавства. Об'єктом правовідносин у сфері грошової оцінки земельних відносин є інформація щодо господарської і ринкової цінності земель окремих категорій та земельної ділянки за її місцем знаходження. Інформаційною базою для нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення є матеріали державного земельного кадастру про кількісну й якісну характеристику земель, бонітування ґрунтів, економічну оцінку земель, матеріали внутрішньогосподарського землевпорядкування, проекти формування територій і встановлення меж сільських, селищних рад, установлення меж населених пунктів тощо. Вихідними даними для експертної грошової оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення є: відомості Державного земельного кадастру (місцезнаходження, кількісна й якісна характеристика земельної ділянки, її правовий режим, функціональне використання, дані економічної та грошової оцінки); проект відведення земельної ділянки; відомості про природні, економічні, історико-культурні, екологічні та містобудівні особливості місцезнаходження земельної ділянки; дані про її інженерне облаштування та об'єкти нерухомого майна; дані про ціну продажу (оренди) подібних земельних ділянок, що склалися на ринку на момент оцінки.

Суть оцінки, цінності землі характеризується такими категоріями, як якість і кількість, що є формами відображення і ступенями пізнання родючості ґрунтів. Оскільки родючість ґрунтів – це результат дії природних процесів і людської діяльності, то і під час оцінки ґрунту (землі) потрібно відображати діалектичну єдність та відмінності між природною й економічною родючістю ґрунтів. Виходячи з діалектичного методу пізнання, оцінка земель розглядається як загальна філософська категорія з виділенням одиничних категорій як етапів пізнання, дослідження. У зв'язку із цим такими одиничними категоріями можна виокремити оцінку ґрунтів за природними властивостями, природною родючістю, що іменується бонітуванням ґрунтів, і оцінку створеної людиною працею економічної родючості ґрунту – економічну оцінку ґрунту (землі) як природного ресурсу для використання в народному господарстві.

На підставі поглибленого аналізу теоретичних основ проведеної оцінки земельних ділянок сільськогосподарського

призначення було виявлено, що оцінювачі не надають відповідної уваги впливу екологічної якості ґрунту певної земельної ділянки сільськогосподарського призначення на її вартість. Проте даний фактор є чи не найголовнішим під час здійснення грошової оцінки земельних ділянок, які використовуються як основний засіб у сільському господарстві, оскільки лише екологічно чиста продукція може бути реалізована як на міжнародному, так і на внутрішньому ринку.

Встановлено, що основним елементом нової системи економічного регулювання земельних відносин є платність землі. На нашу думку, основними цілями введення платності за землю мають бути: стимулювання раціонального використання земель; підвищення їхньої родючості; вирівнювання соціально-економічних умов господарювання на землях різної якості; розвиток інфраструктури в населених пунктах; формування спеціальних фондів для фінансування цих заходів.

На сучасному етапі становлення ринку землі, на початковому етапі в системі регулювання земельних відносин ринкова ціна землі не може бути взята за базову. Поки що краще використовувати методи визначення ціни землі, які ґрунтуються на оцінках умов формування витрат виробництва й умов утворення доходів (такі, як родючість землі, її місце розташування, агрокліматичні умови), рівня техногенного забруднення ґрунтів, зміни ринкової ситуації, врахування соціально-політичної ситуації в країні.

Для об'єктивної оцінки землі, на нашу думку, слід виділити основні положення щодо вдосконалення методики ціни землі: по-перше, це підвищення об'єктивності методики визначення розмірів земельної ренти; по-друге, ведення обліку цільового призначення використання вартісних оцінок в економічному механізмі земельних відносин.

Отже, оцінка землі – це єдиний процес визначення порівняльної цінності земель за природною й економічною родючістю та їх місцезонаванням. Єдність даного процесу пояснюється ще й тим, що в основі оцінки земель і за природною, і за економічною родючістю ґрунтів знаходиться єдиний предмет пізнання – агровиробнича група ґрунтів або ґрунтова відміна як окрема самотійна таксономічна одиниця.

Проведення оцінки земель зумовлене практичною необхідністю суспільства у застосуванні її даних для організації раціонального та ефективного використання земель та їх охорони з метою забезпечення населення продовольством, а промисловості – сировиною. Процес організації використання земель повинен допомогти державі отримати певні споживчі вартості від власників землі та землекористувачів відповідно до якості наданих їм земель. Ці споживчі вартості надходять у національний дохід держави через систему рентних відносин.

Земельна рента – це частина прибутку, одержана внаслідок кращої якості землі та її місцезонавання до пунктів реалізації сільськогосподарської продукції і баз постачання господарств. Визначення земельної ренти необхідне для вилучення плати за землю у вигляді земельного податку й орендної плати залежно від якості земель і місцезнаходження земельних ділянок. Унаслідок цього система регулювання земельних відносин повинна бути достатньо стабільною у застосуванні економічних регуляторів і водночас здатною адаптуватися до змін загальноекономічної ситуації.

Висновки. Таким чином, основними теоретичними положеннями оцінки землі як основи економічного регулювання земельних відносин у концепції побудови економічного регулювання земельних відносин у нинішніх умовах можна наз-

вати: формування багатоукладної економіки в сільському господарстві; розробка системи плати за землю; здійснення різних видів плати за землю на єдиній методологічній основі; формування гнучкої системи землеволодіння і землекористування; розвиток оренди землі та заставних відносин. Для визначення назрілих економічних, екологічних та соціальних проблем земельних відносин у сільському господарстві України постає необхідність формування повноцінного економічного механізму її регулювання, основними компонентами якого є рентний механізм, механізм формування доходів, ціновий та податковий механізми, які тісно взаємопов'язані між собою. Отже, держава повинна зберегти контроль над формуванням земельних відносин відповідно до затвердженого законодавства, розробити і застосувати механізми економічного й адміністративного впливу.

Література:

1. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов: доповідь / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4–18.
2. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик [та ін.]. – К.: Урожай, 2002. – 280 с.
3. Земельні ресурси. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecokiev.com.ua/-zemelni_resursi.html.
4. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві: [монографія] / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
5. Гой В.В. Особливості грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні / В.В. Гой, В.А. Смоляк // Бізнес Інформ. – 2011. – № 3. – С. 100–103.
6. Смирнов И.К. Социально-экономические основы оценки земли в социалистическом обществе / И.К. Смирнов. – Ленинград: Ленингр. ун-т, 1975. – 136 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.
8. Жук И.Н. Управление: словарь-справочник / И.Н. Жук. – М.: Анкил, 2008. – 1024 с.
9. Оцінка земель: [навч. посіб.] / М.Г. Ступень, Р.Й. Гулько, І.Р. Залуцький [та ін.]; за ред. М.Г. Ступеня. – Львів: Новий світ – 2000, 2005. – 308 с.

Степаненко Т.А. Теоретические положения оценки земель как основа экономического регулирования земельных отношений

Аннотация. В статье раскрыты теоретические положения оценки земель как основа экономического регулирования земельных отношений в рыночных условиях. Определена сущность оценки земли как единого процесса сравнительной ценности земель, используя показатели природного и экономического плодородия и их местоположения.

Ключевые слова: оценка земель, земельные отношения, рыночные условия, денежная оценка, земельная рента, рынок земли, экономическая оценка.

Stepanenko T.O. Theoretical conditions of land evaluation as a basis for economic regulation of land relations

Summary. The theoretical conditions of land evaluation as a basis for economic regulation of land relations in market conditions are revealed in the article. The essence of the land assessment as a unified process of the comparative value of land by using indicators of natural and economic fertility and their location is defined.

Keywords: land valuation, land relations, market conditions, monetary valuation, land rent, land market, economic evaluation.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Федотова Т.А.,*к.е.н., доцент,**доцент кафедри економіки та управління національним господарством,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***Гусаров С.В.,***студент,**Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

ВІДМІННОСТІ СТАТИСТИЧНОГО ВИМІРУ РИНКУ ПРАЦІ

Анотація. У статті визначено відмінності, які суттєво впливають на визначення обсягів трудових категорій на ринку праці. Проаналізовано у порівняльному спектрі динаміку показників стану ринку праці за різними методиками виміру.

Ключові слова: ринок праці, статистичний вимір, показники, попит і потреба, професії, відмінності.

Постановка проблеми. Для створення ефективної системи функціонування ринку праці і регулювання потоків робочої сили на ньому передусім постає питання інформаційно-статистичного забезпечення, оскільки розробка ефективної методології управління попитом та пропозицією робочої сили можлива лише за наявності повної і вірогідної інформації щодо стану об'єкта, який аналізується. Отже, важливого значення набуває обрання достовірного джерела інформації та методики отримання даних щодо стану ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування ринку праці та його виміру завжди були в центрі уваги вчених різних шкіл та країн: С.І. Бандура, Д.П. Богині, В.С. Буланова, В.С. Васильченко, М.О. Волгіна, В.М. Данюка, М.І. Долішнього, О.А. Грішнєвої, Т.А. Заяць, С.М. Злупка, Е. Калле, Р.В. Капелюшнікова, С.А. Картасова, А.М. Колода, О.О. Котляра, Ю.М. Краснова, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, Н.Д. Лук'яненко, Ю.М. Маршавіна, В.О. Мандибури, В.В. Онікієнка, В.П. Онищенко, В.О. Павленкова, Й.С. Пасхавера, І.Л. Петрової, В.М. Петюха, С.І. Пірожкова, І.В. Чернишова, В.Г. Швеця, Л.С. Шевченко, В.В. Яценка та ін. Не пригнічуючи науковий внесок указаних учених-економістів в дослідження проблеми визначення параметрів ринку праці, необхідно підкреслити наявність певних остаточно не вирішених питань, які окреслено в роботі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині показники офіційної статистики не можуть слугувати індикатором реального стану ринку праці і тенденцій попиту і пропозиції робочої сили на ньому. Практика свідчить, що сьогодні не існує універсального мірила стану ринку праці, враховуючи і неофіційні джерела.

Мета статті полягає у порівнянні показників стану ринку праці за різними методиками визначення та виборі оптимальної методики.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні офіційно застосовується два показники виміру безробіття: 1) зареєстрованого через територіальні відділення Державної служби зайнятості України (ДСЗ); 2) за даними ВОРС (вибіркові обстеження робочої сили) згідно з методологією Міжнародної організації праці (МОП). Обстеження домогосподарств із питань економічної активності в Україні розширюють інформаційну базу принаймні у два-три рази.

Крім того, останніми роками широке застосування отримало визначення параметрів ринку праці за аналітичними даними кадрових агентств (hh.ua, rabota.ua, work.ua, jobs.ua, trud.ua та ін.), проте ці дані не є офіційними.

Показник зареєстрованого безробіття (безробіття на фіксованому ринку праці) почав визначатися з 1992 р. після створення в 1991 р. ДСЗ. Він розраховується на підставі даних про чисельність зареєстрованих у ДСЗ безробітних, які отримали офіційний статус, і даних про чисельність трудових ресурсів та їх склад. Попит на робочу силу визначається на підставі поданих до ДСЗ заявок на вакантні робочі місця.

Методика вибіркового обстеження полягає у зборі даних на підставі щомісячних опитувань близько 50 тис. випадково обраних сімейних господарств. Питання стосуються таких проблем: чи мав той чи інший індивід роботу на минулому тижні; чи намагався він знайти роботу; скільки часу він уже витратив на працевлаштування; яких дій він уживав із цією метою. Виходячи з відповідей на питання, до безробітних відносять осіб, старших від 16 років, які у розглянутий період: не мали роботи (дохідного заняття), займалися активними пошуками роботи, були готові і здатні приступити до роботи.

Різниця між їх рівнями в деякі роки становить до 40%. Причини таких значних розходжень полягають у такому:

- методологія МОП охоплює усіх безробітних у віці від 15 до 70 років [1];
- зареєстроване безробіття враховує лише непрацюючих громадян працездатного віку, які не мають заробітку або інших доходів та стали на облік у центрі зайнятості;
- за методологією МОП базою розрахунку виступає економічно активне населення;
- зареєстроване безробіття визначається на базі працездатного населення працездатного віку;
- респонденти дають невірні відповіді для отримання допомоги по безробіттю;
- безробітна особа не завжди звертається за допомогою до служб зайнятості;
- умови включення до складу безробітних мають суттєві відмінності в методологіях;
- більшість наших співвітчизників не готова до відповіді про свої доходи у неформальному секторі економіки.

Усі ці дані суттєво різняться. Підтвердимо це за допомогою порівняння офіційних статистичних даних та аналітики кадрових агентств щодо професійної спрямованості попиту.

Рейтинг найпрестижніших професій на ринку праці України в 2015 р. наведений за даними кадрового агентства hh.ua (рис. 1).

Найпрестижнішою в 2015 р. професією залишаються ІТ-фахівці. Друге місце зайняли бізнесмени і власники власного біз-

несу з мінімальним відривом від топ-менеджерів і найманих директорів, які посідають третє місце. Як критерій престижності професії використано затребуваність фахівців на ринку, можливість кар'єрного зростання і наявність у галузі відомих компаній-працедавців та, найголовніше, рівень оплати праці.

Завдяки рівню матеріального забезпечення і доброї затребуваності ІТ-фахівці залишаються незмінними лідерами в ТОП найпрестижніших професій.

Область інформаційних технологій, у тому числі розробка програмного забезпечення, менше інших постраждала від кризи. У цій галузі один із найнижчих рівнів конкуренції – один претендент на вакансію. Велика частина вакансій пропонується для програмістів і розробників програмного забезпечення. Проте за результатами опитування українських ІТ-фахівців, незважаючи на перспективність розвитку сегменту інформаційних технологій, високу зарплату та затребуваність, багато хто прагне виїхати з країни (біля 76% опитаних), а 14% вже працюють за кордоном, 2% працювали за кордоном та повернулися, і лише 8% не планують змінювати місце проживання і роботи.

Слід зазначити, що лікарі опинилися на п'ятому місці, за рік спустившись з другого. Покинули ТОП-10 престижних професій журналісти й архітектори. Але несподівано в нього потрапили представники творчих спеціальностей (дизайнер, художник). Повернулися в рейтинг престижних професій на десяте місце економісти і фінансисти (як і в 2013 р.).

По результатах опитування Дослідницького центру Міжнародного кадрового порталу hh.ua 1 581 респондента з різних регіонів України в 2015 р. визначено непрестижні професії (рис. 2).

Рейтинг найменш престижних професій порівняно з 2014 р. практично не змінився. Проте можна констатувати, що в процентному співвідношенні збільшився рівень «непрестижності» (наприклад, щодо вчителів – у два рази).

Як і раніше, самими непрестижними є спеціальності, які не належать до розумової праці. На першому місці в ТОП – водій/таксист, на другому – представники робочих спеціальностей (сантехнік, слюсар і т. д.), на третьому – обслуговуючий персонал (працівник торгівлі, перукар, офіціант). На четвертому місці – вчителі, на п'ятому – державні службовці.

Зникли з рейтингу професії військовослужбовців і прикордонників, що обумовлено подіями в країні на протязі останніх двох років. Реформування силових структур призвело до суттєвої зміни позицій їх представників, які займають дев'яте місце в десятці.

Дані різних кадрових агентств різняться за своїм змістом. Так, наприклад, за даними аналітики rabota.ua, найбільш затребуваними з боку роботодавців є, як і в попередній період, продавці, торговий персонал і кухари (табл. 1). Слід зазначити, що дане агентство під час дослідження віддає перевагу тільки критерію

затребуваності, проте він є ключовим у рейтингу престижності агентства hh.ua.

Ключовими факторами таких позицій у рейтингу можна зазначити універсальність професії (дефіцитність у разі з кухарами) і сезонність (влітку потрібні продавці і кухари). Вагомий вплив фактору сезонності підтверджується тенденціями зростання в рейтингу офіціантів, будівельників і різноробочих і, відповідно, падіння водіїв, програмістів і продавців B2B-сегменту. Із рейтингу пішли викладачі-репетитори (їх активно починають шукати у вересні), а з'явився автосервіс. У цілому можна говорити про певну постійність переваг роботодавців: на продавців та менеджерів із продажу попит є завжди.

За даними Work.ua, має місце значний ріст попиту на робочу силу. Так, на кінець 2014 р. на сайті було 36 тис. вакансій, а в грудні 2015 р. – 56 тис. ТОП-3 на початок 2016 р. представлений такими професіями, як менеджер із продажів, продавець-консультант, торговий представник. Залишається високим попит на ІТ-менеджерів. Найвище зростання активності роботодавців зафіксоване у будівництві, на виробництві, у логістиці і на транспорті.

Офіційні статистичні дані свідчать про дещо інші потреби роботодавців за професійним спрямуванням (табл. 2).

Нами проаналізовано рейтинги за чотирма джерелами. Усі вони мають розбіжності щодо переліку професій, на які має місце найбільший попит серед роботодавців.

Рис. 1. Рейтинг найпрестижніших професій на ринку праці в Україні в 2015 р., % [2]

Рис. 2. Рейтинг непрестижних професій на ринку праці в Україні в 2015 р., % [2]

Таблиця 1

Рейтинг затребуваності фахівців роботодавцями [3]

Рейтинг 2016	Місце у рейтингу 2015	Спеціальності / галузі
1	1	Продавець-консультант
2	2	FMCG: Торговий / регіональний представник
3	3	Кухар / шеф-кухар
4	6	Офіціанти / Бармени / Хостес
5	4	Водій
6	5	Виробництво: робочі спеціальності
7	9	Складське господарство
8	7	Бухгалтер
9	11	Будівництво: робочі спеціальності
10	8	Веб-розробка
11	10	Косметологія / SPA / Перукарі
12	12	Продаж будівельних матеріалів / Вікна, двері / Плитка / Сантехніка
13	19	Охоронець
14	20	Робота без кваліфікації
15	14	Легка промисловість
16	16	Інтернет-маркетинг / SEO / Інтернет-реклама
17	17	Працівники Call-центру
18	15	Продажі по телефону
19	13	B2B-продажі
20	–	Сервісне обслуговування (автобізнес)

Маємо збіг лише у кадрових порталів *rabota.ua*, *work.ua*, в яких перші два місця займають торгові працівники. Офіційні дані також відвели друге місце працівникам сфери торгівлі. На відміну від усіх кадрових агентств, за даними Державної служби зайнятості, найбільший попит становить на кваліфікованих робітників з інструментом та на робітників для роботи з обладнанням та устаткуванням (у 2014 р. – на другому місці, в 2015 р. – на третьому).

Найбільш суттєво відрізняється за професіями рейтинг кадрового порталу *hh.ua*, деякі з причин нами вже наводилися. Так, наприклад, кухар знаходиться на третьому місці в рей-

тингу непрестижних професій, а за даними порталу *rabota.ua*, ця професія посідає третє місце за обсягами найбільш затребуваних. Найбільш затребувані, за офіційними даними, робочі професії входять до рейтингу найменш престижних.

У листопаді 2014 р. Міністерство економіки України опублікувало середньостроковий прогноз потреби країни в робочій силі [5]. За його даними, великий попит з 2015 по 2018 р. буде на сільськогосподарські професії. Крім того, зростання попиту очікується також на продавців і демонстраторів товарів. Попит на робітників транспортної і будівельної галузей, а також сфери видобутку корисних копалин також зберігатиметься. Очікується збереження попиту і на водіїв, робітників з обслуговування техніки, працівників, які надають персональні послуги, а також послуги із захисту. Активно у цей період розвиватиметься область інформації, телекомунікації, інформаційних технологій. Таким чином, економіці потрібні будуть фахівці в інженерній галузі, фізичних і математичних наук, а також у технічній сфері. Пристосування підприємств до стандартів Європейського Союзу сприятиме зростанню попиту на робочі спеціальності металургійної і машинобудівної промисловості.

Якщо достовірність даного прогнозу визначити за тенденціями на зареєстрованому ринку праці 2015 р. та початку 2016 р., можна зазначити, що він виявився вірогідним лише відносно робітників торгівлі та робітників з обслуговування техніки, а також щодо розвитку сфери інформаційних технологій. Дані офіційної статистики, навпаки, свідчать про найменший попит на сільськогосподарські професії серед наведених у табл. 2. Також на вітчизняному ринку праці поки не відбулося значного зростання попиту на робітників транспортної і будівельної сфер. Із даними кадрових агентств даний прогноз розрізняється по всіх наведених категоріях, окрім положення про зростання попиту на продавців та розвитку сфери інформаційних технологій.

З урахуванням останніх тенденцій розвитку економіки України перспективними галузями та сферами діяльності, які в подальшому потребують залучення додаткових фахівців, можна визначити такі:

– внутрішній туризм, оскільки відпочинок за кордоном досить дорогий та скорочено можливості відпочинку на території Криму та приморських пунктах біля зони АТО;

Таблиця 2

Потреба роботодавців у працівниках за професійними групами в 2015 р., на кінець звітної періоду [4]

Потреба у працівниках	2014 р.		2015 р.	
	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2013 р.	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2014 р.
Усього, у тому числі	35,3	83,0	25,9	73,4
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	2,7	70,7	1,9	71,0
професіонали	5,2	71,5	3,8	73,3
фахівці	4,0	84,0	2,8	71,1
технічні службовці	1,4	114,2	1,2	81,5
працівники сфери торгівлі та послуг	5,0	92,7	4,2	83,1
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	0,4	87,1	0,3	90,4
кваліфіковані робітники з інструментом	6,4	77,5	5,2	81,1
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання роботи технологічного устаткування, складання устаткування та машин	5,2	94,7	3,8	71,6
найпростіші професії	5,0	85,3	2,7	55,1

- сфера громадського харчування, у тому числі підприємства швидкого харчування і доставка їжі клієнтам;
- виробництво одягу і взуття завдяки збільшенню замовлень від Міністерства оборони;
- виробництво устаткування для альтернативних джерел енергії, оскільки тарифи на енергію та паливо значно зросли;
- сільськогосподарська область, яка має значний потенціал працевлаштування за умови ефективного інвестування в її розвиток;
- розробка нового програмного забезпечення у зв'язку зі стрімким розвитком технологій у всіх сферах економіки;
- сфери обслуговування оборонного комплексу, який у зв'язку з подіями на сході стрімко розвивається та отримує великі інвестування.

Проте дані сфери економіки не можуть задовольнити потреби в робочих місцях за існуючого рівня безробіття на відміну від галузей, які здатні надати величезну кількість робочих місць, але знаходяться в кризовому стані через несприятливу економічну ситуацію в країні: металургійної; машинобудівної; банківської; будівельної; туристичної (зовнішнього туризму); телекомунікаційної.

Слід зазначити, що за офіційної реєстрації показників попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці фінансові витрати незначні, звітність порівняна в динаміці, відсутня потреба у спеціальних висококваліфікованих працівниках, більш швидкий збір та обробка даних. Суцільна статистика дає можливість докладно аналізувати ситуацію в кожному регіоні і становище безробітних по окремих категоріях, тому що в цьому разі дезагрегування саме по собі знижує вірогідність неточності показників. Нами пропонується налагодити систему реєстрації та обліку всього незайнятого населення в Україні, яка дасть змогу максимально знизити відсоток відхилень під час розрахунків, створити повну інформаційну базу й отримувати реальні показники щодо руху робочої сили на ринку праці.

Висновки. Пропонується зовсім відмовитися від використання методології МОП щодо визначення безробіття в сучасних умовах, тому що вона зараз є неефективною та необ'єктивною для ринку праці в Україні, до того ж вимагає значних коштів. Окрім того, стан ринку праці практично по всіх показниках відрізняється від ринків праці закордонних країн,

тому застосовувати міжнародні стандарти обліку в Україні поки виявляється передчасним. Проте вдосконалення і налагодження системи реєстрації та обліку через державні служби зайнятості, її поширення на повний ринок праці, дасть змогу створити показник зареєстрованого безробіття найбільш ефективним і універсальним для оцінки процесів на ринку праці в Україні, який буде враховувати національні особливості руху робочої сили і формування її потоків на ринку праці.

Література:

1. Формування вибіркової сукупності домашніх господарств. Вибір домашніх господарств. Інструктивні матеріали ДКСУ, 1998. – 47 с.
2. Офіційний сайт Міжнародного кадрового порталу hh.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua>.
3. Офіційний сайт порталу rabota.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rabota.ua>.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Мінекономрозвитку підготувало середньостроковий прогноз потреби економіки у робочій силі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247739866&cat_id=248446171.

Федотова Т.А., Гусаров С.В. Отличия статистического измерения рынка труда

Аннотация. В статье определены отличия, которые существенно влияют на определение объемов трудовых категорий на рынке труда. Проанализирована в сравнительном спектре динамика показателей состояния рынка труда по разным методикам измерения.

Ключевые слова: рынок труда, статистическое измерение, показатели, спрос и потребность, профессии, отличия.

Fedotova T.A., Gusarov S.V. Differences in the statistical measurement of the labor market

Summary. The article identifies the differences, which significantly affect the determination of the quantities of labor categories in the labor market. The dynamics of indicators of the labor market state using different methods of measurement is analyzed in the comparative spectrum.

Keywords: labour market, measurement, indicators, demand and need, professions, differences.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Стегней М.І.,

д.е.н., професор кафедри фінансів,
Мукачівський державний університет

СПІВВІДНОШЕННЯ РІЗНИХ ФОРМ ФІНАНСУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті досліджено співвідношення різних форм фінансування сталого розвитку сільських територій. Охарактеризовано етапи процесу розробки інструментарію визначення співвідношення різних форм фінансування аграрних формувань та розвитку села в умовах децентралізації. Окреслено концептуальні положення стратегії сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: фінансування, сталий розвиток, сільські території.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української економіки стратегічним завданням є формування моделі сталого розвитку. Водночас фінансування сталого розвитку сільських територій є важливою компонентою цього завдання. Особливості життя пересічних селян потребують адаптації існуючих підходів і методів фінансування територіального розвитку до конкретних умов господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі наведено чимало поглядів авторів щодо фінансування сталого розвитку економіки України. Дані питання розглянуто в роботах учених-економістів: А.Д. Діброва [1], І.О. Іртишевої [8], А.В. Ключник [4], О.М. Паламарчук [3], М.А. Хвесика та ін. Проте особливості співвідношення різних форм фінансування сталого розвитку сільських територій потребують додаткових досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні співвідношень різних форм фінансування сталого розвитку сільських територій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення співвідношення різних форм фінансування на окремих етапах перспективного періоду пов'язано насамперед зі станом фондового ринку в країні та наявністю пропозиції з боку інституційних інвесторів. Отже, основною формою довгострокового фінансування можуть бути фінансові інструменти (акції, облігації і т. п.). Прискорення інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі можливе шляхом розвитку фондового ринку. Через ринок цінних паперів аграрні формування та соціально-культурні інституції села зможуть забезпечити себе припливом інвестиційних ресурсів. Існує можливість залучати кошти потенційних інвесторів за рахунок емісії облігацій. Проте потенційні інвестори не поспішають вкладати кошти в підприємства АПК та агроформування.

Емісія цінних паперів може бути вигіднішою, ніж залучення банківських кредитів у період інфляції за рахунок того, що дивіденди по акціях сплачуються за наявності прибутку. Акції на відміну від боргових коштів – це довгостроковий капітал із необмеженим строком існування, який формально не підлягає поверненню. Кількість емісій та їх обсяги не обмежені, тоді як обсяг боргів, які може взяти на себе суб'єкт господарювання, не повинен перевищувати оптимального співвідношення між розмірами боргових зобов'язань корпорації та її власного капіталу. Видача кредиту, як правило, супроводжується передачею

в заставу частини життєво необхідних для ефективної діяльності підприємства активів, що звужує можливості останнього. Під час продажу ж акцій відбувається лише передача частини корпоративних прав їх покупцю [1].

Незважаючи на переваги емісії цінних паперів, цей спосіб майже не використовується агропідприємствами. Натомість вони частіше застосовують лізинг.

Загалом, процес розробки інструментарію визначення співвідношення різних форм фінансування аграрних формувань та розвитку села в умовах децентралізації включає кілька етапів:

- вивчення і пошук джерел інвестиційних ресурсів;
- визначення методів фінансування окремих інвестиційних програм та проєктів;
- оптимізація структури джерел формування інвестиційних ресурсів (включаючи варіанти щодо інвестиційного портфеля).

На першому етапі залежно від організаційної форми, фінансового стану та перспектив розвитку можна самостійно визначати можливі джерела фінансування і планувати терміни їх використання з урахуванням вартості залучення ресурсів, строків їх надання та ступеня ризику, пов'язаного з їх використанням.

Другий етап розробки інструментарію формування інвестиційних ресурсів передбачає розрахунок співвідношень у структурі їх джерел. Під час розробки системи формування інвестиційних ресурсів розглядаються п'ять основних перспективних методів фінансування окремих інвестиційних програм і проєктів [2]. З урахуванням цих методів фінансування визначаються пропорції у структурі джерел інвестиційних ресурсів. Так, повне самофінансування здійснюється за рахунок власних коштів, використовується для реалізації невеликих реальних інвестиційних проєктів чи фінансових інвестицій. Для аграрних формувань це найбільш безпечний метод фінансування, проте його використання суттєво обмежується відсутністю вільних для інвестування власних коштів. Акціонування – перспективний спосіб фінансування, зокрема в умовах поступового погашення вторинного фондового ринку, який може бути використаний для реалізації масштабних реальних інвестицій щодо галузевої чи регіональної диверсифікації інвестиційної діяльності аграрних інституцій. Кредитний механізм забезпечення інвестиційними ресурсами використовується для реалізації строкових проєктів із високою нормою прибутку та малим строком окупності. Лізинг, селенг – один із найбільш перспективних для аграрних формувань методів фінансування, що використовується для реалізації проєктів оновлення технологій, технопарку, інновацій у «ноу-хау» чи франчайзинг. Як правило, у чистому вигляді ці методи використовуються рідко, найчастіше фінансування засноване на різноманітних комбінаціях попередніх чотирьох методів та застосовується для всіх форм і видів інвестування.

Третій етап процесу розробки інструментарію формування інвестиційних ресурсів ураховує те, що неправильне співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування може

впливати на зниження фінансової стійкості. Оптимізація структури джерел фінансування повинна враховувати особливості кожного з них. Головними критеріями, за якими проводитиметься оптимізація джерел фінансування, є [3]:

- необхідність забезпечення достатньої фінансової стійкості компанії;
- максимізація суми прибутку від інвестиційної діяльності за різних співвідношень зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування;
- максимально можливе (за умови достатнього прибутку) обмеження ризиків за проектом або програмою інвестування;
- забезпечення перспектив інноваційного розвитку підприємства.

Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем села, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Такі механізми визначені у пріоритетах діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. (затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158). Однак слід підкреслити, що вирішення вказаних проблем пов'язано насамперед із розробленням системи формування та ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій [4, с. 3].

Моніторинг наявних напрямів розвитку сільських територій дає підстави сконцентрувати увагу на рівні та якості життя сільських жителів, що підтверджено у формуванні системи критеріїв оцінки рівня такого розвитку, які наведено в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.: виробництво сільськогосподарської продукції, продовольча безпека; аграрний ринок (у розумінні його змісту як аграрної виробничої інфраструктури); зайнятість сільського населення; технічна база сільського господарства; рівень розвитку сільськогосподарського машинобудування; обсяг інвестицій у сільське господарство; розвиток системи сільськогосподарського дорадництва; обсяг податкових надходжень до державного бюджету із сільської місцевості; збільшення споживання продуктів сільським населенням до науково обґрунтованих норм; стан автомобільних доріг у сільській місцевості; соціальна інфраструктура з акцентом на системах освіти та охорони здоров'я; підвищення родючості ґрунту; екологізація сільськогосподарського виробництва.

Програмою було передбачено фінансування розвитку сільської місцевості з державного бюджету в розмірі 120 750,5 млрд. грн. на період 2008–2015 рр., тобто близько 15 094 млрд. грн. щорічно, за такими напрямками:

- соціальна сфера та сільські території – 15 742,7 млн. грн.;
- аграрний ринок – 49 698,2 млн. грн.;
- аграрний сектор – 14 011,6 млн. грн.;
- удосконалення та реформування системи управління в аграрному секторі – 17 519,7 млн. грн.;
- професійна освіта – 18 373,7 млн. грн.;
- аграрна наука – 5 308,3 млн. грн.;
- розвиток дорадництва – 96,3 млн. грн. [5].

Пріоритетність людського розвитку сформульовано і закладено у проекті Концепції загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року: «...створення

умов для сталого розвитку сільських територій, що передбачає диверсифікацію виробничої діяльності й підвищення конкурентоспроможності сільської економіки, підтримання екологічної рівноваги, поліпшення якості життя на селі на основі посилення життєздатності, самодостатності, активності сільських громад із максимально ефективним використанням місцевих ресурсів та приватної ініціативи» [6].

Концептуальні положення стратегії сталого розвитку сільських територій повинні містити такі напрями, як:

- усебічна, об'єктивна оцінка стану і тенденцій розвитку ресурсного потенціалу і соціально-трудових відносин у регіоні впродовж останніх 5–10 років із виявленням чинників, що стримують розвиток;
- обґрунтування стратегічних цілей і завдань у рамках інтерактивного планування з урахуванням коригувань, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу і створення диверсифікованого ринку праці;
- розробка пріоритетних напрямів реалізації цілей і завдань на основі перспективного розвитку і вдосконалення регіональної, техніко-технологічної, адміністративної, соціально-трудової і загальноекономічної структури сільської території;
- обґрунтування мобілізації місцевих фінансових, матеріально-технічних, соціальних, трудових і гуманітарних ресурсів для досягнення концептуально сформованих завдань соціально-економічного розвитку сільської території на перспективу;
- розробка вагомих важелів і механізмів (економічних і неекономічних) виконання визначених концепцією основних цільових установок;
- прогноз найважливіших показників соціально-економічного розвитку території на основі узгодження очікуваних показників якості та рівня життя сільського населення.

Висновки. На основі вивчення проблемних питань розвитку сільських територій очевидною є необхідність удосконалення структури співвідношення різних форм фінансування сталого розвитку за рахунок платежів і зборів за використання природних ресурсів на рентних засадах, зокрема в частині поглибленого врахування екологічних утрат громад.

Напрямом розширення форм і джерел фінансування відтворення природно-ресурсного потенціалу та покращення природокористування є імплементація рентних відносин у систему децентралізованого управління сталим розвитком сільських територій.

Література:

1. Діброва А.Д. Розвиток інвестиційного процесу в аграрному виробництві / А.Д. Діброва, А.М. Клименко // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С. 35–40.
2. Бланк І.А. Инвестиционный менеджмент: учеб. курс / И.А. Бланк. – М.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
3. Паламарчук О.М. Поглиблення агропромислової інтеграції – шлях до сталого розвитку України / О.М. Паламарчук // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 136–142.
4. Ключник А.В. Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України: [монографія] / А.В. Ключник. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. – 468 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
6. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

7. Стегней М.І. Стратегічні важелі та орієнтири екологічно сталого розвитку сільських територій / М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 6. – С. 316–322.
8. Іртищева І.О. Рациональне природокористування як елемент сталого розвитку сільських територій / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Економіст. – 2014. – № 2. – С. 34–37.

Стегней М.И. Соотношение различных форм финансирования устойчивого развития сельских территорий

Аннотация. В статье исследовано соотношение различных форм финансирования устойчивого развития сельских территорий. Охарактеризованы этапы процесса разработки инструментариев определения соотношения различных форм финансирования аграрных формирований и развития села в условиях децентрали-

зации. Определены концептуальные положения стратегии устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: финансирование, устойчивое развитие, сельские территории.

Stehnei M.I. Correlation between different forms of rural areas sustainable development financing

Summary. In the article the correlation between different forms of funding for sustainable rural development is investigated. The stages of development toolkits determining the correlation between different forms of funding of agricultural units and rural development under the decentralization are characterized. Outlined conceptual statements of the strategy of sustainable rural development.

Keywords: financing, sustainable development, rural areas.

Дяченко А.В.,

аспірант,

Університет державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМИ КРЕДИТУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено питання розвитку кредитування житлового будівництва в Україні. Проаналізовано показники діяльності банківської системи, напрями та структуру наданих у будівництво кредитів, визначено особливості розвитку банківського кредитування житлового будівництва. Окреслено проблеми кредитування житлового будівництва та їх причини.

Ключові слова: кредитування, житлове будівництво, банки, позичальник, кредитор.

Постановка проблеми. У 2016 р. низькі позиції України в міжнародних рейтингах і високі ризики, безперервні бойові дії в зоні АТО, різке падіння і загальна слабкість економіки, девальвація гривні, нестабільність валютного ринку підтримують кризу банківської системи країни, що в сукупності зі складністю отримання кредиту, високими процентними ставками щодо його обслуговування та істотними додатковими платежами (експертна оцінка, страхування, комісії за касове обслуговування) зробили фінансування через цінні папери та іпотечне кредитування в Україні непривабливим. Виснажилися можливості і резерви й у забудовників: програми безпроцентної розстрочки трансформуються, прив'язуються до комерційного курсу долара США або до мінливої поточної вартості квадратного метра, втрачають гнучкість для кінцевих покупців, що робить інструмент придбання житла на умовах відстрочки основних платежів менш затребуваним і актуальним (частка покупок із використанням розстрочки в останні роки скорочується). Крім того, практично всі забудовники стимулюють покупців шляхом пропозиції істотних знижок за стовідсоткову оплату житла і, таким чином, підтримують попит на квартири і регулюють прийнятні темпи продажів. Таким чином, у 2016 р.

фінансування угод на первинному ринку без залучення позикових коштів здійснювалося у 66% угод, покупка з використанням розстрочки спостерігалася у 32% угод, частка покупок із використанням кредитних коштів становить менше 2%.

Для виправлення цієї ситуації в умовах вибору Україною стратегії євроінтеграції, що передбачає впровадження кращих європейських практик, актуалізується завдання активізації банківського кредитування ЖБ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями банківського кредитування займалися багато відомих вітчизняних учених, серед яких: В. Базилевич, І. Гуцал Н. Погорелцова, О.Кіреєва, М. Денисенко, В. Іванова, О. Стороженко, Н. Шелудько та ін. Проте в більшості праць банківське кредитування не аналізується в аспекті використання його як джерела фінансування житлового будівництва. Окремі праці присвячені розвитку іпотечного кредитування, у тому числі роботи І. Гуцал, О. Любуні [1], Л. Сазонець [2], О. Євтуха [3]. Проте головна увага в них приділяється класичному іпотечному кредитуванню населення на придбання нерухомості, а питання активізації кредитування забудовників залишаються поза увагою дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, незважаючи на велику кількість статей, присвячених проблемам банківського кредитування та фінансування будівництва, питання розвитку кредитування будівництва в Україні досліджено недостатньою мірою.

Мета статті полягає у вивченні стану і динаміки банківського кредитування житлового будівництва на даному етапі розвитку України та виділенні проблем, що перешкоджають його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення завдання активізації банківського кредитування житлового

Таблиця 1

Динаміка показників діяльності банківської системи сектора України

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП, млрд. грн.	1082,6	1302,1	1411,2	1455,0	1566,7	1979,5
Зміна ВВП (% до попереднього року)	4,1	5,4	0,2	0,0	0,6	-9,8
Кількість банків	176	176	176*	180*	163*	117*
Сукупні активи банківського сектора, % ВВП	8,70	8,10	7,99	8,78	8,41	6,34
Надані кредити, % ВВП	6,97	6,34	5,78	6,26	6,42	4,88
Кредити суб'єктам господарювання, % ВВП	46,95	44,61	43,17	48,03	51,23	39,70
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1
Зобов'язання банків, % ВВП	7,43	6,90	6,79	7,46	7,46	5,81
Рентабельність капіталу, %	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91
Частка кредитів, наданих банками на будівництво, у загальному обсязі наданих кредитів, %	8,62	7,68	6,12	7,26	7,13	5,32
Вартість кредитів у національній валюті суб'єктам господарювання, %	12,8	14,4	25,5	14,4	16,4	20,8

*Дані 2013 р.

** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь

Джерело: складено за даними НБУ

будівництва утруднено тим, що банківська система України нині знаходиться у важкому стані, що характеризують показники її діяльності (табл. 1).

На основі аналізу показників діяльності банківської системи в 2010–2015 рр. можна зробити такі висновки.

1) Банки практично не виконують свою основну функцію – кредитну. Так, темпи зростання активів уповільнилися: після кризового 2009 р. темпи приросту активів банків коливалися в межах від 6,0% до 11,0%), а в 2013–2015 рр. зменшилися з 13,4% до 3,0% та -4,75%; зокрема, обсяг кредитів за 2012–2015 рр. зріс на 20,0%, проте за 2015 р. зменшився на 4,0%. Також погіршилася якість активів, що обумовлює додаткові витрати на формування резервів. У післякризовий період банки переорієнтувалися з кредитної діяльності на стратегію виживання шляхом залучення додаткових ресурсів для підтримки ліквідності.

2) У банківській системі розгорнулася криза неплатежів, яка проявилася у хвилі банкрутств (за даними НБУ, у 2014 – I півріччі 2016 р. кількість банків скоротилася зі 180 до 109), у зростанні частки простроченої заборгованості з 7,7% до 23,7% (у зазначений період) та неспроможності окремих банків погасити свої зобов'язання по депозитах. Відплив пасивів негативно впливає на ліквідність і обмежує ресурси для активних операцій, а зростання частки простроченої заборгованості та резервів під проблемні кредити веде до суттєвого зростання витрат банків, а отже, їх збитковості.

3) Зберігаються високі процентні ставки через обмеженість ресурсів: зовнішні джерела залучення коштів для вітчизняних банків залишаються практично недоступними через низький курс гривні, а серед внутрішніх ресурсів доступні лише депозити [4].

4) Збитковість діяльності банківської системи за рахунок необхідності формування страхових резервів під проблемні активи, скорочується капітал за рахунок збитків і списання проблемних активів.

Кризовий стан банківської системи стримує кредитування реального сектора економіки, а зависокі процентні ставки роблять кредити доступними лише для найбільш прибуткових видів економічної діяльності¹. Оскільки, за даними офіційної статистики, будівництво до них не належить, то частка кредитів, наданих у будівництво, невинно падає (з 8,62% до 5,32%) (табл. 2).

Для визначення напрямів кредитування (попиту чи пропозиції житла) проаналізуємо зміни в розподілі кредитів, наданих банками, на цілі придбання та ремонту нерухомості домогосподарствам та нефінансовим організаціям (рис 1).

Після стрімкого підвищення в 2007–2009 рр. темпи надання кредитів домогосподарствам протягом 2010–2015 рр. невинно

¹ За даними Офіційної служби статистики, у 2013–2015 рр. найбільш прибутковими були транспорт, освіта, сільське господарство [5].

падали, хоча і були вищими, ніж темпи надання кредитів нефінансовим організаціям. Починаючи з 2012 р. темпи надання кредитів домогосподарствам відстають від темпів надання кредитування в цілому. Це може свідчити як про зміну моделі кредитування банками економіки (від кредитування споживчого попиту до кредитування виробників-забудовників), так і про зниження кредитоспроможності населення в умовах падіння його доходів, а також про поступовий перехід банків до практики кредитування ЖБ, що поширена в західних країнах, де житло будується за допомогою проектного фінансування. Кредитори зазвичай виступають співвласниками компаній, на чиєму балансі знаходиться споруджуваний завод або об'єкт нерухомості.

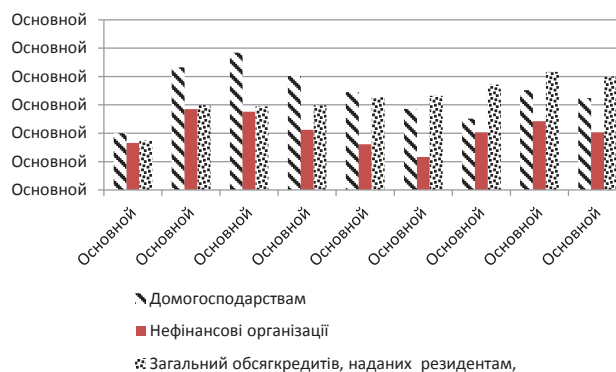

Рис. 1. Темпи росту кредитів, наданих домогосподарствам і нефінансовим корпораціям на цілі придбання та ремонту нерухомості, нарастаючим підсумком

Джерело: складено за даними НБУ

Для визначення впливу банківського кредитування на розвиток житлового будівництва з метою обґрунтування доцільності його стимулювання та вибору відповідних заходів проаналізуємо показники двох рівнів [6].

1. Макроекономічний рівень:

- збільшення обсягів виконаних будівельних робіт та обсягів реалізованої продукції будівництва;
- збільшення частки будівництва у валовій доданій вартості;
- зростання капітальних інвестицій у будівництво;
- обсяги кредитів, наданих у будівництво.

2. Галузевий рівень: показники розвитку будівництва:

- збільшення зайнятих у будівництві;
- збільшення рентабельності будівництва.

У середньостроковому періоді про позитивний вплив кредитування на розвиток будівництва можуть свідчити розвиток суміжних із житловим будівництвом галузей економіки країни, збільшення податкових надходжень до бюджету. У довгостроковому періоді ефективність банківського кредитування

Таблиця 2

Кредитування будівництва в Україні

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення, станом на кінець грудня, усього	443 665	462 215	500 961	575 545	605 425	691 903	778 841	787 795
Кредити в будівництво	39 274	41 678	43 158	44 215	37 052	50 217	55 552	41 905
Темп приросту кредитів на будівництво, %		6,12	3,55	2,45	-16,20	35,53	10,62	-24,57
Темп приросту кредитів, % попереднього періоду		4,18	8,38	14,89	5,19	14,28	12,57	1,15
Вартість кредитів суб'єктам господарювання, %			12,8	14,4	17,5	14,4	16,4	20,8

Джерело: складено на основі [4; 5]

ЖБ проявляється через вирішення важливого соціального завдання – забезпечення населення житлом, підвищення зайнятості та рівня життя населення.

Динаміка виконаних будівельних робіт та показники, що можуть впливати на неї, наведені на рис. 2).

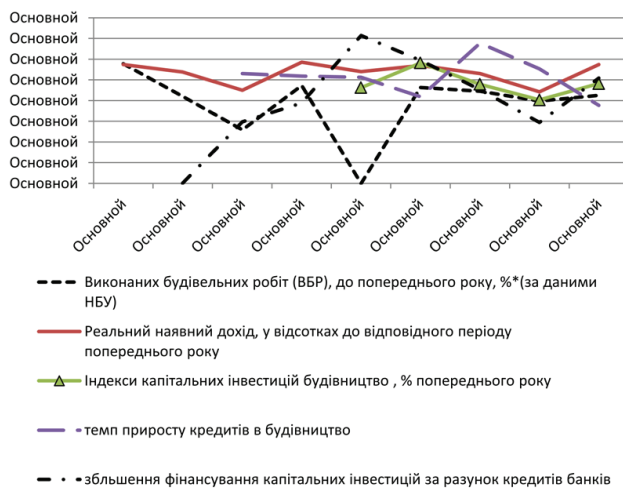

Рис. 2. Індекси виконаних будівельних робіт, капітальних інвестицій та кредитів у будівництво, а також зміни реального наявного доходу населення в 2007–2015 рр.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату

На рис 2. видно позитивну кореляцію індексу виконаних будівельних робіт та капітальних інвестицій у будівництво (коефіцієнт кореляції – 0,93), так само є позитивна, хоча і незначна, кореляція виконаних будівельних робіт та обсягів профінансованих інвестицій за рахунок кредитів банків (0,33). Практично відсутня кореляція між індексом виконаних будівельних робіт та обсягами кредитів, наданих банками в будівництво, та негативне значення має коефіцієнт кореляції між обсягами кредитів у будівництво та обсягами інвестицій, профінансованими за рахунок кредитів банків. На нашу думку, це пов'язано з недосконалою структурою кредитування і цільовим призначенням наданих кредитів, серед яких переважають короткострокові кредити на поповнення обігових коштів будівельних підприємств, а обсяг довгострокових кредитів, що можуть слугувати джерелами інвестицій. Також в останній рік інвестиції переважно спрямовуються не на будівництво нового житла, а на капітальний ремонт.

При цьому за даними, доступними для аналізу на сайті Державної служби статистики України, якщо в 2013–2014 рр. інвестиції в будівництво спрямовувалися переважно на спорудження житлових будівель, то в 2015 р. різко зросли обсяги коштів, витрачених на капітальний ремонт. Такий розподіл інвестицій між спорудженням житла та капітальним ремонтом за край незначного приросту інвестицій у цілому свідчить про кризу та за високі ризики, що знижує рентабельність довгострокових проектів і орієнтує будівельні підприємства на стратегію «виживання».

Дійсно, рентабельність будівництва знаходилася на практично нульовому рівні через незначний порівняно із загальним ростом цін зростанням вартості будівельно-монтажних робіт. Така цінова політика обумовлювалася намаганням будівельників підтримати попит на свою продукцію і не втратити ринок в умовах різкого падіння доходів населення (рис. 3).

На рис. 3 видно, що в 2009–2013 рр. рівень рентабельності будівництва утримувався практично на нульовому рівні в умовах спадної динаміки цін на будівельно-монтажні роботи

і дещо підвищився в 2014 р., після чого в 2015 р. знову впав. Вартість кредитів при цьому постійно зростала, перевищуючи рівень рентабельності на 10–18 п. п. Така динаміка свідчить про недоступність кредитів для забудовників.

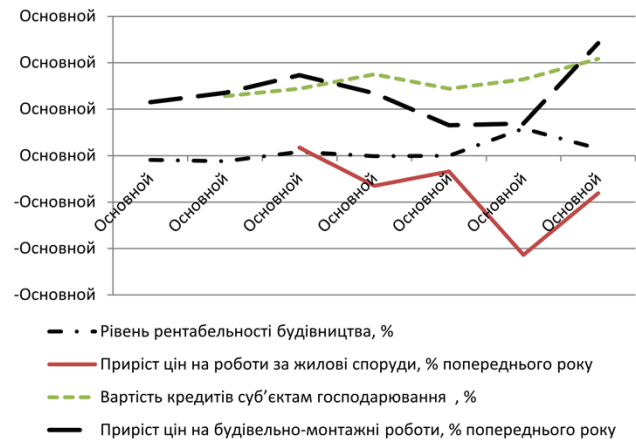

Рис. 3. Динаміка рентабельності будівництва, цін на будівельно-монтажні роботи та вартість кредитів

Джерело: складено на основі [4; 5]

Висновки. На поточному етапі розвитку України банки фактично не виконують своїєї ролі у кредитуванні будівництва, що засвідчує невпинне падіння темпів приросту та обсягів кредитування в цілому і кредитів, наданих у будівництво зокрема, скорочення інвестицій у будівництво за нестабільної динаміки інвестицій у житлове будівництво, зниження ролі банків у джерелах фінансування інвестицій у будівництво. Це дає підстави стверджувати, що кредитування має потужний потенціал стимулювання будівництва. виправити цю ситуацію можливо через відновлення кредитування в цілому та спрямування коштів на кредитування ЖБ за виправлення низки хронічних проблем банківської системи.

Це зумовлено низкою проблем, до яких з можна віднести:

- недосконалість системи банківського регулювання і нагляду, що не сприяє достатньою мірою розвитку кредитного потенціалу банківської системи;
- високу фрагментарність банківської системи і низький рівень конкуренції;
- ризики, пов'язані з непрозорою структурою вартості і монополізацією банківської системи;
- нестійкість ресурсної бази та звуження джерел доходів, обумовлене згортанням кредитування і відпливом фінансових ресурсів із реального сектора економіки до фінансового.

Пошук шляхів розірвання цього замкненого кола і виводу банківської системи України з кризи є завданням подальших досліджень.

Література:

1. Любунь О.С. Іпотечне кредитування / О.С. Любунь, О.І. Кіреєв, М.П. Денисенко. – К.: Центр навч. л-ри, 2011. – 392 с.
2. Сазонець Л.І. Національна система іпотечного кредитування / Л.І. Сазонець. – Суми: Довкілля, 2006. – 114 с.
3. Євтух О.Т. Світовий досвід використання стандартів при іпотечному кредитуванні / О.Т. Євтух // Вісник УАВС. – 2009. – № 2. – С. 37–39.
4. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65162&cat_id=36674.

5. Державна комісія статистики // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Грінченко Р.В. Наслідки впровадження стратегій залучення інвестицій у житлове будівництво / Р.В. Грінченко // IV Міжнародна научно-практична конференція «Проблеми формування нової економіки ХХІ століття» (22–23 грудня 2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111222/3_grinchenko.php.

Дьяченко А.В. Проблемы кредитования жилищного строительства в Украине

Аннотация. В статье исследованы вопросы развития кредитования жилищного строительства в Украине. Проанализированы показатели деятельности банковской системы, направление и структура кредитов, направленных в строительство, определены особен-

ности развития банковского кредитования жилищного строительства. Определены проблемы кредитования жилищного строительства и их причины.

Ключевые слова: кредитование, жилищное строительство, банки, заемщик, кредитор.

D'yachenko A.V. Problems of housing loans in Ukraine

Summary. It is researched the question of housing loans in Ukraine. The performance of the banking system, the direction and structure of loans in construction, the peculiarities of bank loans for housing construction are analyzed. Problems of housing loans and their causes are designated.

Keywords: credit, housing, banks, borrower, lender.

*Жмурко Н.В.,
к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Рихліцька М.В.,
студентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ОЦІНКА ВПЛИВУ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Анотація. У статті розглянуто сутність бюджетної децентралізації, виявлено її сильні та слабкі сторони, досліджено низку змін, які було внесено до чинного законодавства України. Проведено глибокий аналіз виконання державного та місцевих бюджетів у Львівській області за доходами протягом 2014–2016 рр., а також виявлено зміни у структурі доходних джерел місцевих бюджетів. Висвітлено джерела надходжень та напрями використання місцевими бюджетами Львівської області дотацій та субвенцій, одержаних із державного бюджету.

Ключові слова: бюджетна децентралізація, місцеві бюджети, державний бюджет, структура доходних джерел бюджету, дотації, субсидії, субвенції.

Постановка проблеми. З питанням децентралізації свого часу зіткнулися всі розвинені країни світу (Нідерланди, США, Швейцарія, Англія, тощо), однак для країн пострадянського простору ця тема стала актуальною лише у 90-ті роки. Для України ця реформа є новою, розпочалася вона прийняттям змін до Податкового та Бюджетного кодексів, а також Закону «Про співробітництво місцевих громад» від 17.06.2015 № 1508-18.

Стосовно нормативно-правової бази, то в Україні питання децентралізації регламентуються Європейською хартією місцевого самоврядування, що була ратифікована Верховною Радою України 15 липня 1997 р. Цей документ детермінує поняття «місцеве самоврядування» як «право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ» [1]. У статті 140 Конституції України вказано, що місцеве самоврядування – це право територіальної громади «самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки дослідженням бюджетної децентралізації в Україні присвячено чимало праць вітчизняних науковців. Зокрема, до них можемо віднести: Д. Василенка [11], О. Василика [7], Г. Возняка [6], В. Свищуна [8], В. Олійника, Л. Сергєєва [5] та ін. Не заперечуючи цінність наведених доробок у цій сфері, вважаємо за доцільне більш комплексно підійти до цієї проблематики, зокрема за допомогою аналізу виконання державного та місцевих бюджетів.

Мета статті полягає в удосконаленні тлумачення терміну «бюджетна децентралізація», здійсненні оцінки виконання державного та місцевих бюджетів у Львівській області за доходами протягом 2014–2016 рр., формулюванні висновків та пропозицій щодо ефективного впровадження децентралізаційної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім проаналізуємо визначення поняття «децентралізація» з різних

джерел, оскільки більшість українського суспільства не має чіткого розуміння цього терміну і трактує його як протилежний до централізації, коли всі важливі рішення приймалися «вгорі» і передавалися на виконання «вниз».

Отже, децентралізація – це послаблення централізації; така система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління [3]. Л. Щербак [4] подає інше тлумачення цього терміну, під яким розуміє процес переорієнтації в умовах демократизації суспільства повноважень і ресурсів з центрального на регіональний (місцевий) рівень з метою підвищення ефективності і результативності державно-громадського управління. Своєю чергою інші вчені (В.В. Олійник, Л.М. Сергєєва [5]) визначають децентралізацію управління як перерозподіл функцій і повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади на основі взаємодії із соціальними партнерами.

В економічній літературі виділяють різні види даного поняття: економічний, адміністративний, географічний тощо. Однак темою нашого дослідження є бюджетна децентралізація, тобто певний рівень незалежності органів місцевого самоврядування під час прийняття рішень у бюджетній галузі. Так, Г.В. Возняк вважає, що бюджетна децентралізація – це система відносин, що виникає між різними рівнями влади в процесі розподілу повноважень щодо прийняття управлінських рішень із формування та використання бюджетних ресурсів [6].

О. Василик під бюджетною децентралізацією розуміє процес передачі повноважень (функцій, компетентності, відповідальності) від центральних органів влади до місцевих. Іншими словами, це є перерозподіл функцій і повноважень єдиної державної влади між відповідними органами державної влади, з одного боку, й органами регіонального (місцевого) самоврядування – з іншого [7, с. 56].

Проаналізувавши різноманітні тлумачення даного терміну, ми можемо запропонувати власне.

Отже, під бюджетною децентралізацією розуміємо систему фінансово-економічних відносин, яка виникає з приводу делегування повноважень центральними органами влади органам місцевого самоврядування з метою розширення їх прав та обов'язків.

Ми вважаємо, що бюджетна децентралізація в Україні повинна ґрунтуватись на низці тих самих принципів, на яких базується побудова бюджетної системи України, а саме: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності й результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості й неупередженості, публічності і прозорості.

Відомо, що під час упровадження децентралізаційної реформи потрібно чітко усвідомлювати переваги та ризики від

реалізації такої бюджетної політики, саме тому аналіз проведених нововведень в Україні дає можливість виявити сильні та слабкі сторони бюджетної децентралізації (табл. 1).

Таблиця 1

Бюджетна децентралізація

Переваги	Недоліки
Оптимізація доходних джерел	Домінування локальних інтересів над регіональними чи загальнонаціональними
Удосконалення податкового адміністрування	Відсутність можливості впливати на макроекономічну ситуацію на державному рівні
Рациональний підхід до витрачання бюджетних коштів	Зниження координації делегованих державних функцій як по вертикалі, так і по горизонталі
Мінімізація бюджетного дефіциту	Можливість виникнення конфлікту між центральними та місцевими органами влади
Сприяння нарощенню фінансового потенціалу території	Диспропорції у соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць
Стимулювання підприємницької діяльності	Неузгодженість делегованих повноважень із наявними ресурсами
Активізація інвестиційної діяльності	Низька кваліфікація управлінського апарату
Посилення відповідальності органів місцевого самоврядування перед громадою (зниження корупції)	Мінімізація ефективності контролю центральної влади над бюджетним процесом на місцевому рівні
Можливість збереження макроекономічної стабільності	Сприяння росту корупції, якщо політична конкуренція на місцевому рівні обмежена
Забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень	Невідповідність формування місцевих бюджетів цілям та завданням соціально-економічного розвитку територій
Можливість балансування потреб та можливостей регіонів	Намагання центральних органів влади уникнути відповідальності за надання державних послуг населенню

Джерело: складено авторами на основі [6, с. 255–256; 8, с. 2]

Відомо, що українська децентралізаційна реформа стосується насамперед розширення прав органів місцевого самоврядування у прийнятті управлінських рішень та надання автономії щодо наповнення місцевих бюджетів та здійснення видатків. Також було внесено низку змін у законодавство України, а саме:

- передача деяких доходів із державного бюджету з метою збільшення джерел формування місцевих бюджетів;
- запровадження нового виду податку – акцизного податку з кінцевих продажів;
- розширення бази оподаткування податку на нерухомість;
- запроваджено новий механізм бюджетного регулювання – систему тотального збалансування всіх місцевих бюджетів замінено системою горизонтального вирівнювання

податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя;

- введено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – освітню та медичну;
- надано права органам місцевого самоврядування самостійно визначати ставки податків та встановлювати пільги з їх сплати [9].

Про результативність децентралізаційної реформи в Україні можна говорити лише провівши оцінку звітних даних Державної казначейської служби України. Отже, проаналізувавши звіти про виконання державного бюджету у Львівській області за доходами за 2014–2016 рр., спостерігається стабільне зростання надходжень до загального фонду та зменшення дотацій вирівнювання, які надаються місцевим бюджетам із державного бюджету (рис. 1). Цей факт, безумовно, свідчить про зменшення рівня залежності органів місцевого самоврядування від центрального керівництва.

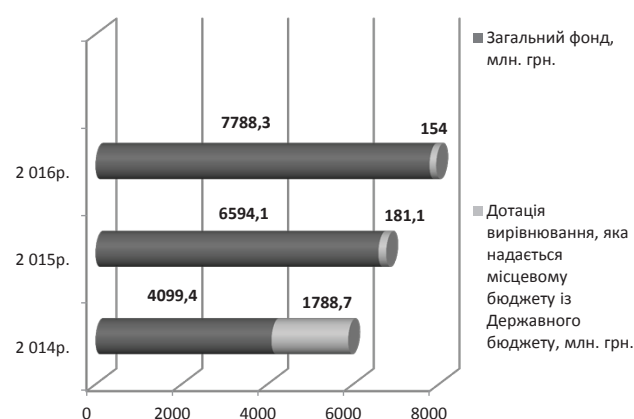

Рис. 1. Динаміка виконання державного бюджету у Львівській області за доходами

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

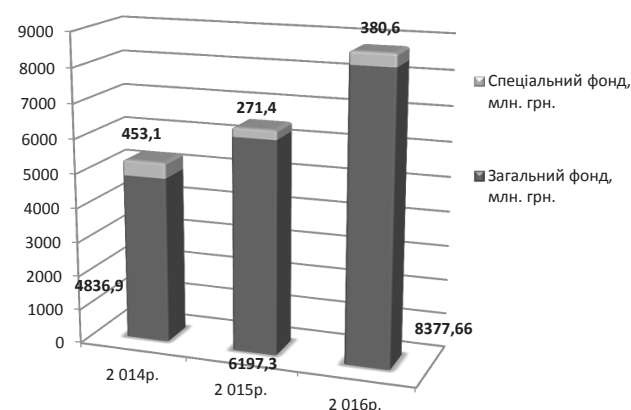

Рис. 2. Динаміка виконання місцевих бюджетів у Львівській області за доходами

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

За інформацією Головного управління Державної казначейської служби України у Львівській області, відбувається постійне зростання надходжень до загального фонду місцевих бюджетів у середньому в розмірі 2 млрд. грн. на рік та до спеціального фонду – приблизно 100 млн. грн. на рік (рис. 2). Приріст надходжень до загального фонду проти 2014 р. становив 29,6 млрд. грн., або 42,1%, тоді як за експертною оцін-

Структура дохідної частини місцевих бюджетів у Львівській області

№ п/п	Назва	2015		2016	
		Виконання	% виконання	Виконання	% виконання
1	Податкові надходження	1 876,7	49,12	2 957,6	44,59
2	Неподаткові надходження	279,8	59,97	358,7	46,25
3	Доходи від операцій із капіталом	64,1	38,32	58,6	18,05
4	Офіційні трансферти	4 119,2	37,50	5 286,1	45,38
5	Разом	6 468,7	41,09	8 758,2	44,66

Джерело: складено авторами на основі [10]

кою фахівців Міністерства фінансів він прогнозувався в сумі 22,4 млрд. грн.

Як результат, у 2015 р. до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 99,8 млрд. грн., що становить 116,0% до річних призначень, затверджених місцевими радами [9].

Також позитивним явищем є постійне зростання відсотка виконання бюджетів, що свідчить про пришвидшення мобілізації надходжень до бюджетів.

Стосовно структури дохідної частини місцевих бюджетів, то, безумовно, найбільша частка припадає на податкові надходження, серед яких лідирує податок на доходи фізичних осіб. Приріст цих доходів проти 2015 р. становив більше 1 млрд. грн. Друге місце займають офіційні трансферти, третє – неподаткові надходження та четверте – доходи від операцій із капіталом. З табл. 2 видно, що відбулося зростання всіх вищеперерахованих надходжень у поточному році порівняно з 2015 р.

Дослідивши дану фінансову звітність, ми побачили позитивні зміни, оскільки на протязі аналізованого періоду спостерігається зростання обсягу субвенцій (у середньому на 2 млрд. грн. на рік) та зменшення дотацій із державного бюджету (особливо різке падіння відбулося після внесення змін до законодавства в 2014 р.). Необхідно зауважити, що у структурі субвенцій найбільшу частку займають «нові» субвенції – освітня та медична, що є актуальним та нагальним питанням для населення України.

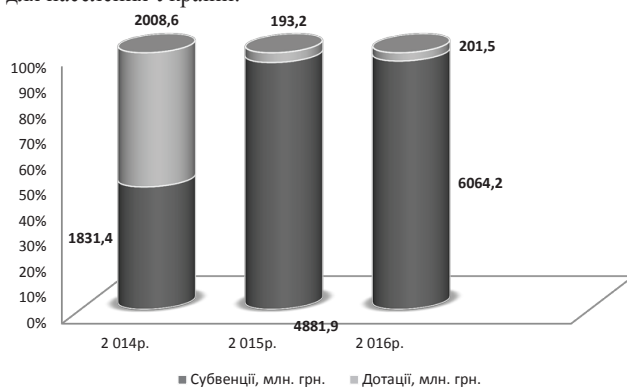

Рис. 3. Динаміка надходжень та використання місцевими бюджетами Львівської області дотацій та субвенцій, одержаних із державного бюджету

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що бюджетна децентралізація не повинна бути виділенням додаткових субвенцій, а має стати новою системою міжбюджетних відносин із більшою фінансовою самостійністю і, відповідно, більшою відповідальністю органів місцевого самоврядування. Бюджетна децентралізація мусить передбачати не лише нові джерела над-

ходжень до місцевих бюджетів, але й нові інструменти впливу місцевих громад на економічне зростання адміністративно-регіональної одиниці та на нарощення бази доходів [11].

Проведений аналіз засвідчив, що зміни, які було внесено до вітчизняного податкового та бюджетного законодавства, мають позитивні наслідки. Ключовою причиною проведення децентралізаційної реформи було надання більших прав та повноважень органам місцевого самоврядування з метою збільшення доходів місцевих бюджетів. На рис. 1 та 2 видно, що останні три роки спостерігається постійне зростання дохідної частини державного та місцевих бюджетів за загальним фондом, а також зниження дотації вирівнювання.

Ще однією вимогою бюджетної децентралізації є зменшення обсягу субвенцій та дотацій із державного бюджету місцевим. На рис. 3 видно, що цього не вдалося досягти через уведення «нових» освітньої та медичної субвенцій. Ми вважаємо, що органи місцевого самоврядування не мають достатньо фінансових ресурсів, щоб забезпечувати надання послуг у цих галузях на високому рівні, тому збільшення обсягів «допомоги» від держави є вкрай необхідним.

Висновки. Децентралізаційна реформа являє собою ще один крок для формування демократичного суспільства в нашій державі. Велику увагу в сучасних реаліях приділяють саме бюджетній децентралізації, оскільки ці зміни мають надати органам місцевого самоврядування більші можливості автономії щодо формування доходів місцевих бюджетів. До них належать місцеві податки та збори, частина загальнодержавних податків, земля, рухоме та нерухоме майно тощо. Здійснений аналіз звітів про виконання державного та місцевого бюджетів органами Державної казначейської служби України свідчить про позитивні наслідки даної реформи, оскільки спостерігається постійне зростання надходжень до місцевих бюджетів, а також збільшення обсягів медичної та освітньої субвенцій, однак для досягнення кращих показників, на нашу думку, необхідно вдосконалити нормативно-правову базу.

Разом із тим, незважаючи на такі результати, українське суспільство розділене на прихильників та противників децентралізаційної реформи. Опоненти вважають, що надання такого роду незалежності окупованим територіям Донецької та Луганської областей може призвести до федералізації держави. Маємо надію, що за умови усунення організаційних, законодавчих та соціальних недоліків дана реформа все ж буде мати успіх у нашій державі і українці матимуть можливість отримувати новий, якісно вищий рівень соціальних послуг.

Література:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. // Організація місцевого самоврядування в Україні: зб. нормат.-прав. актів / Упоряд.: П.М. Любченко, К.С. Соляник, Л.В. Челомбитко. – Х.: Юрайт, 2012. – 296 с.

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Словник української мови: в 11 томах. Т. 2. – К., 1971. – С. 260.
4. Щербак Л.В. Концептуальні засади стратегії децентралізації управління професійно-технічною освітою України / Л.В. Щербак. – К.: Геопринт, 2009. – 54 с.
5. Олійник В.В. Управління розвитком професійно-технічного навчального закладу: [навч.-метод. посіб.] / В.В. Олійник, Л.М. Сергєєва. – К.: АтрЕк, 2010. – 176 с.
6. Возняк Г. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти / Г. Возняк // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 253–257.
7. Василик О.Д. Бюджетна система України / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
8. Свистун В. Децентралізація управління: переваги та недоліки / В. Свистун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/2211/1/Свистун.PDF>.
9. Бюджетна децентралізація – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1674>.
10. Офіційний веб-портал ГУ ДКСУ у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/>.
11. Василенко Д. Бюджетна децентралізація як спосіб реалізації державної бюджетної політики / Д. Василенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2015/бюджетна-децентралізація-як-спосіб-р/>.

Жмурко Н.В., Рихлицкая М.В. Оценка влияния бюджетной децентрализации на выполнение государственного и местных бюджетов

Аннотация. В статье рассмотрена сущность бюджетной децентрализации, выявлены сильные и слабые стороны, исследован ряд изменений, которые были вне-

сены в действующее законодательство Украины. Проведен глубокий анализ выполнения государственного и местных бюджетов во Львовской области по доходам в течение 2014–2016 гг., а также выявлены изменения в структуре доходных источников местных бюджетов. Отражены источники поступлений и направления использования местными бюджетами Львовской области дотаций и субвенций, полученных из государственного бюджета.

Ключевые слова: бюджетная децентрализация, местные бюджеты, государственный бюджет, структура доходных источников бюджета, дотации, субсидии, субвенции.

Zhmurko N.V., Rykhlytska M.V. Assessment of the fiscal decentralization impact on the state and local budgets

Summary. Defined the essence of budget decentralization, revealed its strengths and weaknesses, explored a number of changes were made to the current legislation of Ukraine. A deep analysis of the state and local budgets in the Lviv region revenue for 2014–2016 years is made and changes in the structure of the revenue sources of local budgets are found. Showed revenue sources and uses of local budgets of Lviv region grants and subsidies received from the state budget.

Keywords: fiscal decentralization, local budgets, state budget, budget structure of revenue sources, grants, subsidies, subventions.

Лінькова О.Ю.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри менеджменту та оподаткування,

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»

ОПОДАТКУВАННЯ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості оподаткування підакцизних товарів. Визначено функції акцизного податку та можливості їх практичної реалізації в податковій системі країни. Запропоновано механізм спеціального фонду. Зазначено напрями вдосконалення системи адміністрування акцизного податку.

Ключові слова: акцизний податок, структура державного бюджету, механізм сплати акцизного податку, підакцизні товари, адміністрування податків.

Постановка проблеми. Акцизний податок здійснює незначний вплив на рівень цін у країні, однак змінює структуру ринкових цін і споживання. Важливість акцизного податку полягає у виконанні основного завдання держави – поповнення державного бюджету (в Україні в 2016 р. [1] поповнення від акцизного податку – 13,6%; у Франції – від 20 до 35%).

Велика значущість акцизного податку потребує вдосконалення його регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання акцизного оподаткування досліджуються в працях вітчизняних та закордонних учених. Так, О. Голенко аналізує новачки у сплаті акцизного податку з пального [2, с. 5]. О. Уварова досліджує особливості запровадження класифікації товарів та зовнішньоекономічної діяльності [3, с. 56]. Т. Єфименко вивчає податки як інститут суспільного життя та систематизує зв'язки між податками та відтворювальною системою, на основі чого пропонує інструментарій реалізації податкової політики країни [4, с. 287]. Ю. Іванов детально вивчає іноземну практику оподаткування та виявляє інструменти податкового впливу на розвиток вітчизняної економіки [5, с. 439]. С. Кузнєцова значну увагу приділяє якості фінансового моніторингу та детінізації у сфері оподаткування [6, с. 72]. Р. Бінгем, Е. Гіл, С. Вайт досліджують способи фінансування економічного розвитку, серед яких основним є оподаткування [7, с. 72]. Ю. Козак, Н. Логвинова, М. Барановська систематизують досвід функціонування міжнародного оподаткування [8, с. 196]. М. Серебрянський аналізує тіньові схеми під час імпорту й експорту товарів та вивчає світовий досвід оптимізації оподаткування в міжнародній торгівлі [9, с. 134].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Залишається невирішеною проблема визначення розміру ставок та механізму сплати податку з метою збільшення доходної частини бюджету.

Мета статті полягає у дослідженні стану сплати акцизного податку в Україні для розробки рекомендацій щодо збільшення доходної частини бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Акцизний податок є непрямим податком на споживання та виконує фінансову та регулюючу функції. Непрямий податок – це податок, посередником під час збирання якого стає власник товару. Якщо розмір попиту нееластичний (незначно або зовсім не

реагує на підвищення ціни), то податок непрямий і його можна перекласти на споживача.

Характеристики акцизних товарів:

- масовий попит;
- забезпечують високу дохідність;
- незамінність.

Кількість підакцизних товарів визначається кожною країною самостійно (наприклад, в Японії декілька сотень товарів: автомобілі; алкогольні та тютюнові вироби; електроенергія; проживання в готелях; харчування в ресторанах; купання в гарячих джерелах тощо).

Відповідно до шостого розділу податкового кодексу України [10], до підакцизних товарів належать:

- 1) спирт етиловий та інші спиртві дистилати, алкогольні напої, пиво;
- 2) тютюнові вироби, тютюн та промислові заміники тютюну;
- 3) пальне;
- 4) автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;
- 5) електрична енергія.

Мета акцизного податку – фінансова; обмеження споживання шкідливих для здоров'я продуктів; як платіж за користування дорогами; перерозподільна; заохочення місцевих виробників; покращання зовнішньоторговельного балансу країни. В Україні основна мета вилучення до бюджету акцизних податків із товарів високої рентабельності – створення однакових економічних умов господарювання для всіх підприємств.

Характеристики акцизного податку:

- переважно на товари масового споживання;
- охоплює товари всередині країни;
- включається в ціну товару.

Перелік акцизних товарів і ставка акцизу може змінюватися залежно від необхідності регулювання споживання окремих товарів та поточних фінансових цілей держави.

У кожній країні існує власна система стягнення акцизного податку. Підвищення ставок акцизного податку впливає на: ціни підакцизних товарів; рівень інвестиційної привабливості; рівень легального виробництва; кількість споживання. Вдосконалення законодавства акцизного податку спрямовується на поступове наближення національних ставок ставкам країн ЄС та гармонізація їх структур [11]. Європейським законодавством для всіх країн – членів ЄС установлюється мінімальна ставка акцизного податку як відсоток від роздрібною ціни найбільш популярної цінової категорії. У країнах ЄС надходження від акцизного податку (спеціальний фонд) використовуються для фінансування: підтримки в належному стані доріг; пов'язаних з відшкодуванням витрат на лікування споживачів тютюну та алкогольних напоїв.

Для України це новація, тому що акциз належить до загального фонду. Спеціальний фонд бюджету – це складова частина бюджету, яка включає надходження до нього, призначені для спрямування на конкретні заходи та витрати з бюджету на реалізацію цих заходів, які фінансуються за рахунок відповідних надходжень.

У світі використовують такі джерела фінансування будівництва доріг: податок на пальне; сплата за реєстрацію транспортних засобів; податок на нерухомість; випуск облігацій. Для вирішення одного з пріоритетних для України завдань (будівництво нових доріг) актуальним є створення спеціального фонду (буде наповнюватися за рахунок акцизів) та прийняття протоколів будівництва доріг за міжнародними стандартами якості.

На думку автора, спеціальний фонд державного бюджету може стати основним інструментом державної інвестиційної політики, оскільки він є зручним механізмом вирішення певних економічних завдань (фінансування дорожнього господарства країни). Механізм створення спеціального фонду (запропоновано автором): закріплення в Бюджетному кодексі спеціального фонду; формування переліку джерел наповнення спеціального фонду; визначення напрямів видатків спеціального фонду та зв'язків між ними; затвердження порядку використання коштів спеціального фонду; моніторинг використання коштів спеціального фонду. Важливим акцентом у практичному запровадженні спеціального фонду є опрацювання Верховною Радою України всіх перелічених вище складників механізму та прийняття відповідного законопроекту. Законопроект щодо спеціального фонду має регламентувати діяльність Кабінету Міністрів України та унеможливити використання коштів не за цільовим призначенням.

Фіскальна значущість акцизів пояснюється тим, що об'єктами оподаткування є товари масового попиту. Питома вага акцизів визначається фінансовою політикою держави.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-VIII [12] прийняті нововведення:

1) запровадження системи електронного адміністрування реалізації пального;

2) введення акцизної накладної як обов'язкового електронного документу, який складається під час здійснення всіх операцій із реалізації пального на внутрішньому ринку;

3) розширено перелік підакцизних товарів (додано пальне);

4) зміна одиниці виміру пального, на яке встановлено ставки акцизного податку, із кілограмів на літри, приведені до температури 15°C;

5) збільшення ставок акцизного податку: на пальне – на 13%, на спирт, спиртові дистиляти та спиртні напої – на 50%, на пиво – на 100%, на вина, крім вин виноградних натуральних – на 100%, на інші заброджені напої, сидр і перрі – на 50%; на слабоалкогольні напої – у три рази; на тютюнові вироби, тютюн та промислові заміники тютюну, а також мінімальне акцизне податкове зобов'язання із сплати акцизного податку з тютюнових виробів – на 40%; специфічна ставка;

6) за порушення платниками акцизного податку граничних термінів реєстрації акцизних накладних, коригування до акцизних накладних в Єдиному реєстрі акцизних накладних стягується штраф у розмірі від 2 до 40% суми акцизного податку.

Можливі переваги зміни оподаткування підакцизних товарів:

– електронне адміністрування дасть змогу якісно відслідковувати рух підакцизних товарів і в перспективі спрямувати

надходження від даного податку на вирішення типових проблем (оновлення доріг, лікування наслідків вживання алкоголю та тютюну, розвиток альтернативних типів енергії);

– зменшить споживання шкідливих товарів (тютюн, алкоголь).

– зростуть надходження до бюджету (внаслідок зростання ставок податку, збільшення обсягу товарообігу, конкурентних умов для бізнесу, прозорої системи моніторингу);

– будуть створені паритетні умови для ведення бізнесу.

Можливі проблеми зміни оподаткування підакцизних товарів:

– збільшиться тіньовий сектор виробників підакцизних товарів;

– зазнають значних збитків офіційні виробники винної продукції;

– збільшаться випадки захворювань громадян України від використання неякісної продукції підакцизних товарів;

– зросте залежність наповнення бюджету від підакцизних товарів, що не є гарантованою формою наповнення бюджету будь-якої країни.

Систему заходів для зменшення незаконного обігу підакцизних товарів можна розділити за терміном реалізації на (запропоновано автором):

1. Короткострокові:

1.1) монополізація ринку спирту;

1.2) посилення контролю роздрібної торгівлі алкогольними напоями;

1.3.) марочний контроль тютюнових виробів;

1.4) посилення санкцій під час реалізації фальсифікованої паливно-мастильної продукції.

2. Довгострокові:

2.1) розвиток вітчизняної промисловості на основі інновацій та автоматизації виробництва, які дають можливість значно підвищити продуктивність праці та наситити ринок якісними товарами, внаслідок чого підвищиться конкурентоспроможність вітчизняних товарів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Для реалізації розвитку промисловості головна роль належить державній збалансованій податковій політиці;

2.2) врегулювання митного перевезення товарів (скорочення термінів перетину кордону особливо великих партій, економічне заохочення (зниження митних зборів) експорту національної продукції та імпорту стратегічно важливих товарів);

2.3) виявлення недобросовісних підприємців за допомогою систематичного контролю діяльності правоохоронними органами. Існує необхідність запровадження оперативно-економічного аналізу господарської діяльності вітчизняних підприємств (особливо компаній, які займаються оптовою реалізацією підакцизних товарів);

2.4) демонополізація економічної влади (ефективна приватизація, паритетні умови для ведення бізнесу, декларування політиками та членами їх родин доходів та витрат, економічна амністія, зниження корупції, зростання електронного документообігу);

2.5) реалізація соціальних програм довгострокового характеру: економічний розвиток суспільства (активізація інвестиційної діяльності, житлові програми, податкова стратегія, справедливий перерозподіл власності – поступове зростання середнього класу в суспільстві, дієва матеріальна підтримка незабезпечених верств населення – субсидії, соціальне житло, реальний прожитковий мінімум); підвищення якості освіти (передусім за програмами митної служби та правоохоронних органів завдяки обов'язковому стажуванню в європейських країнах як викладачів, так і студентів); розвиток спорту;

інформаційна відкритість до трансферу технологій; комплекс культурно-виховних заходів (обов'язкова патріотична підготовка кожного громадянина України за допомогою поширення позитивних досягнень громадянами країни не тільки в давнині, а й у сьогоденні – у науці, мистецтві, спорті).

Отже, для зростання надходжень до бюджету від акцизного податку недостатньо тільки обґрунтованої політики щодо збільшення ставок цього податку, першочергове значення має комплексність політики щодо процесів із підакцизними товарами (виробництво, реалізація, зовнішньоекономічна діяльність, моніторинг).

У боротьбі зі злочинністю в цілому і у сплаті акцизного податку зокрема найважливішими є не санкції, а превентивні заходи, такі як економічні, культурні, соціальні, політичні. Переваги превентивних заходів: тривалість дії (санкції діють тільки в момент зафіксованого правопорушення); системний характер (стосується всіх правопорушень); економічність (навчання молоді дешевше, ніж утримання злочинців); скорочення апарату державних службовців (правоохоронні органи, податківці).

Реалізація превентивних заходів щодо виконання законів, які регламентують діяльність із підакцизними товарами, потребує тривалого часу, тому дія без зміни встановлених ставок акцизного податку потребує свого незмінного існування хоча б на протязі п'яти років. Саме існування законів щодо акцизного податку без змін дасть змогу реалізувати систему непрямих регуляторів ринку цих товарів.

Для досягнення цілей запровадження акцизного податку існують певні вимоги: простота (організації, використання); невисокі ставки; податок повинен стягуватися якомога раніше в ланцюжку створення доданої вартості.

Висновки. Система реформування податкової системи України в цілому та підакцизних товарів зокрема потребує створення періоду сталого існування нормативів оподаткування, без чого всі прогресивні новачі втрачають більше 50% своєї корисності як для наповнення бюджету, так і для розвитку бізнесу. Кожна зміна в частині оподаткування потребує ідеального опрацювання практикою адміністрування податків. Реалізація пропозиції потребує введення на законодавчому рівні певної відстрочки всіх змін у системі оподаткування до наведення порядку та реалізації податкової дисципліни на позитивну оцінку в існуючій системі податкових норм. Кожна зміна в подальшому відкриває можливість неякісного виконання попереднього нормативу. Вдосконалення контролю над виробництвом та обігом підакцизних товарів сприятиме: розширенню легальної бази оподаткування; зменшенню податкового тиску; зростанню абсолютних надходжень від акцизного податку за рахунок збільшення обсягу товарообігу; скороченню обігу нелегальних підакцизних товарів та підвищенню якості легальних; урегулюванню обсягів експортно-імпортних операцій; покращанню стану захисту навколишнього середовища.

Напрями для проведення подальших досліджень у галузі акцизного податку: можливість цільового використання надходжень від акцизного оподаткування; підвищення надходжень від акцизного оподаткування.

Література:

1. Закон України «Про державний бюджет України 2016» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150928.html.
2. Голенко О. Акцизний податок: що новенького? / О. Голенко // Податки та бухгалтерський облік. – 2016. – № 18. – С. 1–11.
3. Уварова О. Код за УКТ ЗЕД: новий реквізит податкової накладної / О. Уварова // Податки та бухгалтерський облік, золотий фонд. – 2011. – С. 52–78.
4. Єфіменко Т.І. Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т.І. Єфіменко. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2011. – 688 с.
5. Іванов Ю. Податкове регулювання соціального розвитку / Ю. Іванов. – Х.: ІНЖЕК, 2012. – 496 с.
6. Кузнєцова С. Розвиток державних фінансів в умовах хаотичного структурування економіки: [монографія] / С. Кузнєцова. – К.: ЦУЛ, 2014. – 200 с.
7. Фінансування економічного розвитку / Р. Бінгем, Е. Гіл, С. Вайт; пер. з англ. – К.: Літопис, 2003. – 416 с.
8. Міжнародні фінанси / Ю.Козак, Н. Логвінова, М. Барановська. – К.: ЦУЛ, 2011. – 288 с.
9. Серебрянський М. Тіньова міжнародна торгівля. Макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України: [монографія] / М. Серебрянський – К.: Алерта, 2014. – 202 с.
10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interbuh.com.ua/normative/pku.html#h006>.
11. Бобошко Е. Ведение бизнеса с Европейским Союзом. Система налогообложения ЕС: руководство для начинающих экспортеров / Е. Бобошко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cci.neocm.com/tom1/Doing%20business%20with%20the%20EU.%20EU%20taxation%20system.pdf>.
12. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» 24.12.2015 № 909-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buh24.com.ua/3927-2/>.

Линькова Е.Ю. Налогообложение подакцизных товаров

Аннотация. В статье проанализированы особенности налогообложения подакцизных товаров. Определены функции акцизного налога и возможности их практической реализации в налоговой системе страны. Предложен механизм специального фонда. Указаны направления усовершенствования системы администрирования акцизного налога.

Ключевые слова: акцизный налог, структура государственного бюджета, механизм оплаты акцизного налога, подакцизные товары, администрирование налогов.

Linkova E.Y. Taxation of excisable goods

Summary. The article analyzes the features of taxation of excisable goods. It identifies functions of the excise tax and the possibility of their implementation in the country's tax system. It is offered the mechanism of the special fund. Directions of improvement of the administration system of excise tax are shown.

Keywords: excise tax, structure of the state budget, mechanism of payment of excise tax, excise goods, tax administration.

Тимошенко Н.М.,

аспірант кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет

РИНОК ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДЕФІЦИТОМ БЮДЖЕТУ

Анотація. У статті визначено місце та роль ринку державних цінних паперів у системі управління дефіцитом бюджету. Виділено завдання, які виконують інструменти державних запозичень в Україні, та проаналізовано світові вимоги. Визначено, що джерелом залучених коштів можуть стати будь-які вільні ресурси в державі або за її межами, але для їх ефективного залучення має бути потужний та конкурентоспроможний інструментарій із прийнятними для різних інвесторів умовами.

Ключові слова: ринок державних цінних паперів, державні цінні папери, дефіцит бюджету, державний борг, облігації, казначейські зобов'язання.

Постановка проблеми. Для належного виконання державою покладених на неї функцій потрібні фінансові ресурси. У країнах із постійними кризовими явищами проблема нестачі фінансів є однією з провідних. Джерела надходжень коштів до бюджету можуть бути як зовнішні, так і внутрішні.

Явище дефіциту бюджету та боргової залежності держави багато науковців не вважають негативним. Головна проблема полягає в ефективному механізмі залучення коштів та їх використанні – тобто в системі управління державним боргом.

Розвиток ринку державних цінних паперів є дуже важливим для піднесення будь-якої національної економіки. У своїй найбільш відомій роботі «Загальна теорія зайнятості, процентів та грошей» Дж. Кейнс приділив значну увагу ролі та місцю ринку державних цінних паперів. На думку науковця, державні цінні папери є одним з інструментів державного регулювання економіки країни, який забезпечує формування грошової бази фінансового ринку країни [1, с. 17].

Уряди практично всіх держав, їх регіональні та муніципальні утворення, суб'єкти господарювання активно користуються цим джерелом коштів для забезпечення прискореного економічного і соціального розвитку, виконання великих інвестиційних проектів у сферах технологічної модернізації, виробничої та соціальної інфраструктур, а також підвищення рівня капіталізації як окремих господарюючих суб'єктів, так і національної економіки в цілому [2, с. 30].

Звичайно, однозначно розцінювати вплив ринку боргових зобов'язань на національну економіку різних держав не можна. З огляду на специфічні особливості кожної з країн світу, його вплив на їх економічне зростання та інвестиційний клімат різниться. Так, роль економіки США в контексті зростаючого державного боргу цієї країни щодо формування міжнародного фінансового ринку та фінансової глобалізації важко переоцінити. На прикладі США спостерігається відкрита модель розвитку економіки з високим рівнем залучення ресурсів зі світового фінансового ринку. При цьому важливе значення мали і мають заходи економічного характеру, вжиті адміністрацією країни. Це стосується лібералізації банківської та іншої фінан-

сової діяльності, що посилює приплив іноземного капіталу. Кваліфіковані фінансові посередники, широкий вибір фінансових інструментів, можливість хеджування ризиків, гарантований дохід по вкладах і цінних паперах – усе це приваблює до американської економіки фінансові потоки ззовні та спрощує доступ до них. Вкладення в американську економіку стають привабливими як для національних, так і для іноземних інвесторів [3, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дефіцитності бюджету займає належне місце в працях багатьох науковців та економічних шкіл. Відношення до цього явища змінювалося зі зміною пріоритетів в економічному розвитку держави та світу. Різні позиції дослідників умовно розділилися на два пріоритетних напрями: державний борг – це негативне явище в країні (А. Сміт, Д. Рікардо); державні запозичення є важливим інструментом фінансування державних потреб (А. Вагнер, Дж.М. Кейнс, П.А. Самуельсон, С. Гарріс).

Дослідження теоретичних та практичних аспектів функціонування ринку державних цінних паперів висвітлені у працях таких вітчизняних науковців, як: Н. Версаль, І. Лютий, О. Любкіна, В. Козюк, Р. Рак, О. Рожко, В. Шелудько, С. Боринець, Л. Могилко. Але недосконалість боргової політики держави та необхідність розвитку роздрібного ринку внутрішніх державних запозичень обумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Функціонування ринку державних цінних паперів в економічній літературі розглядається як із позитивної, так і з негативної точки зору. Існуючі протиріччя між величиною суспільних потреб і обмеженими можливостями держави щодо їх задоволення призводять до необхідності залучення кредитних ресурсів. Дефіцитний бюджет, який є характерним явищем для сучасної світової економіки та який збільшується під час криз, вимагає від держави знаходити методи зменшення. Уряд стає перед вибором боргової стратегії, яка може полягати у: збільшенні податків, емісії грошей, кредитуванні центрального банку, запозиченні на вітчизняному або світовому ринку.

Відомий економіст М. Туган-Барановський свого часу зазначав: «Податки шукають грошей там, де їх нема, а запозичення залучають вільні капітали, що добровільно позичаються державі або в разі відсутності доцільного місця їх розміщення, або зважаючи на умови, або їх пропонує держава» [4, с. 52].

Мета статті полягає у визначенні місця ринку державних цінних паперів у системі управління дефіцитом бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція підходів до фінансування дефіциту бюджету пройшла довгий шлях, від тривіального друку грошей на покриття дефіциту до диверсифікованих внутрішніх та зовнішніх позик із різночасовим узгодженням їх погашення. Варто зазначити, що навіть примітивне друкування грошей на покриття дефіциту

використовується і сьогодні в низці країн світу. Навіть високорозвинені країни з ринковою економікою в певних умовах поєднують емісійні та неемісійні джерела покриття дефіциту, якщо таке поєднання є економічно обґрунтованим та не завдає руйнівної шкоди розвитку економіки країни [5, с. 59].

Перевагою емісійного фінансування бюджетного дефіциту є відносна швидкість застосування цього джерела фінансування, адже підготовка до друкування грошей є коротшою за часом, аніж підготовка та здійснення запозичень. Також перевагою цього джерела фінансування є відносно невелика його вартість залучення фінансових ресурсів та вартість користування ними є набагато вищими, ніж емісійного джерела [5, с. 60]. Але цей, на перший погляд, недорогий інструмент призводить до збільшення інфляційних процесів у країні, що є основним недоліком його застосування.

За неемісійного фінансування дефіциту його трансмісійний механізм має відмінності порівняно з емісійним покриттям. Уряд, здійснюючи державні запозичення, не впливає на збільшення монетарних показників усередині країни. Під час прийняття рішення про фінансування дефіциту шляхом продажу на зовнішньому фінансовому ринку державних цінних паперів в іноземній валюті уряд здійснює конвертацію валюти в національну за курсом центрального банку в межах існуючої кількості грошової маси. При цьому на конвертацію іноземної валюти в національну не випускається додаткова кількість грошей, що не збільшує загальну грошову масу в країні.

Тому за неемісійних джерел покриття дефіциту бюджету не відбувається збільшення грошової маси в країні, отже, дефіцит не може прямо впливати на динаміку зростання та на темп інфляції. Факт існування дефіциту може справляти непрямий вплив на зростання цін через інфляційні очікування, які, втім, надзвичайно важко економічно прорахувати та дати однозначну оцінку впливу на зростання темпу інфляції. Інфляційні очікування діють як захист виробників від можливого зростання цін у результаті фінансування дефіциту. Це свідчить про неможливість впливу дефіциту, що покривається державними запозиченнями, на інфляцію в країні [5, с. 62].

Визначений курс країни до європейського простору має враховувати вимоги даної спільноти до показників дефіциту бюджету та державного боргу. Особливо це актуально у світі розвитку світової економіки, адже проблему боргової залежності держав світові фінансові аналітики пов'язують з економічними потрясіннями у світі. На даний момент державні борги багатьох великих постіндустріальних країн уже є відчутним тягарем, а це основний фактор ризику для всієї світової економіки. Із цієї причини основні неприємності можуть прийти саме з ринку боргів [6].

Для оцінки діяльності держави на шляху до покращення показників боргової безпеки науковці найчастіше використовують показник, який уведений Маастрихтським договором, що був підписаний 7 лютого 1993 р., згідно з яким дефіцит державного бюджету не чинить дестабілізуючого впливу на економіку країни, якщо не перевищує порогу у 3% ВВП.

Щодо міжнародної практики, то слід урахувати вимоги Європейського Союзу до процедури визначення надмірних дефіцитів. Згідно зі ст. 104с Договору про валютний союз, «країни ЄС повинні уникати утворення надмірних дефіцитів державного бюджету, і Європейська Комісія має вести моніторинг змін бюджетної ситуації і накопичення державного боргу».

За даними офіційного сайту ЦРУ, відношення державного боргу до ВВП країн Єврозони має вражаючі дані. Хоча в цьому

разі слід говорити не лише про відносний показник, але й про темпи приросту (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень державного боргу країн Єврозони

№ п/п	Країна	Відношення державного боргу до ВВП		Темп приросту 2015/2014
		2014	2015	
1.	Люксембург	22,5%	21,7%	96,44%
2.	Словаччина	53,5%	52,5%	98,13%
3.	Словенія	60,9	62,7%	1,03%
4.	Фінляндія	59,3%	61,3%	103,37%
5.	Нідерланди	68,8%	68,9%	100,15%
6.	Мальта	58,3%	60,6%	103,95%
7.	Іспанія	97,7%	101%	103,38%
8.	Германія	74,3%	71,7%	96,50%
9.	Франція	95,5%	98,2%	102,83%
10.	Бельгія	106,3%	107%	100,66%
11.	Португалія	130,2%	129%	99,08%
12.	Ірландія	107,6%	101,2%	94,05%
13.	Італія	132%	135,8%	102,88%
14.	Греція	178,6%	171,3%	95,91%
15.	Україна	70,3%	94,9%	134,99%

Джерело: складено автором на основі [8]

Отже, наведені дані показують дійсно вражаючі показники по відношенню державного боргу до ВВП країн Єврозони, але темпи приросту не перевищують 4%, що вказує на стабільне зростання державного боргу країн. В Україні ж ситуація набагато складніша. Хоча відношення державного боргу до ВВП у 2015 р. становить 94,9%, що є меншим ніж, наприклад, у Греції (96,4%).

Проблематичні показники дефіциту бюджету України пов'язують із кризою в Україні, яка почалася в 2014 р. Але за оцінкою директора європейського відділу МВФ Рези Могадама, «Україна зазнала серйозних труднощів ще до того, як геополітична напруга призвела до відмови від національної валюти, масової акумуляції вкладів із банків і підвищення премій за ризик. Криза в країні дозрівала не один рік, про що свідчать глибокі структурні проблеми, у зв'язку з якими країна спустилась до низьких показників розвитку серед країн з економікою, що розвивається» [9].

Державні цінні папери в усьому світі виконують дві основні функції: фінансування бюджетного дефіциту і виконання грошово-кредитної політики. Однак зараз на Заході ці два завдання поділяються. Раніше обидві функції покладалися на державні цінні папери. Нині у зв'язку з процесами об'єднання Європи та посилення законів відбувається поділ інструментів за цільовим призначенням. Державні цінні папери потрібні для проведення фінансової політики – фінансування державного боргу. Управління грошово-кредитною політикою здійснюється за допомогою інших інструментів, які поділяються на три рівні: перший, найжорсткіший, – це ставка рефінансування і ставка обов'язкового резервування; другий, більш м'який, – кредитно-депозитна діяльність (центральный банк проводить операції з приймання депозитів або видачі кредитів і, встановлюючи ставки за цими операціями, впливає на ставки міжбанківського ринку і т. д.); третій рівень – це державні цінні папери шляхом проведення прямих операцій, або операцій типу РЕПО.

Проблема в тому, що для використання ринку цінних паперів як грошово-кредитного регулятора необхідно, щоб обсяг інструментів, що перебувають в обігу, був дуже великий. Зазвичай ступінь заборгованості держави, тобто внутрішній борг відносно ВВП, становить від 50 до 100%. Маастрихтські угоди дають змогу європейським урядам мати рівень заборгованості, що перевищує місячний розмір ВВП у сім разів [10].

У країнах із розвинутою ринковою економікою державні цінні папери випускаються для вирішення бюджетних завдань, це:

- згладжування нерівномірності податкових надходжень, досягнення касової збалансованості бюджету. Наприклад, казначейство Великобританії випускає іменні податково-депозитні сертифікати, які можуть бути використані для сплати податків (у цьому разі за сертифікатами сплачуються підвищені відсотки) або викуплені в емітентів на першу вимогу останніх. У РФ також є досвід використання цінних паперів для сплати податків: казначейські зобов'язання можуть бути обмінені на казначейські податкові звільнення для заліку податкових платежів до федерального бюджету. У США для покриття короткострокових касових розривів випускаються на термін до 50 днів векселя управління готівкою; в Японії вони називаються векселями і випускаються на термін до 60 днів;

- фінансування цільових програм і реалізація конкретних проєктів уряду. В Японії для покриття витрат на будівництво доріг, на житлове будівництво випускаються будівельні облігації; у Великобританії в 1978 р. для фінансування націоналізації транспорту були випущені транспортні облігації терміном на 10 років;

- погашення раніше розміщених позик. Випуск таких облігацій називається рефінансуванням;

- покриття загального, що переходить з року в рік, дефіциту бюджету. Це облігації, що випускаються без забезпечення, під загальне зобов'язання уряду погасити борг і виплатити відсотки.

У світовій практиці випуск державних цінних паперів є найбільш економічно доцільним методом фінансування бюджетного дефіциту порівняно із запозиченням коштів у центральному банку і залученням коштів за рахунок емісії грошей [10].

Отже, виходячи із перелічених позицій можна визначити місце ринку державних цінних паперів у процесі перерозподілу вільних коштів (рис. 1).

Основними учасниками ринку цінних паперів виступають емітенти та інвестори. На ринку державних цінних паперів держава виступає в ролі емітента, а інвесторами можуть бути юридичні особи, домогосподарства або інші держави та міжнародні організації, що мають у своєму розпорядженні тимчасово вільні кошти. Саме ці відносини мають бути врегульованими за допомогою ринкових механізмів, що на державному рівні забезпечується ринком державних цінних паперів.

Висновки. Випуск державою цінних паперів є важелем управління дефіцитом бюджету та неемісійним інструментом його покриття. Джерелом залучених коштів можуть стати будь-які вільні ресурси в державі або за її межами, але для їх ефективного залучення має бути потужний та

Рис. 1. Місце ринку державних цінних паперів у процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів

конкурентоспроможний інструментарій із прийнятними для різних інвесторів умовами.

Література:

- Охріменко О. Функціонування ринку державних цінних паперів у контексті думок Дж. Кейнса / О. Охріменко // Ринок цінних паперів України. – 2004. – № 5. – С. 17–20.
- Лукашов А.В. Эмпирические корпоративные финансы и капитальная структура компании / А.В. Лукашов // Управление корпоративными финансами. – 2004. – № 3. – С. 28–45.
- Дмитриев В.А. Внешние заимствования государств: теоретический, практический и региональный аспекты / В.А. Дмитриев // Деньги и кредит. – 2006. – № 10. – С. 10–22.
- Туган-Барановский М.И. Бумажные деньги и металл / М.И. Туган-Барановский. – Одесса: Русская культура, 1919. – 132 с.
- Биков Д. Трансмисійний механізм фінансування бюджетного дефіциту / Д. Биков // Ринок цінних паперів України. – 2010. – № 7. – С. 59–64.
- Информация о Форекс. Прогноз развития мировой экономики на 2016–2017 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infofx.ru/ekonomika-i-rynok/prognoz-razvitiya-mirovoj-ekonomiki-na-2016-2017-gody/>.
- Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
- Офіційний сайт ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/>.
- Інтерв'ю з Реза Могадамом: Україна розпочинає програму реформ за підтримки МВФ 30 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/lang/ukrainian/pubs/ft/survey/so/2014/new043014au.pdf>
- Финансовая опека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finguardian.ru/guards-568-1.html>.

Тимошенко Н.М. Рынок государственных ценных бумаг в системе управления дефицитом бюджета

Аннотация. В статье определены место и роль рынка государственных ценных бумаг в системе управления дефицитом бюджета. Выделены задачи, которые выполняют инструменты государственных заимствований в Украине и проанализированы мировые требования. Определено, что источником привлеченных средств могут стать любые свободные ресурсы в государстве или за его пределами, но для их эффективного привлечения должен быть мощный и конку-

рентоспособный инструментарий с приемлемыми для различных инвесторов условиями.

Ключевые слова: рынок государственных ценных бумаг, государственные ценные бумаги, дефицит бюджета, государственный долг, облигации, казначейские обязательства.

Timoshenko N.M. Government securities market in the budget deficit management system

Summary. In this paper the place and role of the government securities market in the management system of the

budget deficit are determined. Allocated tasks performed by public borrowing instruments in Ukraine and analyzed the world demands. It is determined that the source of borrowed funds can be any available resources in the country or abroad, but for their effective involvement there should be powerful and competitive tools with suitable for different investors conditions.

Keywords: market of government securities, government securities, budget deficit, public debt, bonds, treasury obligations.

Труфен А.О.,

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту,

Чернівецький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ

Анотація. У статті охарактеризовано та проаналізовано формульну систему вирівнювання, порядок обчислення планових показників доходів місцевих бюджетів, індекс податкостроможності, вказано на проблеми ефективності міжбюджетних трансфертів та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: міжбюджетні трансферти, місцеві бюджети, податкостроможність, фінансове вирівнювання, бюджетні реформи, місцеві органи влади, фінансові дисбаланси.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, необхідно вдосконалити порядок надання міжбюджетних трансфертів. У новому трансфертному механізмі потрібно передбачити участь держави у фінансуванні видатків, яка буде виражатися часткою коштів, одержаних у вигляді субвенцій до загальної суми передбачених видатків на певну мету. Дотації та субвенції потрібно надавати на основі єдиних для всіх суб'єктів міжбюджетних відносин засадах, зрозумілої та простої методики.

При побудові механізму фінансового вирівнювання необхідно заздалегідь зробити політичний вибір щодо ступеня перерозподілу бюджетних коштів з боку центрального уряду, орієнтації на вертикальне або/та горизонтальне вирівнювання, вирівнювання доходів чи/ї видатків, встановлення меж зменшення міжтериторіальних диспропорцій на основі узгодження цілей забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжбюджетних трансфертів в Україні розглядали у своїх працях такі українські вчені, як Т. Боголіб, О. Кириленко, І. Луніна, І. Чугунов, В. Швець та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені науковці досліджували деякі проблеми міжбюджетних трансфертів, а ще є питання, які потребують подальших досліджень, серед яких: вирішення проблеми реформування системи міжбюджетних трансфертів в Україні, що забезпечить ефективне функціонування системи вертикального фінансового вирівнювання; проблемні питання стосовно міжбюджетних трансфертів, які впливають на величину надходжень до бюджетів різних рівнів.

Мета статті. Охарактеризувати та проаналізувати проблеми ефективності міжбюджетних трансфертів.

Виклад основного матеріалу. Міжбюджетні трансферти використовуються з метою скорочення вертикального й горизонтального фінансових дисбалансів, стимулювання місцевих органів влади до проведення політики, що відповідає інтересам центральних (регіональних) органів влади, для забезпечення рівного доступу громадян до бюджетних послуг.

Формульна система є основним компонентом вирівнювання, який цілісно поєднує відповідний інструментарій. Методологія застосування формульних підходів передбачає два підходи: вирівнювання фінансової спроможності на одну особу

населення та вирівнювання видаткових потреб муніципалітету на одну особу населення. За першого підходу розглядається податкостроможність на одну особу населення; алгоритм вирівнювання ґрунтується на податковій базі муніципалітету, враховує фінансове навантаження. В даному випадку формула вирівнювання простіша й зрозуміліша, проте зрештою досягається виконання лише обмеженого переліку завдань.

За другого підходу система вирівнювання базується на відмінностях видаткових потреб у розрахунку на одного мешканця, що враховує демографічні, соціально-економічні та інші відмінності між муніципалітетами. В цьому випадку формула вирівнювання складніша, зате водночас виконується більше завдань.

Імплементація європейських принципів фінансового вирівнювання в Україні полягає в застосуванні міжбюджетних трансфертів та формули з урахуванням рекомендацій щодо використання цих інструментів фінансового вирівнювання. Формульні підходи ґрунтуються на певних принципах. Основні з цих принципів та їх значення наведено в табл. 1.

Формула, що використовується при визначенні й оцінці видаткових повноважень, має відповідати таким вимогам:

- розрахунок впливу окремих показників у загальному алгоритмі розрахунку обсягу видатків повинен об'єктивно відображати ступінь впливу наведених факторів (показників);
- модель (формула) має бути простою, що забезпечить її прозорість і зрозумілість для інших учасників бюджетного процесу, та водночас завершеною й функціональною;
- зміни, що вносяться до формули, повинні мати чітке підґрунтя, оскільки стабільність моделі дасть змогу здійснювати середньо- й довгострокове прогнозування показників як державного, так і місцевих бюджетів [2, с. 988].

Слід наголосити на необхідності періодичного моніторингу моделі фінансового вирівнювання в умовах зміни характеру впливу різних явищ, а також виникнення нових факторів, що впливають на систему вирівнювання. Функціонування моделі має бути орієнтоване хоча б на вирівнювання фінансової спроможності надання суспільних послуг органами місцевого самоврядування – з метою розширення фінансових можливостей за однакових ставок закріплених податків. Система фінансового вирівнювання повинна враховувати можливість органів місцевої влади збільшувати базу оподаткування, а також створювати стимули до підвищення його ефективності. При розробці норм і нормативів видатків, які враховуються в процесі фінансового вирівнювання, треба максимально забезпечити всі види послуг, що входять у компетенцію органів місцевого самоврядування.

З метою запровадження єдиної методології функціонування системи фінансового вирівнювання в ході бюджетної реформи 2001 р. було введено Формулу розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів:

$$T_i = \alpha_i (V_i - Dizak)$$

Принципи застосування формульних підходів

Принцип	Значення
Оптимальності	Формула вирівнювання має забезпечити оптимальне джерело фінансових ресурсів муніципалітетів, що в певному розумінні збалансує національні пріоритети й місцеву автономію
Справедливості	Формула вирівнювання повинна забезпечити справедливий перерозподіл ресурсів – на користь муніципалітетів із нижчою податковою спроможністю або вищими видатковими потребами
Стабільності	Трансфери вирівнювання мають бути передбачуваними, незважаючи на їх залежність від багатьох факторів фінансового й нефінансового характеру. Формула повинна бути стабільною протягом певного періоду часу для планування доходів та формування бюджету
Системного інструментарію	З метою ефективного фінансового вирівнювання система міжбюджетних трансфертів повинна оптимально поєднувати дотації, що надаються на вирівнювання, а також безпосередньо цільові трансфери – з метою ліквідації горизонтальних і вертикальних диспропорцій
Простоти та прозорості	Алгоритм формули вирівнювання має бути простим і прозорим. Основний підхід – використання формули лише з метою вирівнювання, що випливає з фінансових потреб і можливостей. Формула має бути зрозумілою для всіх учасників бюджетного процесу та не бути об'єктом політичних маніпулювань
Підтримки фінансової ініціативи	Формула вирівнювання не повинна отримувати ініціативу муніципалітетів у пошуку джерел збільшення їхньої дохідної бази
Універсальної фінансової підтримки	Трансфери мають бути безумовними грантами в універсальній фінансовій підтримці місцевого самоврядування. Мета вирівнювання найкраще досягається самими муніципалітетами з допомогою системи грантів, що розглядаються як еквівалент власних доходів органів самоврядування, які, в принципі, можуть використовуватися без будь-яких обмежень

Джерело: Rio N. *Intergovernmental fiscal relations in developing countries. A review of issues* / N. Rio, T. Søreide, B. Tungodden; Odd-Helge Fjeldstad Chr. Michel-sen Institute Development Studies and Human Rights. – WP 2015:11.

де α_i – коефіцієнт вирівнювання; T_i – плановий обсяг дотації вирівнювання з державного бюджету до місцевого бюджету або коштів, що передаються з цього бюджету до державного бюджету; V_i – розрахунковий показник обсягу видатків місцевого бюджету; $Dizak$ – розрахунковий обсяг доходів місцевого бюджету.

Методологія проведення розрахунків планових показників доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, визначена Бюджетним кодексом України [2, с. 1000]. Зокрема, він регламентує обов'язкове застосування індексу відносної податкоспроможності АТО. Власне порядок розрахунку таких показників закріплено у Формулі розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (Формула вирівнювання).

Обрахунок планових показників доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, здійснюється в такому порядку:

На попередньому етапі прогнозний показник доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, розподіляється між групами місцевих бюджетів, які беруть участь у системі фінансового вирівнювання. Розподіл здійснюється за нормативами, встановленими ст. 64-66 Бюджетного кодексу України [1].

На першому етапі проводиться розрахунок індексу податкоспроможності АТО. Він обчислюється для кожного місцевого бюджету в межах групи, до якої цей бюджет віднесено. Визначено три групи місцевих бюджетів, що беруть участь у фінансовому вирівнюванні:

- бюджети міст республіканського й обласного значення;
- районні бюджети;
- обласні бюджети.

На другому етапі обчислюється прогнозний показник обсягу доходів місцевого бюджету, що враховується при визначенні міжбюджетних трансфертів. На цьому етапі використовуються процедури, з допомогою яких коригуються прогнозні показники доходів місцевих бюджетів, розраховані на попередньому етапі (попередні прогнозні показники).

Відповідно до наведеного вище порядку проведено аналіз методології обчислень за трьома складовими: елементом обчислення індексу податкоспроможності, елементом актуалізації та елементом стимулювання Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів.

Перші зміни в елементі обчислення індексу податкоспроможності пов'язані з введенням у 2004 р. податку з доходів фізичних осіб замість прибуткового податку з громадян. Із метою забезпечення відповідності Формули вирівнювання новим умовам оподаткування доходів громадян додатково були введені поправний коефіцієнт та коефіцієнт приведення до нових умов законодавства. Для підвищення якості прогнозних показників для обчислення індексів було застосовано методи математичної статистики: середньої ковзної та екстраполяції.

Визначення об'єктивного рівня податкового потенціалу окремого бюджету порівняно з іншими місцевими бюджетами здійснюється з допомогою індексу відносної податкоспроможності. Цей показник відображає рівень розвитку податкової

бази та не створює в органів місцевого самоврядування негативних стимулів до нарощування податкових надходжень до місцевих бюджетів.

Індекс податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування визначається як відношення середньодушового кошика доходів, котрі враховуються при визначенні обсягу трансфертів бюджету, до аналогічного кошика в середньому по місцевих бюджетах України. Після того як індекси відносної податкоспроможності визначено, їх не можна переглядати частіше, ніж раз на три роки: це має стимулювати органи місцевого самоврядування до нарощування доходів.

Отже, запровадження індексу відносної податкоспроможності в розрахунок міжбюджетних трансфертів надає органам місцевого самоврядування низку переваг у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів. Так, підвищується їх зацікавленість:

- у скороченні податкових недоїмок. Через стабілізацію індексу відносної податкоспроможності стягнення останніх не повинне позначитися на обсязі трансфертів або обсязі вилучення коштів із місцевих бюджетів у наступному бюджетному періоді;

- в ефективнішому використанні наявної податкової бази, зокрема у відмові від надання необґрунтованих податкових пільг та введенні нових чи скасуванні діючих місцевих податків і зборів, стосовно яких органи місцевого самоврядування користуються таким правом;

- у скороченні тіньової економіки, в т. ч. шляхом виявлення незареєстрованих платників податків, упорядкування роздрібною торгівлі, посилення контролю подання декларацій фізичними особами і звітності підприємств;

- у виявленні й реєстрації таких платників податків, що зареєструвалися на податковий облік на іншій території, але здійснюють економічну діяльність на території даного місцевого бюджету (це стосується і структурних підрозділів підприємств, зареєстрованих як платники податку на інших територіях).

Використання будь-яких статистичних методів у даному елементі обмежене п'ятьма роками: плановий, поточний і три роки, що передують поточному. При цьому показники планового року обраховуються на основі фактичних показників доходів місцевих бюджетів за три роки, які передують поточному. Об'єктивна відсутність показників фактичних доходів місцевих бюджетів у поточному році зумовлює низьку ефективність застосування статистичних методів, котрі призначені для обрахунку прогнозних значень абсолютних величин соціально-економічних явищ. Застосування таких методів до відносних величин також знижує якість прогнозу [2, с. 1002].

Сучасна українська модель міжбюджетних відносин потребує змін. Діючий механізм перерозподілу бюджетних коштів є недостатньо ефективним, тому з метою його вдосконалення необхідно оцінити переваги та недоліки його функціонування.

В умовах розвитку демократичного суспільства та становлення системи місцевого самоврядування забезпечення ефективного надання суспільних послуг населенню територіальних громад та виконання бюджетних програм розвитку відповідних територій можливе лише за умови збалансованості бюджетних доходів і видатків. Отже, потрібно чітко розподілити повноваження між органами державної влади та місцевого самоврядування. Потім, на цій основі, здійснити розмежування

доходів і видатків кожного виду бюджетів таким чином, щоб забезпечити відповідність між видатками, покладеними на цей бюджет, і необхідними для їхнього фінансування дохідними джерелами [4, с. 4].

До питання удосконалення міжбюджетних взаємовідносин слід підходити з позиції захисту прав місцевих бюджетів, оскільки фінансова самостійність і незалежність регіонів – це перший крок до покращення економічного становища країни. Звідси випливає нагальна потреба зміцнення доходної бази місцевих бюджетів. Досягнення цієї мети не повинно проводитись за рахунок збільшення кількості місцевих податків і зборів, які часто не відіграють суттєвої фінансової ролі, а виступають лише доповненням до загальнодержавних податків.

Зважаючи на незначні обсяги надходжень від окремих податків і зборів, слід приділити увагу необхідності пошуку додаткових джерел власних доходів територіальних громад та необхідності скасування непрацюючих податків та зборів. Вдосконалити принципи та систему адміністрування тих місцевих податків і зборів, що залишаться, та запровадити кращі надбаня світового досвіду: доповнити перелік місцевих податків та зборів новими, зокрема, податком на нерухомість або податком на будівлі та споруди, туристичним податком, податком із платних розважальних закладів, будівельним збором тощо [3, с. 63]. Вирішення цієї проблеми сприятиме зацікавленості місцевих органів влади в розбудові економіки на принципах самостійності та ефективності, що в свою чергу дозволить забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів.

Висновки. Фактично, на сьогоднішній день більшість регіонів України є дотаційними, тому цю ганебну практику слід припинити. На жаль, нині на процес визначення конкретних розмірів дотацій впливають не об'єктивні, а суб'єктивні фактори, що посилює залежність органів місцевого самоврядування від рішень центру, а це, певна річ, не підвищує ефективності роботи органів місцевого самоврядування. Величина трансфертів характеризує ступінь залежності територіальних органів від влади вищого рівня. Чим вище у видатках перших частка трансфертних надходжень, тим обмеженіша свобода регіонів у вирішенні бюджетних питань на своїй території. Крім того, доречно зауважити, що обсяг міжбюджетних трансфертів є прямо залежним від розміру доходів, що обраховуються з урахуванням індексу відносної податкоспроможності території та розміру необхідних бюджетних видатків, розрахованих згідно з фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, різниця між якими заповнюється саме трансфертними надходженнями.

Список літератури:

1. Бюджетний Кодекс України. – К., 2016 – 126 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012-2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України: у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління»; за ред. Ф. О. Ярошенка. – К., 2011.; Т. 1: Стабілізація державних фінансів у контексті стратегії реформ. – 2011. – 920 с.
3. Мельник В. М. Податок на нерухоме майно: фінансово-адміністративні проблеми запровадження в Україні / В. М. Мельник, М. М. Мельник // Фінанси України. – 2008. – № 3. – С. 61-67.
4. Фролов С.М., Воліна І.М.. Проблеми формування ефективного механізму міжбюджетного регулювання в Україні та шляхи їх вирішення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/visnik/numbers/2_27_2009/27.1.04.pdf.

Труфен А.О. Проблемы эффективности межбюджетных трансфертов

Аннотация. В статье охарактеризовано и проанализировано формульную систему выравнивания, порядок расчета плановых показателей доходов местных бюджетов, индекс налогоплательщиков, указано на проблемы эффективности межбюджетных трансфертов и предложены пути их решения.

Ключевые слова: межбюджетные трансферты, местные бюджеты, налогоплательщик, финансовое выравнивание, бюджетные реформы, местные органы власти, фискальные дисбалансы.

Trufen A.O. Problems of efficiency of interbudgetary transfers

Summary. The article describes and analyzes the formula system alignment, the calculation targets revenues of the local budgets fiscal capacity index, given the problems of the efficiency of intergovernmental transfers and propose solutions.

Keywords: intergovernmental transfers, local budgets, allopast, fiscal equalization, fiscal reform, local authorities, fiscal imbalances.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Чмир С.О.,

*аспірант кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА

Анотація. У статті розглянуто особливості калькулювання собівартості продукції свинарства. Визначено його роль у системі управління свинарським підприємством. Запропоновано номенклатуру статей витрат з урахуванням організаційно-технологічних особливостей у свинарстві. Розкрито методику калькулювання собівартості продукції свинарства.

Ключові слова: свинарство, калькуляція, методи калькулювання, номенклатура статей витрат, об'єкти обліку витрат, об'єкти калькулювання.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки сільськогосподарські підприємства повинні раціонально й ефективно використовувати матеріальні, фінансові та трудові ресурси. Не є винятком і господарства, що займаються свинарством. Калькулювання як елемент методу бухгалтерського обліку має важливе значення для облікового процесу, адже воно виступає завершальним етапом обліку витрат на виробництво продукції. Інформація, отримана в процесі калькулювання, є основою для виявлення відхилень від запланованих показників, пошуку резервів, визначення рентабельності, прибутку підприємств та визначення цін, формованих за допомогою методу витратного ціноутворення. У зв'язку із цим і виникає потреба в удосконаленні методики калькулювання собівартості продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема калькулювання собівартості продукції займаються багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Г.Г. Кірейцев, В.Г. Лінник, В.Ф. Палій, І.І. Поклад, Л.К. Сук, П.Л. Сук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Внесок учених-економістів у вивчення проблем визначення собівартості сільськогосподарської продукції та здійснення є вагомим. Проте в наукових працях розглядаються теоретичні та практичні аспекти калькулювання собівартості сільськогосподарської продукції без урахування особливостей галузі свинарства. Варто також зазначити, що у вітчизняній науці бракує рекомендацій стосовно визначення собівартості продукції свинарства, зокрема спермо продукції, тому нині є актуальним питання методики калькулювання собівартості всіх видів продукції свинарства на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах.

Мета статті полягає у дослідженні обліку витрат та калькулювання собівартості продукції свинарства у бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі термін «калькуляція» характеризується безліччю підходів до його визначення.

«Калькуляція (від лат. *calculatio* – рахунок, підрахунок) – представлений у табличній формі бухгалтерський розрахунок затрат (витрат) у грошовій формі на виробництво і збут одиниці виробу або партії виробів, а також на виконання робіт і послуг. Калькуляція є основою для визначення середніх витрат виробництва та визначення собівартості продукції» [1, с. 140].

На думку М.М. Коцупатрого та Н.С. Золотарьової, калькулювання – це система знань, процес визначення собівартості продукції, а калькуляція – результат такої роботи [2, с. 99].

О.В. Карпенко та Г.О. Соболев стверджують, що система обліку витрат та калькулювання собівартості продукції має включати організацію обліку з накопичення, реєстрації та групування витрат, калькулювання собівартості продукції відповідно до обраної методики та сукупність інструментів з управління витратами [3, с. 36].

Основним нормативно-правовим документом, що регулює облік витрат та калькулювання собівартості продукції, є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», в якому визначено методологічні основи обліку витрат виробництва, надано визначення витрат, умови їх визнання і порядок віднесення до собівартості продукції [4]. Крім того, відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи», у свинарстві сільськогосподарська продукція оцінюється в момент первісного визнання за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на місці продажу або за виробничою собівартістю відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [5]. З урахуванням специфічних галузевих особливостей обліку витрат Міністерством аграрної політики України розроблено та прийнято Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, що затверджені Наказом від 18.05.2001р. № 132 (далі – Методичні рекомендації № 132) [6]. Метою цих рекомендацій є забезпечення єдності у складі і класифікації витрат, застосування методики їх планування та обліку, визначенні собівартості продукції (робіт, послуг) у сільськогосподарських підприємствах. Таким чином, нормативно-правова база регулює лише основні положення ведення обліку витрат та калькулювання собівартості продукції, проте повною мірою не враховує особливості кожної галузі сільськогосподарства, зокрема свинарства.

У працях низки економістів, які були розглянуті в ході дослідження, встановлено, що вибір об'єктів калькулювання собівартості продукції повинен збігатися з об'єктами обліку витрат на виробництво продукції. Варто зазначити, що серед учених-економістів немає одностайної думки щодо визначення об'єкта калькулювання. Найбільш обґрунтованим вважаємо твердження Л.К. Сука, який під об'єктом калькулювання у тваринництві розуміє «основну (супутню) продукцію, а також побічну продукцію, яка використовується в господарстві або реалізується» [7, с. 128–134]. В.Г. Лінник зауважує, що «об'єктом обліку витрат виступають витрати, які відображають у встановлених межах, узагальнюють за сільськогосподарськими культурами, групами культур, групами худоби, окремими роботами, конкретними виробництвами або їх процесами з метою здійснення контролю над витратами і визначенням собівартості продукції, робіт і послуг» [8, с. 29].

У свинарстві, згідно з Методичними рекомендаціями № 132 [6], виділяють такі об'єкти обліку витрат, як основне стадо свиней (свиноматки, кнури-плідники і поросята до відлучення), свині на вирощуванні, свині на відгодівлі, одержана сперма кнурів-плідників. Окрім того, на спеціалізованих свинарських підприємствах відповідно до існуючої технології можуть встановлюватися такі об'єкти обліку витрат: поросята відлучені, ремонтний молодняк, ремонтні свинки та кнури, свиноматки та кнури, що перевіряються. Для племінних господарств об'єктами обліку витрат також можуть виступати племінні тварини основного стада та на контрольному вирощуванні в розрізі порід свиней.

Об'єктами калькулювання продукції свинарства виступають конкретні види продукції (поросята відлучені, приріст живої маси, жива маса, сперма).

Одиницею калькулювання у свинарстві виступає: для поросят відлучених – 1 голова; для живої маси та приросту живої маси – 1 ц; для сперми – 1 спермодоза.

Для цілей обліку витрати слід формувати за центрами відповідальності – структурними підрозділами (племінними і відгодівельними фермами, товарними репродукторами, пунктами

штучного запліднення) та об'єктами обліку, планування і калькулювання собівартості продукції (групами тварин).

Розрахунок собівартості продукції свинарства здійснюється на підставі калькуляційних розрахунків, точність та обґрунтованість яких впливає на об'єктивність цілої низки важливих економічних показників.

Методичними рекомендаціями № 132 передбачено, що собівартість продукції свинарства визначається в цілому за рік виходячи з витрат, віднесених на відповідну групу тварин [6]. Але з метою оперативного управління виробничими витратами рекомендуємо здійснювати калькулювання собівартості продукції свинарства щомісячно (щоквартально).

Витрати на виробництво продукції в плануванні та обліку групуються за статтями, що встановлюються кожним підприємством самостійно в обліковій політиці. Для свинарських підприємств пропонуємо таку номенклатуру статей витрат (табл. 1).

Запропонована класифікація номенклатури статей витрат дасть свинарським підприємствам змогу детально отримувати інформацію про понесені витрати на вирощування того чи іншого виду продукції, а також визначати резерви їх зниження.

Таблиця 1

Номенклатура статей витрат для свинарських підприємств

Типова номенклатура	Деталізована номенклатура
Витрати на оплату праці	Оплата праці працівників, зайнятих утриманням та доглядом за тваринами
	Оплата праці працівників, зайнятих виготовленням спермопродукції
Відрахування на соціальні заходи	Відрахування на соціальні заходи для працівників, зайнятих утриманням та доглядом за тваринами
	Відрахування на соціальні заходи, зайнятих виготовленням спермо продукції
Паливо та мастильні матеріали	Пальне
	Мастильні матеріали
Засоби захисту тварин	Біопрепарати
	Дезінфекційні засоби
	Ветеринарні препарати
Корми	Корми власного виробництва
	Покупні корми
Роботи та послуги	Транспортні послуги
	Електропостачання
	Водопостачання і водовідведення
	Теплопостачання
	Газопостачання
	Роботи і послуги сторонніх організацій
Витрати на ремонт необоротних активів	Оплата праці працівників, зайнятих на ремонтних операціях
	Запасні частини
	Ремонтно-будівельні та інші матеріали
	Послуги з поточного обслуговування та ремонту
Інші витрати на утримання основних засобів	Оплата праці персоналу, що обслуговує необоротні активи, механіків
	Амортизація необоротних активів
Амортизаційні відрахування	Амортизація основних свиноматок та кнурів (за первісного визнання)
Інші витрати	Вартість МШП, тари, інвентарю, матеріалів (підстилки, вапна)
	Вартість бирок для ідентифікації тварин
	Вартість спермопродукції
	Вартість палива, пального та мастильних матеріалів
	Орендні, страхові та лізингові платежі
	Втрати від браку
	Резерви та інші витрати
Непродуктивні витрати	Падіж
Загальновиробничі витрати	Загальновиробничі витрати тваринництва

Характерною особливістю калькулювання собівартості продукції свинарства є те, що у спеціалізованих господарствах вона розраховується загалом за галуззю і кожною технологічною групою, а в неспеціалізованих – тільки загалом за галуззю.

Впровадження й організація на належному рівні обліку витрат виробництва продукції свинарства на товарних (репродукторних і відгодівельних) і племінних (репродукторних, заводах, спеціалізованих комплексах із закінченим циклом виробництва) підприємствах дає змогу забезпечувати керівників та управлінський персонал підприємств оперативною та достовірною інформацією для планування, аналізу, контролю та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Нині у вітчизняній і зарубіжній літературі викладено більше десятка методів калькулювання, але відсутність систематизованого підходу у викладенні їх суті не дає змоги розібратися в особливостях, перевагах та недоліках кожного із них, тому кожне підприємство змушене самотійно підходити до вибору методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції.

Під методом калькулювання розуміють сукупність способів та прийомів, які використовуються для розрахунку собівартості конкретного виду продукції. Його вибір зумовлений шляхами отримання і призначенням продукції, складом і обсягом незавершеного виробництва та тривалістю калькуляційного періоду.

У сучасному вітчизняному обліку використовуються такі методи калькулювання, як простий, виключення вартості побічної продукції, коефіцієнтний, пропорційний, комбінований, нормативний. У зарубіжній практиці існує такий поділ: за повними витратами (на основі діяльності, функціонально орієнтоване калькулювання, стандарт-кост, за центрами витрат) та за змінними витратами (простий директ-костинг, розвинутий директ-костинг).

І. Білоусова також виділяє такі методи калькулювання, що застосовуються зарубіжній практиці:

- 1) калькулювання з неповним розподілом витрат (директ-костинг);
- 2) калькулювання з повним розподілом витрат:
 - позамовний метод калькулювання;
 - попроцесний (попередільний) метод калькулювання;
 - калькулювання комплексних виробництв;
 - калькулювання за нормативними витратами (стандарт-кост);
 - калькулювання за видами діяльності (ABC-метод);
 - функціональне калькулювання собівартості;
 - система калькулювання кайзен-костинг;
 - особливості калькулювання «точно в строк» [9].

Метод прямого розрахунку полягає в поділі загальної суми витрат на калькуляційні одиниці – кількість одержаної продукції.

Метод виключення витрат на побічну продукцію передбачає, що із загальної суми витрат, понесених на вирощування продукції, віднімають вартість побічної продукції.

Коефіцієнтний метод калькулювання собівартості продукції застосовується під час виробництва одночасно кількох видів продукції.

Пропорційний метод калькулювання собівартості продукції базується на розподілі витрат між окремими видами продукції пропорційно її вартості, оціненої за реалізаційними цінами.

Нормативний метод засновано на попередньому складанні нормативних калькуляцій на підставі технічно обґрунтованих норм витрат за основними статтями в натуральному та грошовому виразах.

У спеціалізованих свинарських підприємствах доцільно використовувати попроцесний метод калькулювання. Так, від

основного стада отримують приплід, який після досягнення відповідного віку переводиться на вирощування, а далі, через встановлений технологією термін, тварини переводяться на відгодівлю або з них проводиться формування основного стада. Також свині можуть переводитися між племінними, репродукторними або відгодівельними фермами, станціями штучного осіменіння тощо. І на кожній із цих стадій із метою управління виробництвом потрібно визначати вартість продукції, яка буде сировиною для наступної виробничої стадії.

Метод виключення витрат на побічну продукцію також доцільно застосовувати у свинарстві (як у спеціалізованих, так і неспеціалізованих господарствах), оскільки від свиней отримується один вид основної продукції – приріст живої маси та значна кількість побічної продукції – гною.

На окремих стадіях виробничого процесу від біологічних активів свинарства можуть отримуватися, крім приросту, такі види продукції, як приплід та сперма. Їх собівартість також слід визначати за допомогою вищезазначеного методу.

Внаслідок інфляційних процесів та девальвації національної валюти використання нормативного методу в Україні не дасть бажаних результатів, оскільки відхилення фактичних даних від нормативів виникатиме не через технологічні фактори, а через ціноутворення, тому ми не рекомендуємо наразі застосовувати даний метод.

Відповідно до Методичних рекомендацій № 132 [6], алгоритм визначення собівартості продукції свинарства (приплоду, спермодоз, приросту живої маси, живої маси) за відповідний звітний період (місяць, квартал, рік) полягає у здійсненні розрахунків, які для зручності наведено у вигляді формул.

Витрати на утримання свиней, за вирахуванням вартості побічної продукції (гною, шкур) становлять собівартість продукції свинарства.

Вартість гною визначається виходячи з нормативно-розрахункових витрат, витрат на його прибирання та до ставки до місця зберігання вартості підстилки. Собівартість 1 т гною визначається діленням загальної суми витрат на його фізичну масу. Кількість рідкого гною переводиться у звичайний гній виходячи з вмісту сухих речовин. Інша побічна продукція, така як шкури загиблих тварин, оцінюється за цінами можливої реалізації чи іншого використання. Її вартість відноситься на зменшення витрат на утримання відповідних груп свиней.

Витрати на утримання основного стада свиней (свиноматок із поросятами до їх відлучення та кнурів) становитимуть собівартість приросту живої маси і ділового приплоду.

Собівартість центнера приросту живої маси та однієї голови приплоду на момент його відлучення від свиноматок визначається за формулою:

$$C_{\text{ПЖМп}} = \frac{(B_{\text{Ос}} - B_{\text{Пп}})}{\text{ПЖМ}}, \quad (1)$$

де $C_{\text{ПЖМп}}$ – собівартість центнера приросту живої маси приплоду;

$B_{\text{Ос}}$ – загальна сума витрат на утримання основного стада;

$B_{\text{Пп}}$ – вартості побічної продукції;

ПЖМ – кількість центнерів приросту живої маси при відлученні (включаючи живу масу одержаного приплоду).

Собівартість живої маси поросят на момент їх відлучення від свиноматок визначається за формулою:

$$C_{\text{ЖМп}} = \frac{(B_{\text{П}} + B_{\text{Ос}})}{(\text{ЖМ}_{\text{ПВ}} + \text{ЖМ}_{\text{Пс}})}, \quad (2)$$

де $C_{\text{ЖМп}}$ – собівартість живої маси поросят;

$B_{\text{П}}$ – вартість поросят під матками на початок року;

Вос – витрати на основне стадо за поточний рік;

Впп – вартість побічної продукції;

ЖМпв – жива маса (без загиблих) поросят, які відлучені;

ЖМпс – жива маса поросят, залишилися під матками на кінець року.

Собівартість центнера приросту маси свиней інших груп (на дорощуванні та відгодівлі тощо) визначається за формулою:

$$C_{пжмej} = \frac{(B_{cj} - B_{ппj})}{ПЖМj}, \quad (3)$$

де $C_{пжмej}$ – собівартість приросту живої маси j-ї групи свиней;

B_{cj} – загальна сума витрат на утримання j-ї групи свиней;

$B_{ппj}$ – вартість побічної продукції від j-ї групи свиней;

$ПЖМj$ – кількість центнерів приросту живої маси j-ї групи свиней.

Приріст живої маси молодняка тварин і тварин на відгодівлі певної групи свиней визначається за формулою:

$$ПЖМcj = МПкрj + МПвj + МПзj - МПнj - МПпр - МПпрj, \quad (4)$$

де $ПЖМcj$ – приріст живої маси j-ї групи свиней;

$МПкрj$ – маса поголів'я, яке було на кінець року в j-ї групі свиней;

$МПвj$ – маса поголів'я, яке вибуло протягом року з j-ї групи свиней;

$МПзj$ – маса поголів'я, яке загинуло протягом року j-ї групи свиней;

$МПнj$ – маса поголів'я, яке надійшло протягом року до j-ї групи свиней;

$МПпр$ – маса приплоду, який надійшов протягом року до j-ї групи свиней (за наявності);

$МПкрj$ – маса поголів'я, яке було на початок року в j-ї групі свиней.

Собівартість живої маси свиней інших груп (молодняка тварин, на дорощуванні та відгодівлі тощо) визначається за формулою:

$$C_{жмej} = \frac{(B_{cj} + B_{спрj} + B_{сн} + B_{пр} - B_{зj} - B_{ппj})}{(ЖМcj - ЖМзj)}, \quad (5)$$

де $C_{жмej}$ – собівартість живої маси j-ї групи свиней;

B_{cj} – витрати на вирощування (відгодівлю) в поточному році j-ї групи свиней;

$B_{спрj}$ – вартість свиней, що були в j-ї групі на початок року;

$B_{сн}$ – вартість свиней, що надійшли з основного стада чи з інших груп, ферм і підприємств до j-ї групи свиней;

$B_{пр}$ – вартість приплоду (за наявності);

$B_{зj}$ – вартість загиблих тварин в j-ї групі свиней;

$B_{ппj}$ – вартість побічної продукції від j-ї групи свиней;

$ЖМcj$ – кількість центнерів живої маси j-ї групи свиней;

$ЖМзj$ – маса тварин, що загинули в j-ї групі свиней.

Кількість живої маси становитиме масу тварин, що реалізовані, забиті, переведені в інші групи та залишені на кінець року.

На підставі розрахованої собівартості центнера живої маси обчислюється фактична собівартість худоби, яка реалізована, переведена в основне стадо, забита на м'ясо, а також та, що залишилася в підприємстві на кінець року.

У неспеціалізованих підприємствах собівартість валового приросту живої маси свиней (включаючи живу масу приплоду) визначається в цілому по галузі діленням витрат на утримання всіх груп свиней на кількість приросту. Собівартість центнера живої маси свиней визначається за формулою (5).

До собівартості сперми плідників включають витрати на їх утримання та технологічні витрати. Для визначення собівартості сперми із загальної суми виключаються вартість побічної продукції.

Собівартість однієї дози сперми визначається за формулою:

$$C_{сд} = \frac{B_{сд}}{K_{сд}}, \quad (6)$$

де $C_{сд}$ – собівартість однієї спермодози;

$B_{пр}$ – витрати на виготовлення спермодоз;

$K_{сд}$ – кількість фактично виготовлених спермодоз.

Висновки. У сучасних умовах конкуренції і несприятливої кон'юнктури на ринках збуту розмір витрат на виробництво продукції свинарства має дуже важливе значення.

Для складання внутрішніх звітів, проведення аналізу виробництва продукції свинарства, здійснення контролю над ефективним використанням ресурсів і прийняття поточних управлінських рішень із метою підвищення якості та конкурентоспроможності продукції сільськогосподарські підприємства впроваджують сучасні системи управління.

Процес калькулювання є невід'ємною частиною облікового процесу та основою для прийняття ефективних управлінських рішень.

Методика здійснення калькулювання повинна враховувати організаційно-технологічні особливості галузі свинарства, оскільки це впливає на отримання об'єктивних фінансово-економічних показників. На організацію процесу калькулювання досить суттєво впливають обрані підприємством методи калькулювання, об'єкти обліку витрат і об'єкти калькулювання собівартості продукції, класифікація витрат та інші фактори, тому необхідні сучасні підходи до обліку витрат виробництва, що дають змогу визначати собівартість залежно від запитів менеджменту та здійснювати протягом року аналіз і контроль над результатами діяльності центрів відповідальності.

Використання даних фактичних калькуляцій за переділами та центрами відповідальності дає змогу встановлювати показники планових витрат для наступних періодів, обґрунтовувати економічну ефективність упровадження нової техніки, продуктивних порід тварин, вибору сучасних технологічних процесів утримання, годівлі та лікування тварин.

У практичній діяльності підприємства цієї галузі можуть скористатися запропонованою у статті номенклатурою статей витрат виробництва продукції свинарства, рекомендованими методами калькулювання та наведеним алгоритмом визначення собівартості такої продукції.

Література:

1. Райзберг Б.А. Словарь современных экономических терминов / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский; 4-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 480 с.
2. Коцупатрий М.М., Золотарьова Н.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління біологічними перетвореннями в інкубаторно-птаховничих підприємствах: [монографія] / М.М. Коцупатрий, Н.С. Золотарьова. – К.: КНЕУ, 2012. – 231 с.
3. Карпенко О.В. Неповна собівартість: теорія і практика обліку, аналізу, контролю: [монографія] / О.В. Карпенко, Г.О. Соболев. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 241 с.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: Наказ Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790.
6. Методичні рекомендації з планування, обліку та калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: Наказ Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 р. № 132.
7. Сук Л.К., Сук П.Л. Облік біологічних активів / Л.К. Сук, П.Л. Сук // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 9–10. – С. 128–134.

8. Лінник В.Г. Калькулювання собівартості продукції сільськогосподарських підприємств: [навч. посіб.] / В.Г. Лінник. – К.: НМК ВО, 1991. – 220 с.
9. Білоусова І. Методи обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції / І. Білоусова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 9. – С. 3–5.

Чмыр С.А. Калькулирование себестоимости продукции свиноводства

Аннотация. В статье рассмотрены особенности калькулирования себестоимости продукции свиноводства. Определена его роль в системе управления свиноводческими предприятиями. Предложена номенклатура статей затрат с учетом организационно-технологических особенностей в свиноводстве. Раскрыта методика калькулирования себестоимости продукции свиноводства.

Ключевые слова: свиноводство, калькуляция, методы калькулирования, номенклатура статей затрат, объекты учета затрат, объекты калькулирования.

Chmyr S.A. Calculation of the pig breeding products cost

Summary. In the article the features of the calculation of pig breeding products cost are described. Its role is determined in the management system of pig breeding enterprises. A nomenclature of cost items is proposed, taking into account the organizational and technological features of the pig breeding. The method of calculation of pig production costs is disclosed.

Keywords: pig breeding, calculation, methods of calculation, nomenclature of cost items, cost accounting objects, objects of calculation.

Шинкаренко В.М.,*к.ф.-м.н., доцент,**доцент кафедри математичних методів аналізу економіки,**Одеський національний економічний університет***Шинкаренко Л.В.,***к.пед.н.,**старший викладач кафедри бізнес-адміністрування**і корпоративної безпеки,**Міжнародний гуманітарний університет*

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Анотація. У статті методами лінійного програмування виконано диверсифікацію туристичного продукту фірми з метою мінімізації фінансових ризиків та отримання високого рівня прибутковості. Застосовано теорію оптимізації інвестиційного портфелю Г. Марковиця. Отримано оптимальний пакет туристичних послуг.

Ключові слова: туристичне підприємство, прибутковість, ризик, диверсифікація, оптимізаційна модель.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства туристична галузь займає одне з провідних місць у світовій економіці. Специфіка туризму полягає в тому, що цей сегмент господарської діяльності не тільки задовольняє соціальні, культурні, моральні, фізичні, політичні та економічні потреби людей, а й суттєво впливає на розвиток людства в цілому. Різноманітність туристичного продукту поряд із позитивним ефектом несе й низку ризиків, що мають негативні наслідки у діяльності туристичних підприємств. Оптимізація туристичного продукту з метою подолання наслідків фінансових ризиків потребує прискіпливого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінню ризиками на підприємствах туристичного бізнесу присвячено низку праць українських учених. Так, у роботі А.В. Кравцової [5] наведено авторську класифікацію ризиків туристичних підприємств. У статті О.Р. Беднарської та І.Я. Кулиняк ідентифіковано актуальні ризики та їх фактори у міжнародній туристичній діяльності [1]. У роботі Р.Б. Кожуховської та І.О. Удовенко [4] розроблено систему управління процесами ризик-менеджменту на туристичних підприємствах. Використанню економіко-математичних моделей для підтримки прийняття оптимальних рішень у сфері сільського зеленого туризму присвячено працю І.В. Петліна та Г.Г. Цегелик [7]. Методику диверсифікації на туристичному підприємстві з метою пошуку стратегічних перспектив для зміцнення підприємством сегменту ринку та розширення ним масштабів діяльності представлено у роботі С.Г. Нездоймінова та Н.М. Андрєєвої [6]. Запровадженню інноваційних факторів у галузі обслуговування та їх вплив на безпеку регіональних економічних туристичних систем присвячено роботу А.П. Голод [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізація та кризові процеси у світовій та національній економіці, політична нестабільність в українському суспільстві негативно впливають на роботу туристичних підприємств. Незважаючи на достатню кількість публікацій, присвячених ризикам функціонування підприємств туристичного

бізнесу, прикладні аспекти оптимізації туристичного продукту були поза увагою дослідників.

Мета статті полягає у диверсифікації інвестиційних потоків туристичного підприємства з метою мінімізації фінансових ризиків та отримання найбільшого рівня прибутковості. Підґрунтям для ефективного управління фінансовими ризиками туристичної фірми виступає теорія нобелівського лауреата Г. Марковиця оптимізації інвестиційного портфелю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прибуток є метою і результатом економічної діяльності кожної господарської структури, який забезпечує умови розширеного відтворення і тому виступає критерієм ефективності підприємницької діяльності. Для оцінки прибутку як фінансового результату діяльності дохід зіставляється з витратами. Результатом цього є різниця з позитивним або негативним значенням. Позитивне значення – це прибуток, а негативне – збиток. У разі збитковості не можна допускати, щоб сума змінних витрат перевищувала дохід від усіх видів діяльності. У такій ситуації варто припинити діяльність або провести санацію туристичного підприємства. Граничною межею для припинення діяльності фірми є ситуація, за якої чистий дохід від реалізації туристичного продукту менший або дорівнює сумі змінних витрат:

$$V_{\text{ч}} \leq V_{\text{зм}},$$

де $V_{\text{ч}}$ – чистий дохід від реалізації туристичного продукту (послуг); $V_{\text{зм}}$ – сума змінних витрат [3, с. 72–76].

Для визначення оптимального асортименту туристичних послуг розглянемо вплив основних напрямів діяльності ПП «Атлас» на прибуток, що отримує компанія. Зауважимо, що прибуток компанії в останні роки зменшується, що негативно впливає на діяльність фірми. Аналізуючи роботу підприємства, можливо зробити припущення, що для отримання більшого прибутку потрібно переглянути політику фірми за сегментами туристичного продукту. Розглянемо діяльність компанії у розрізі окремих видів туристичних напрямків (табл. 1 та 2). До пізнавально-екскурсійних турів у західному напрямку (ПЕТЗН) відносимо тури до Львова, Кам'янець-Подільського, Ужгороду та Закарпаття, Луцьку, Карпат та Прикарпаття. До спортивного туризму входять гірськолижні тури, сходження на вершини, рафтинг, дайвінг. До пізнавально-екскурсійних турів у центральному напрямку (ПЕТЦН) відносимо тури до Києва, Умані, Вінниці, Полтави. До пізнавально-екскурсійних турів у східному напрямку (ПЕТСН) відносимо тури до Херсонської області, Запоріжжя, Миколаєва. До паломницьких турів входять виїзди до Кулевчі, Києво-Печерської Лаври, Почаєвської Лаври. Тури на Одещині містять як екскурсії до Одеси, Вил-

кового, Шабо, Білгород-Дністровського, так і відпочинок на морському узбережжі.

Одним із базових елементів сучасної теорії ринку капіталу є концепція оптимізації портфеля інвестицій. Автором її є американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Г. Марковиць. У 1952 р. він уперше обґрунтовано довів, що вкладення заданого обсягу інвестиційного капіталу в один об'єкт інвестицій є ризикованішим, ніж інвестування цієї ж суми в різні об'єкти (диверсифікація) [8; 9]. Завдяки диверсифікації можна зменшити сукупний ризик портфеля інвестицій підприємства. Автор зробив спробу аргументувати правило формування портфеля інвестицій, тобто дати відповідь на питання щодо кількості і виду цінних паперів (об'єктів інвестицій), які повинні бути відібрані в інвестиційний портфель із погляду оптимізації співвідношення «ризик – прибутковість» за заданого обсягу інвестиційних ресурсів. Далі висновки Марковиця щодо оптимізації портфеля цінних паперів були застосовані з метою формування портфеля реальних інвестицій підприємства [3, с. 190–195].

За Марковицем портфель інвестицій уважатиметься оптимальним, якщо не існуватиме будь-яких інших більш прибуткових інвестиційних портфелів, які характеризуються таким самим або меншим рівнем ризику. При цьому йдеться про так звані несистематичні ризики.

Модель Марковиця, яка традиційно використовується з метою оптимізації структури портфеля цінних паперів, може

бути застосована і в туризмі. При цьому йдеться про оптимізацію портфеля туристичного продукту. Показники, які використовуються в моделі Марковиця для розрахунку оптимального інвестиційного портфеля, аналогічні і в туристичній діяльності. Так, прибутковість цінного паперу аналогічна прибутковості виду туристичного напрямку. Ризик цінного паперу в моделі розраховується як середнє квадратичне відхилення прибутковості. Розрахувати такий показник для конкретного виду туристичного напрямку також можливо. Ступінь і характер взаємозв'язку між цінними паперами, що виражається коефіцієнтами лінійної кореляції, також можуть бути розраховані і для видів туристичного продукту.

Модель Марковиця заснована на тому, що показники прибутковості цінних паперів взаємозалежні, тобто може спостерігатися зростання прибутковості одних цінних паперів з одночасним зростанням інших цінних паперів, тоді як треті залишаються без змін, а четверті взагалі зменшуються. Аналогічна ситуація притаманна і для туристичного продукту, оскільки кількість споживачів обмежена і прибутковість одного із туристичних напрямків може зростати за одними категоріями і зменшуватись за іншими. Тому модель Марковиця у своїх базових підходах цілком прийнятна і для застосування у сфері вибору оптимального портфеля туристичних послуг.

Прибутковість та рівень ризику туристичного підприємства, згідно з моделлю Марковиця, обчислюється за такою схемою.

Таблиця 1

Динаміка витрат на організацію турів ПП «Атлас» за 2010–2015 рр., тис. грн.

Види турів	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ПЕТЗН	292654,0	202372,6	90598,0	58095,1	45 417	39908,4
Спортивний туризм	39545,7	41905,6	43021,0	42 909,4	40328	36247,7
ПЕТЦН	3933,4	4121,7	3701,0	5151,2	4637	6027,0
ПЕТСН	7739,5	13961,8	20028,9	33777,2	17737	18818,7
Паломницькі тури	2759,9	1139,9	3159,2	3784,4	2490	846,9
Тури на Одещині	5458,0	2697,2	1719,3	6819,70	1937,00	3573,30
Всього	352090,5	266198,8	162227,4	150537	112546	105422,0

Джерело: аналітичні дані звітності ПП «Атлас»

Таблиця 2

Динаміка доходів від реалізації турів ПП «Атлас» за 2010–2015 рр., тис. грн.

Види турів	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ПЕТЗН	470141,3	207381,9	137091,3	121857,9	82186	75451,0
Спортивний туризм	73039,3	57817,6	59567,5	73921,6	61732	83193,5
ПЕТЦН	8136,0	12630,3	10638,9	10450,5	10690	31786,5
ПЕТСН	18916,5	15842,1	27507,3	37606,4	21920	19845,8
Паломницькі тури	40917,8	24789,8	12696,7	16181,0	13735	18439,4
Тури на Одещині	32313,4	28317,3	26121,1	23722,60	17458,00	17147,5
Всього	643464,3	346779,0	273622,7	283740,0	207721	245 863,7

Джерело: аналітичні дані звітності ПП «Атлас»

Таблиця 3

Кореляційна матриця портфеля туристичного продукту

0,026679	0,010413922	-0,00375	-0,000185201	-0,006097159	-0,007642198
0,010414	0,010599266	0,002553	-5,26457E-5	0,003633295	-0,005490178
-0,003752	0,002552617	0,011083	-0,009877401	0,004126292	0,001657183
-0,000185	-5,26457E-5	-0,00988	0,032268147	0,001365337	0,002795631
-0,006097	0,003633295	0,004126	0,001365337	0,007544325	8,64831E-05
-0,007642	-0,005490178	0,002796	0,002795631	8,64831E-05	0,005674892

Розраховуємо прибутковість конкретного виду туристичного продукту у кожному році за формулою:

$$Pr_{ij} = 1 - \frac{ЧВ_{ij}}{ЧД_{ij}},$$

де Pr_{ij} – прибутковість i -го виду туристичного продукту у j -му році ($i = \overline{1,6}; j = \overline{1,6}$); $ЧВ_{ij}$ – чисті витрати на організацію турів за i -м видом туристичних послуг у j -му році ($i = \overline{1,6}; j = \overline{1,6}$), тис. грн.; $ЧД_{ij}$ – чисті доходи від реалізації турів за i -м видом туристичних послуг у j -му році ($i = \overline{1,6}; j = \overline{1,6}$), тис. грн.

Визначаємо середню прибутковість i -го виду туристичного продукту за шість років:

$$r_i = \frac{1}{6} \sum_{j=1}^6 Pr_{ij}.$$

Обчислюємо частку кожного виду туристичного продукту в 2015 р. за формулою:

$$w_i = \frac{ЧД_i}{\sum_{j=1}^6 ЧД_j}.$$

Прибутковість туристичного підприємства знаходимо як добуток середньої прибутковості i -го виду туристичного продукту та його частки, тобто:

$$z = \sum_{i=1}^6 r_i \times w_i.$$

Обчислюємо кореляційну матрицю доходності між видами туристичного продукту. Коефіцієнти кореляції доходності між видами туристичного продукту наведено в табл. 3.

Ризик конкретного виду туристичного продукту в моделі розраховується як середнє квадратичне відхилення прибутковості. Загальний рівень ризику туристичного підприємства обчислюється за формулою:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^6 \sigma_i^2 \times w_i^2 + \sum_{i=1}^6 \sum_{j=1}^6 w_i \times w_j \times \sigma_i \times \sigma_j \times \rho_{ij},$$

де w_i – частка i -го виду туристичного продукту у 2015 році; σ_i – середнє квадратичне відхилення прибутковості i -го виду туристичного продукту; ρ_{ij} – коефіцієнти кореляції між видами туристичного продукту.

Для обчислення середнього прибутку та ризикованості портфелю туристичних послуг, що надає фірма, застосовано електронні таблиці MS EXCEL. Отримано такі результати діяльності: прибуток наявного портфелю туристичних послуг – 46,5%, ризикованість – 5%. Для більш детального аналізу розглянемо показники різних видів туристичного продукту.

Частка пізнавально-екскурсійних турів у західному напрямку (ПЕТЗН) становить 30,7%, ризикованість сегменту – 1,8%, середня прибутковість за шість років – 36,4%.

Частка спортивного туризму – 33,8%, ризикованість – 1,1%, середня прибутковість за досліджуваний період – 39,1%.

Пізнавально-екскурсійні тури у центральному напрямку (ПЕТЦН) становлять 12,9% загального прибутку, ризикованість продукту – 1,2%, середня прибутковість за шість років – 62,1%.

Частка пізнавально-екскурсійних турів у східному напрямку (ПЕТСН) знаходиться на рівні 8,1%, ризикованість сегменту – 1,9%, середня прибутковість за шість років – 22,1%.

Паломницькі тури становлять 7,5%, ризикованість туристичного продукту – 0,9%, середня прибутковість за досліджуваний період – 86,3%.

Тури на Одещині становлять 7,0% загального прибутку, ризикованість сегменту – 0,8%, середня прибутковість за шість років – 84,4%.

Аналізуючи роботу підприємства, можливо зробити припущення, що для отримання більшого прибутку потрібно

переглянути політику фірми у розрізі видів туристичного продукту, оскільки високоприбуткові тури займають малу частку у загальному прибутку підприємства. Проведемо оптимізацію портфелю з метою отримання найбільшого прибутку за умови, що ризик портфелю не збільшиться. Формалізований вигляд моделі оптимального портфелю за Марковицем може бути представлений у вигляді задачі лінійного програмування:

$$\begin{cases} z = \sum_{i=1}^6 r_i \times w_i \rightarrow \max \\ \sum_{i=1}^6 \sigma_i^2 \times w_i^2 + \sum_{i=1}^6 \sum_{j=1}^6 w_i \times w_j \times \sigma_i \times \sigma_j \times \rho_{ij} \leq \sigma_n^2, \\ \sum_{i=1}^6 w_i = 1, \\ w_i \geq 0. \end{cases}$$

де w_i – частка i -го виду туристичного продукту, яку необхідно оптимізувати (змінні величини); σ_i – середнє квадратичне відхилення прибутковості i -го виду туристичного продукту; r_i – середня прибутковість i -го виду туристичного продукту; ρ_{ij} – коефіцієнти кореляції між видами туристичного продукту; $\sigma_n^2 = 0,01$ – очікуваний рівень ризику туристичного підприємства.

Розв'язання задачі лінійного програмування проводимо за допомогою команди «ПОИСК РЕШЕНИЯ» MS EXCEL. На рис. 1 та 2 наведено вікно та параметри команди «ПОИСК РЕШЕНИЯ».

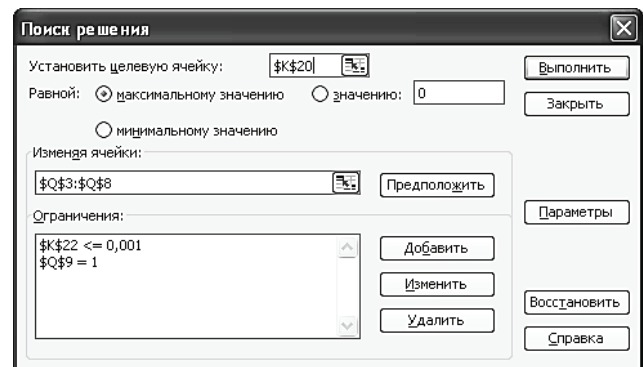

Рис. 1. Вікно команди «ПОИСК РЕШЕНИЯ»

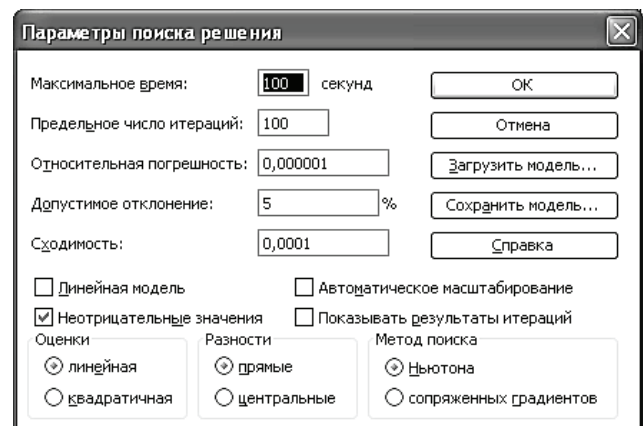

Рис. 2. Параметры команды «ПОИСК РЕШЕНИЯ»

Отримані результати пошуку оптимального портфелю туристичних послуг наведено в табл. 4. Прибутковість оптимального портфелю туристичних послуг становить 69,4%, наявний портфель має прибутковість 46,5%. При цьому про-

Пошук оптимального портфелю туристичних послуг

Microsoft Excel 11.0 Отчет по результатам					
Рабочий лист: [Портфель тур услуг.xls].Лист1					
Отчет создан: 14.05.2016 0:04:54					
Целевая ячейка (Максимум)					
	Ячейка	Имя	Исходное значение	Результат	
	\$K\$20	ср. дох.	0,465398	0,694014	
Изменяемые ячейки					
	Ячейка	Имя	Исходное значение	Результат	
	\$Q\$3	ПЕЗН	30,7%	24,3%	
	\$Q\$4	Спортивный туризм	33,8%	4,9%	
	\$Q\$5	ПЕЦН	12,9%	2,5%	
	\$Q\$6	ПЕСН	8,1%	1,5%	
	\$Q\$7	Паломницькі тури	7,5%	22,6%	
	\$Q\$8	Тури на Одещині	7,0%	44,1%	
Ограничения					
	Ячейка	Имя	Значение	Формула	Статус
	\$Q\$9	Всього	1	\$Q\$9=1	не связан.
	\$K\$22	ризик.	0,001001	\$K\$22<=0.001	связанное

ведення діяльності туристичного підприємства, згідно з оптимальним пакетом, зменшить ризик з 5% до 1%.

Аналіз результатів пошуку оптимального портфелю туристичних послуг демонструє, що найбільш ризикованим сегментом діяльності фірми є спортивний туризм. Це пов'язано із суттєвим впливом природних умов на цей вид відпочинку: відсутність снігу взимку, похолодання влітку тощо. Для пом'якшення ризиків цього сегменту діяльності пропонуємо або зменшення частки спортивного туризму, або страхування ризику, інші економічні важелі.

Для отримання більшого прибутку та зменшення фінансових ризиків підприємству потрібно значно збільшити частку туристичного продукту в Одеському регіоні та кількість паломницьких турів. Ці сегменти діяльності є найменш уразливими у зв'язку з географічними особливостями та менталітетом глибоко віруючих громадян. Проте слід розумно підходити до зміни структури туристичного продукту, оскільки така зміна потребує значних матеріальних та інших витрат.

Висновки. Диверсифікація діяльності підприємств туристичного бізнесу за основними секторами з метою збільшення прибутковості та зменшення рівня ризикованості є складним завданням. Нами запропоновано один із методів його розв'язання. Перспективи подальших розробок убачаємо в досконалому дослідженні прикладних аспектів диверсифікації діяльності підприємств туризму, а також розробці практичних заходів та рекомендацій щодо оптимізації туристичного продукту для підприємств різних сфер туристичної індустрії.

Література:

1. Беднарська О.Р. Ризики у міжнародному туризмі: фактори, класифікація, методи оптимізації / О.Р. Беднарська, І.Я. Кулиняк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні. – 2013. – № 767. – С. 3–8.
2. Голод А.П. Інноваційні фактори безпеки регіональних туристичних систем / А.П. Голод // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – № 15. – С. 164–167.
3. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу / Л.П. Дядечко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/dyadchko32.htm.
4. Кожухівська Р.Б. Economic security SME in the tourism sector / Р.Б. Кожухівська, І.О. Удовенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – 2016. – Вип. 6(2). – С. 6–11.
5. Кравцова А.В. Класифікація ризиків підприємств туристичного бізнесу / А.В. Кравцова // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 4/2. – С. 92–95.
6. Нездоймінов С.Г. Концептуальні засади формування стратегії диверсифікації на підприємствах туристичного бізнесу / С.Г. Нездоймінов, Н.М. Андреева // Вісник економічної науки України. – 2013. – № 2. – С. 108–112.
7. Цегелик Г.Г. Використання економіко-математичних моделей для підтримки прийняття рішень у сфері сільського зеленого туризму / Г.Г. Цегелик, І.В. Петлін // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 384–389.
8. Markowitz H. M. Portfolio Selection. // The Journal of Finance. – March 1952. – № 7(1). – P. 77–91.
9. Modern portfolio theory (MPT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Modern_portfolio_theory.

Шинкаренко В.Н., Шинкаренко Л.В. Использование математических методов для оптимизации туристического продукта

Аннотация. В статье методами линейного программирования выполнена диверсификация туристического продукта фирмы с целью минимизации финансовых рисков и получения высокого уровня прибыльности. Применяется теория оптимизации инвестиционного портфеля Г. Марковица. Получен оптимальный пакет туристических услуг.

Ключевые слова: туристическое предприятие, прибыльность, риск, диверсификация, оптимизационная модель.

Shynkarenko V.N., Shynkarenko L.V. Mathematical methods for tourist product optimization

Summary. In the article the diversification of tourist product of the firm is carried out with the help of linear programming methods with the purpose of minimization of financial risks and receipt of high level of profitability. The theory of investment brief-case optimization by G.Markovits is applied. The optimal package of tourist services is found.

Keywords: tourist enterprise, profitability, risk, diversification, optimization model.

ЗМІСТ

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

Мандра В.В.

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ПЕРСОНАЛА ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОГО ЦЕНТРА НА ОСНОВЕ КОРПОРАТИВНОГО УНИВЕРСИТЕТА.....	4
--	----------

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Адамович М.П.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПОСТУПУ «ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ»	10
--	-----------

Тіпанов В.В.

ВИСОКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	15
--	-----------

Цибуляк А.Г.

АСИМЕТРИЧНІСТЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ.....	19
--	-----------

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Аль Ширафі Мохаммед Авад

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	24
---	-----------

Богма О.С.

АРГУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ШКОЛАХ.....	28
---	-----------

Гльїна А.О.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	31
---	-----------

Меглей В.І.

СУЧАСНІ ЕКОЛОГІЧНІ МОТИВАЦІЇ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ	36
---	-----------

Потравка Л.О.

МОДЕЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ	40
---	-----------

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Горіна Г.О.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ.....	46
---	-----------

Данько Ю.І.

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ- ВИРОБНИКІВ ПРОДУКЦІЇ САДІВНИЦТВА НА МЕЗОРІВНІ	50
---	-----------

Швед Т.В., Біла І.С.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	54
--	----

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Козін О.Є.

ОЦІНКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АВТОТРАНСПОРТНИХ КОМПЛЕКСІВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	60
---	----

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Скороход І.С.

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....	65
--	----

Степаненко Т.О.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	69
--	----

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Федотова Т.А., Гусаров С.В.

ВІДМІННОСТІ СТАТИСТИЧНОГО ВИМІРУ РИНКУ ПРАЦІ.....	74
---	----

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Стегней М.І.

СПІВВІДНОШЕННЯ РІЗНИХ ФОРМ ФІНАНСУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	79
---	----

Дяченко А.В.

ПРОБЛЕМИ КРЕДИТУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	82
--	----

Жмурко Н.В., Рихліцька М.В.

ОЦІНКА ВПЛИВУ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ	86
---	----

Лінькова О.Ю.

ОПОДАТКУВАННЯ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ.....	90
--	----

Тимошенко Н.М.

РИНОК ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДЕФЦИТОМ БЮДЖЕТУ.....	93
--	----

Труфен А.О.

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ	97
--	----

115

До авторів і читачів журналу
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету».
Серія: Економіка і менеджмент».

Шановні колеги!

Редакційна колегія вводить в журналі нову рубрику – «Короткі повідомлення».

Цей розділ можна було б назвати «У світі економічної науки». У «Повідомленнях» передбачається розміщувати матеріали, в яких порушуються питання, які ще не знайшли свого рішення, не «дозріли» до повноцінної публікації з певними науковими результатами, але в яких звертається увага на значення, перспективність (або відсутність таких) тих чи інших напрямків досліджень, досягнень різних наукових шкіл. У «Повідомленнях» можуть обговорюватися зміст вузівських підручників та окремих економічних дисциплін, рецензуватися нові вітчизняні та зарубіжні книги, висловлюватися думки про публікації в журналах з економіки, – зрозуміло, залишаючись на позиціях науковості та професійної етики. Нам представляються особливо цінними матеріали, що стосуватимуться досліджень «свіжих» Нобелівських лауреатів з економіки.

Обсяг короткого повідомлення – до 3 сторінок включно.

Запрошуємо до співпраці!

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 20

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 13,25.
Підписано до друку 07.09.2016 р. Замов. № 0709/16. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Е-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.